Stanisław Jerzy Lec

Myśli nieuczesane

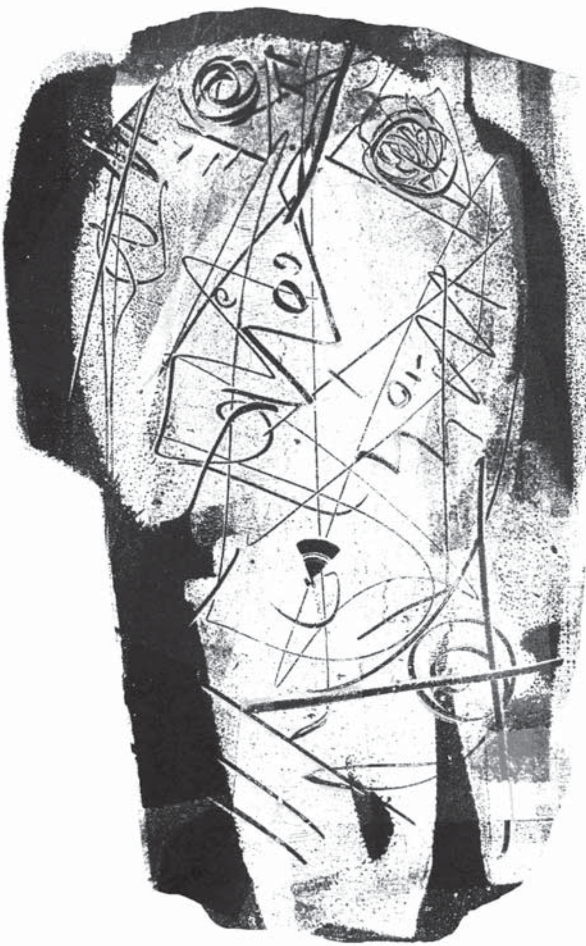
ALLEGRO MA NON TROPPO

Станіслав Єжи Лец

Незачесані думки

Переклад Андрія Павлишина

ДУХ І ЛІТЕРА

Залиште мене ненадовго
на самоті. Я хочу з
вами порозмовляти.

Станіслав Єжи Лец

Незачесані думки,

прочитані у записниках і на серветках через тридцять років

ДУХ І ЛІТЕРА

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ"
ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ІНСТИТУТ ЮДАЇКИ

"Незачесані думки" Станіслава Єжи Леца – класика польської літератури, класика світової літератури XX століття. "Що саме я пишу: афоризми, фрашки, лірику чи сатиру? О ні, я пишу себе, свій щоденник." – казав Станіслав Єжи Лец, який був учасником та свідком драматичних подій свого часу. Радимо прочитати. І не один раз.

Відповідальний за випуск:
Леонід Фінберг, Костянтин Сігов

Переклад з польської: *Андрій Павлишин*
Редактор: *Леонід Фінберг*
Літ. редагування та коректура: *Валерія Богуславська*
Художнє оформлення та ілюстрації:
Віктор та Софія Гукайло
Комп'ютерна верстка: *Ілля Першин*

Л 536 Станіслав Єжи Лец. Незачесані думки/
Пер. з пол. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. – 288 с.

Видання здійснене за сприяння "Інституту Книги" – Програма перекладів © POLAND

УДК 821.162.1

ISBN 966-378-016-9

ПРО АФОРИЗМИ І АФОРИСТА

Лідія Кошька

Таємниця початку

Перший вислів твору, який мав увічнити Станіслава Єжи Леца, був непоказним, хоча, варто визнати, досить загадковим: “Що ж євнухові від громадянських шлюбів.” Його надруковано в тижневику “Нова культура” 1 травня 1955 (№18). На останній сторінці, під загальною назвою колонки “Ножиці”, містилися вірші Йозефа Прутковського і Анджея Б’януша, “Незачесані думки” Леца (15-і за порядком), а також малюнок Ігнація Вітта: “А сьогодні яка аура для творчості?” На першій сторінці газети розташовано вірш Леопольда Стаффа “Міцкевич”, статтю Тадеуша Даніловіча під назвою “З партійною відвагою” і, у червоній рамці, підібрані першотравневі гасла ЦК КПРС. Така то була доба, між першою й останньою сторінками і дотичними до кожної з них – афоризмами.

Протягом наступних одинадцяти років, до травня 1966 року, коли помер Лец, “Незачесані думки” регулярно згадувалися у тижневиках – у “Культурному огляді” (1956-1963), “Свічках” (1963-1966), також у щомісячнику “Діалог” (1957-1970). Окрім того, час від часу вони з’являлися у центральних і провінційних газетах, чиї редактори прагнули прикрасити свої літературні сторінки зіркою десятиріччя. У той час краківське Літературне видавництво чотири рази поспіль випускало на ринок збірки афоризмів Леца у більш привабливому і різноманітному – порівняно з першим виданням, яке виглядало як добре зшитий самвидав, – графічному оформленні.

НД[1] були водночас і особливою книжкою: враховуючи, що її наклади ніколи не були меншими п'яти тисяч, її знала ціла нація (принаймні, та її частина, яка читає), завдяки тому, що, як і колись "Трилогію", друкували НД у відділах преси, котрі поставали нашвидкуруч. НД стали періодикою в періодиці, "газетою в газеті" (так, як буває "держава в державі"), з них починали читати[2] газету. Вони добре запам'ятовувалися – адже були такими короткими, що їх з легкістю, як зауважував сам автор, "вдавалося пригадати".[3] У шістдесятих роках твори Леца, порівняно з іншими польськими письменниками, найчастіше перекладалися.

Окрім стислої, обмеженої роками 1955-1966 історії, НД мають також і власну передісторію. Дійсно, перші афоризми Лец надрукував восени 1949 року в "Шпильках" (№ 37, стор. 6). Їм ще не пасувала характерна назва, і було їх усього-навсього чотири. Були вони ніби зонд, опущений у невідоме, являючи собою певний задум, який в той час тільки народжувався і поки що був незрозумілим. Після тієї першої спроби з'явився афористичний проект на шість років. Його духовна енергія, увага і сили, приховували драму життя, яку не одразу можливо описати, до того ж подібний опис не так швидко з'являється друком через багато інших "чинників".

Лец зник. Коли у 1955 році з'явився як афорист на сторінках "Нової Культури" – з трьома, на відміну від надрукованих колись у "Шпильках" чотирьох речень, із цього моменту він і почав свій доленосний шлях.

Лец? Знаю. Він коротко стрижеться

Підтверджуючи думку Станіслава Єжи Леца, за якою: "властиво, не існує біогафії письменника, є лише життєписи творів"[4], – його власне життя саме по собі є пристрасним текстом, так що НД – як кода, заключна частина музичного твору, спираючись на матеріал попередніх частин, – є висновком з того тексту.

Лец народився 5 березня 1909 року у Львові, був єдиною дитиною Аделі із Сафрінів, дочки земських володарів, і Бенона з Тущ-Летців, барона, директора банку.[5] Його пращури пройшли міфічну дорогу єврейської діаспори – через Іспанію, Голландію, Німеччину до слов'янських земель. Їхні життя складалися з почергових кроків до адаптації та асиміляції. Ця історія, яку важко відобразити, описує перше тривале коло приватної міфології Леца. Коли в одному з афоризмів на питання клтроїсь жінки, "як довго формувалися" його думки, він відповідає з перебільшеною галантністю: "Шість тисяч років, о чарівнице", – у тій відповіді поєднуються витоки далекої подорожі, усвідомлення дороги, на якій думка видається чимось зосередженим у певній людині, і усвідомлення коренів, які не менше й не більше, як тільки корені райської яблуні.

Другий міф побудований на спогадах дитинства, проведеного у цісарсько-королівській монархії. Колискою найближчої родини Леца були Чортків, Станіславів, Тлусте – славне галицьке прикордоння, де народжувалися "часто визначні таланти, так ніби власне насильне поєднання неоднорідних культур уможливлювало водночас рефлексійну відстань між ними, що й було передумовою творчості, істотно продуктивної."[6] Роки Першої війни Лец провів з матірю у Відні (батько помер там у 1915 році). По поверненні до Львова відвідував відомі школи: Євангелістичну Обершуле, потім Гімназію Камерлінг. У 1927 році вступив до Університету Яна Казимира, де вивчав полоністику (протягом року) і право.

Свій дебютний вірш під назвою "Весна" надрукував 1929 року у "Літературно-Науковому кур'єрі". У студентські роки пройшов етапи втаємничення у молоді поети: шукав середовища однолітків, які пишуть, засновував з ними літературний щомісячник "Способи" (№ 2/3 був також і останнім, його знищила поліція). Лец якнайактивніше співпрацював із часописами – у

заснованому поетами Скамандра “Варшавському цирульнику” друкував сатиричні твори, гнівні вірші також віддавав до варшавської “Лебідки” – від початку проявляючи схильність до стримування власного пафосу сміхом. Його ліві симпатії були природними для нього як для молодої людини, але також і характерними як для поета, вихідця з єврейського середовища, хоча у випадку Леца у цьому відчувалася суперечність із високим статусом сучасної давно спольщеної родини. У цей час з'являлася прикра і дошкульна тенденція прискіпливо розглядати кожну справу – як в НД кожне слово – від обкладинки до останньої сторінки.

У 1933 році прийшов час дорослості: Лец отримав ступінь магістра і видав першу збірку віршів під назвою “Барви”, перебуваючи під певним впливом рідних футуристів і російських імажиністів. На початку 1934 року поета занесло до столиці, де він виступив співредактором “Лебідки”, до 1939 року друкувався у численних часописах, серед яких “Варшавський цирульник”, “Лівий шлях”, “Поетичні манівці”, “Просто”, “Шпильки”, “Сигнали”, “Чорне на білому”, “Камінь”, “Народний Щоденник”. У 1935-1936 роках видав дві сатиричні збірки: “Зоо” і “Патетичні сатири”. У 1936 році Лец разом з Леоном Пастернаком заснував політичне кабаре “Театр П'ятаків”, забронене після восьми спектаклів. У січні того ж року брав участь у львівському З'їзді працівників культури, організованому за ініціативою антифашистського Народного Фронту, з яким був пов'язаний “Народний Щоденник”. Після закриття газети, побоюючись арешту, виїхав до Румунії. Якийсь час перебував у Шершенівцях, маєтку матері на Поділлі, навіть став адвокатським аплікантом у Чорткові.

По поверненні до столиці одружився, орендував сублокаторську кімнату і, як зазначав Карл Дедеціус, “вів життя соціалістичного літератора, не припиняючи у своїй уяві бути підданим загиблої

монархії”.[7] Приятель Леца Ян Шпєвак згадував, що з центру міста втікали на південь, на Лешно, щоб у дешевому ресторанчику під назвою “Циганерія” пообідати, зекономивши на ритуальній каві при літературному столі в “Малій Землянській”[8] Так зміцнювалася кавова традиція, невід'ємна складова Лецівської легенди.

На початку війни поет перебував у Львові. Друкувався у “Червоному Стандарті”, “Нових Видноколах”, “Літературному Альманасі”. Особливий резонанс викликала поема “Сталін”, яка закінчувалася рядками:

І моя ліра з нової сталі,
І гордо застосована муза,
Обивателів ясний зір,
І голос, і подих, і думка і крок,
І вільність, яка нас долає
– то Сталін. [9]

Наскільки те очевидне “подолання” було логічним наслідком колишніх лівих поглядів Леца, а наскільки даниною, сплаченою за перебування на волі? Очевидним є єдине: у 1939-41 роках Лец випробував на практиці, принаймні не для чистого експериментування, ту мову, яка в НД стала антитезою не тільки мові поезії, але й просто звичайній людській мові, готовій і беззмістовній мові “ритуального обряду, де всі ролі вже роздали, а людям зосталося тільки правильно їх зіграти.”[10] То була гра в життя, особливо для письменника єврейського походження, кому більше за всіх загрожували німці. Поет через кілька років:

Як дійшов до сатири? Писав панегірики.

Арештований німцями 1941 року, два роки перебував у концентраційному таборі в Тернополі. У 1943 році втік з-під виготовленої ним самим труни, вдруге, завдяки розпачливій браваді, уникнув-

ши неодмінної смерті. У німецькому мундирі дістався Варшави, там налагодив контакт з підпіллям, редагував газетки ГЛ і АЛ. З весни 1944 бився у любельських лісах, по скороченні Польського Війська вступив до нього у званні майора.

По закінченні війни почав з редагування в Лодзі “Шпильок”. У 1946 році видав “Прогулянку циніка”, до якої писалися сатири й епіграми з кінця 30-х років, і “Записник половини” – сповнений пафосу битви, вражаючих партизанських буднів. У середині 1946 року поет із врятованою дружиною і дітьми виїхав до Відня як пресовий аташе Політичної Місії ПРЛ*. У 1948 році опублікував нову сатиричну збірку “Життя – це епіграма. Епіграми і сатири”, а в 1950 році ліричну – “Нові вірші”. Розповідаючи в листі до Яна Шпєвака про свої воєнні шляхи, додавав: “Легко написати, важче пережити, але найважче знову написати.”[11] Природно, що мав у собі якийсь внутрішній спротив, що унеможливлював перенесення екстремальних (а також інтимних) досвідів на літературу. І тільки винахід НД уможливив дистилювання анекдоту, збереженого у банку пам’яті, самої основи досвіду, що перетворився на слова. Говорячи про витоки своїх афоризмів, визнавав:

Я пережив періоди страшної нудьги, яку розвіював тільки жах.

Нудота жаху – у цій шокуючій формулі промовляє те саме почуття абсурду, яке продиктувало Ханні Арендт славетний висновок щодо “банальності зла”. Лец і звідси втікає, можливо, змушений конкретними зовнішніми обставинами. Нудота збігається з пусткою, з онімінням, сповільненням духовного життя. Лец пройшов два таких моря тиші (вимушеного мовчання): п’ять років воєнних і п’ять, які, перебуваючи у Відні, мав ще попереду. Мабуть, такий досвід кожному надає щось від афориста.

---

* Польська Республіка Людова *(прим. ред.)*

У середині 1950 року поет виїхав з родиною до Ізраїлю. Однак на Землі Обітованій він не пустив коренів, не друкувався, не мав свого середовища. Виконував просту роботу – нічного охоронця на будівництві, наглядача парку, писав ліричні вірші про пошук власного "я" і сум (які утворили виданий у 1956 році "Рукопис єрусалимський"). Через два роки, у середині 1952 року, повернувся з сином до Польщі, розуміючи ірраціональність і неповоротність того рішення – без якого не було б, напевно, НД. Добровільно занурився у найчорнішу ніч сталінізму. На додаток до всього поганого був "ренегатом", який втік з дипломатичного представництва. Так само, зрештою, назвали його і в Ізраїлі по виїзді до Польщі.[12] Так опинився у ситуації, ним же змодельованій у НД, де людське існування розігрується у вузькій шпарині, отворі чи на дні.

Торкнулася його, очевидно, заборона друку, його книжки вилучалися з бібліотек, а біографія ще довго підлягала цензурі. У нотатках за 1968 рік читаємо: "У 1946 році вислано до Відня як пресового атташе Місії ПНР; повернувся до Варшави у 1952 році."[13] А про подальший шлях: "присвятив себе винятково перекладацькій праці".[14] Одним із перших текстів, які Лецові дозволено опублікувати, був переклад "Матінки Кураж" (1953), тієї, про яку писала Марія Чанерле, тогочасна інструкторка Відділу Культури ЦК КПРС, "витвір мистецтва глибоко антигуманістичний", переповнений "невірою в сили мас, в революцію, (...) релятивізмом у вираженні поглядів".[15] Вибір твору Брехта знову "демаскував" поета як людину непрактичну. За словами його першої дружини: "Бувши молодим, користуючись розкошами, які дала йому його родина – був соціалістом; у Польщі фашистській[тобто санаційній – Л.К.] – був комуністом, у Львові за "радянських часів" – писав вірші німецькою; у Народній Польщі – виліз титул де Туш Лец."[16] Був він, напевно, одним із тих, не надто численних, письменників, які обрали

“осібність”[17] Його імені не знаходимо ані посеред “тридцяти чотирьох” (що підписали лист до влади у справі свободи слова в Польщі у 1964 році), ані посеред “трьохсот”, які на сторінках “Жице Варшави” свідомо відмовлялися від протесту.

Відлига в культурі своєю широкою хвилею накрила також і Леца. НД дуже швидко утвердили його позицію, не без чималого впливу негайно надрукованих у Німеччині перекладів Карла Дедеціуса. Він став автором на експорт, через деякий час розпочато навіть виготовлення для нього паспорта. “Зовнішній спокій” (нова щаслива родина, зацікавлення читачів) і “неспокій внутрішній” створювали ауру, що сприяла творчості.[18] Як і перед війною, створив певний ритуал дня, прогулянок по місту, посиденьок в кав’ярнях – із зошитом або хоча б паперовою серветкою під рукою, у постійній готовності прислухання до шепоту Музи і шепоту вулиці.

Останнє десятиліття було плідним для новаторського розмаїття таланту й інтенсивності творіння. Лец у той час опублікував дванадцять книжок – це вдвічі більше, ніж за всі попередні роки: чотири (доповнені) збірки афоризмів, дві вибірки старих і нових епіграм – “З тисячі й одної епіграми” (1959), “Збірка Епіграм” (1966) і вірші “Рукопис єрусалимський” (1956 і 1957), “Кепкую і говорю серйозно” (1959), “До Авеля і Каїна” (1961), “Лист гончий” (1963), “Поема, готова до виходу” (1964). Звернення до афоризмів змінило вірші Леца – інтелектуальність, ліричність і сатиричність з того часу поєднуються між собою у всіх використовуваних поетом формах. Різнорідні форми і формати творів стають вузлами всередині єдиної праці, а не кордонами, що чітко розмежовують її частини. Поетичні мініатюри відрізняються від афоризмів часто лише поділом на вірші. Більш довгі твори – то, на думку Яцка Лукашевича, “скомпоновані в поетичні рядки” образи, максими, парадокси, між якими однак залишаються “темні і пусті місця”.[19] Відсту-

пи між реченнями в збірках НД сприяють повільному ритму читання. У “темних і пустих місцях” – особливо в останніх віршах Леца – доходить до серії словникових “катастроф”. З тих неспокійних віршів остаточно зникає сентименталізм і співучість. Як писав Анджей Грончевський – “власною лірикою Лец створює постійну суперечку із загальноприйнятими правилами поетичного мистецтва. Він є поетом, який виступає немовби проти поезії(...) В епічній конструкції, в структурі поеми – ніби розсудив Лец – приховується фальшиве навіювання, що з безладом у світі можна розпрощатися за допомогою суворості слова, що так опанувати болісний хаос може гарне й гармонійне слово.”[20] У галузі мовних пошуків автор НД виступає маяком для краківського авангарду пізнього Леопольда Стаффа[21] і Мирона Бялошевського, лінгвістичних поетів, і Ришарда Криніцкого.

Лец помер 7 травня 1966 року. Як усі представники покоління, що пережило дві світові війни, хочеш не хочеш адаптував свій фрагментарний життєпис до постійних правил гри XX століття – пройшовши крізь усі його катаклізми – у такому світлі біографія поета є вручну змодельованою. Однак він постійно докладав максимуму зусиль до розуміння доби і відтворив його через літературу. “Народився (...) кожною книжкою, ба кожним віршем, найменшою епіграмою,”[22] – писав він. З його вуст, однак, не злетіло ніколи драматичне в своєму первинному сенсі визнання Кафки: “Я – література”. Говорив про це по-іншому, з властивою йому безпосередністю і дошкульною авторською іронією:

Популярність? Хмм. Прямо у найближчого перукаря. “Пан Л.? Певно, що знаю. Він коротко стрижеться, –

проводячи аналогію між лаконізмом афористичних висловів і фасоном власної зачіски.

Афоризм між жовтнем і березнем

Зіставлення подій 50 і 60-х років у Польщі зі словом "афоризм" може видатись парадоксальним. Це добре – сприймати світ як гру суперечностей і тлумачити його у формі мовного парадоксу, адже це характерна риса афористичної стратегії. На тлі брутальності влади, буденності повсякденного життя і позбавленої будь-якої вишуканості офіційної мови назва "афоризм" звучить, однак, аж надто вишукано. На противагу "оповіданню", "повісті", "віршу" – у цій назві постійно чується відлуння грецьких первнів.

Афоризм не є "природною" формою польської літератури, ніколи не був нашою національною особливістю. Його мало хто використовував, а якщо знаходилися серед таких визначні письменники, то на ґрунті інших жанрів літератури. Використовує їх антологія "Отрута і мед мудрості", опрацьована Казимиром Оріховським.[23] Визначальним є те, що автор цього твору, Петер Крупка[24], і є другим дослідником на ниві польської афористики, відмінність його ідей виявляється вже в окресленні проблемі її витоків[25]. Причиною є не тільки брак правил жанру, сильної афористичної особистості, яка, як у Франції чи Німеччині, встановила би високий рівень стилю. Важливою причиною є нечіткість визначення різних видів великої родини малих літературних форм.

Афоризм – форма найдавнішої книги світу, з якої походять "науки" Птах-хотепа, виписані в 24 столітті до н.е., а також книг Мудрості Старого Заповіту. У формі афоризмів, розпорошених і загадкових висловів, зберігалася для нас стародавня філософія. З певністю можна говорити, що європейська культура спирається на кілька висловів, один з яких, фундаментальний, звучить як: "Пізнай самого себе." Той напис зі стіни капища Аполлона в Дельфах знаходимо на першій сторінці першого видання НД.

Існує дві взаємозалежні, але не ідентичні історії афоризму[26]: як літературного жанру і як терміна. Термін з'являється в старожитності як назва – *Aphorismoi* – збірки медичних правил, що входили до складу *Corpus Hippocraticum*, – у значенні "окреслення меж", "відокремлення", "дефініція". Перейняли його у пізніших століттях автори, що писали про результати досліджень у галузі астрономії, фізики, політики, етики, теології. Але афоризм слугував не тільки знанням і життєвій прагматиці, а намагався також висловити не висловлюване. Для середньовічних авторів, пізніших за Паскаля, чи більш сучасних, як Сімона Вейль, – виявився досконалою формою записів містичного досвіду. Ті два суперечливі значення постійно нагадують, що афоризм бере свій початок за благословенної неспеціалізованої епохи, за його допомогою з релігії виокремилася філософія, а з неї – окремі науки і література. Навіть сучасний афоризм, тобто афоризм Леца, що спирається на народність і детально зупиняється на буденності, але позбавлений обережності філософії, педантичності науки і догматичності релігії, приховує в собі силу швидкого осягнення повноти першорядного значення.

Ренесанс європейської культури, який повернувся до перерваного діалогу з античною традицією, став також часом нового відкриття афоризму. Надихнули на це *Adagia* і *Apophtegmata*, збірки висловлювань латинських класиків, упорядковані Еразмом Роттердамським на початку XVI століття. У наступному столітті під пером Френсиса Бекона афоризм перестав виконувати науково-інформаційну функцію щодо полемічних, суперечливих тем. На літературу він перетворився у XVI і XVIII ст. у Франції у творах Паскаля, Ларошфуко, Ля Брюйєра, Шамфорта – однак під назвою максим (під цією назвою з'являються до того ж рефлексії, думки, образки, анекдоти). Коли моралістичне французьке джерело себе вичерпало, у переддень романтизму, на аре-

ну виходить німецьке. Появою і тривким підґрунтям для афористики стали "Bemerkungen" (1799-1800) Ліхтенберга. Водночас неодноразово опубліковані "Fragmenten" Фрідріха Шлегеля і "Ideen" Новаліса дали поштовх іншому афористичному різновиду – фрагментові. У німецькому культурному колі афоризм уповні розвинув свої можливості і набув виняткової витонченості, ставши жанром надзвичайно самодостатнім. Нічого дивного немає в тому, що скоро сформувалася плеяда німецькомовних афористів, окрім вже згадуваних літературних геніїв: Гете, Гейне, Гембель, Ніцше, Краус, Кафка, Музіль, Занетті. Кожний з них дав власне афористичне визначення афоризму. Намагалися його сформулювати, особливо з 30-х років нашого століття, теоретики і – процитуємо Леца – "написали цілі бібліотеки про потребу стислості".

Багатолітня дискусія переконує, що на предметному ґрунті питання: що таке афоризм? – належало б замінити іншим: що хочемо назвати афоризмом? Близькі між собою з багатьох точок зору: максиму, афоризм, фрагмент, – можемо чітко розрізнити або, навпаки, визначити, що вони створюють разом один жанр, який розгалужувався залежно від епохи і місця, приймав іншу назву і змінював, під впливом, зокрема, панівних інтелектуальних тенденцій, певні свої внутрішні риси. Доходимо згоди в єдиному – афоризм, напевно, самодостатній текст, ізольований від контексту і короткий. (Лец: " Якомога менше виразів, якомога більше виразності".) Тут не йдеться про лаконічність, а власне про стислість, тобто прибирання з оповіді усього того, що не є у ній доконечним.[27]

Афоризм використовує можливості, що надаються мовною системою, цей метод орієнтований на ефект незвичності, несподіваності, поєднує мовне новаторство з риторичними конвенціями. Завдяки віртуозності й парадоксальності Карл Дедеціус і Франц Х. Маутнер визнають афоризм як

"жанр докорінно поетичний", із чим полемізує більшість, особливо молодших, дослідників, зараховуючи його з такою ж наполегливістю до прози. Казимир Оріховський вживає, відповідно, до нього формулу "мистецтво мови".[28]

Найважливішим наслідком стислості є гра зі значеннями, неодновимірність афоризму. Це один із найбільш полемічних пунктів дискусії. Тут формальні мовні критерії додавали завжди питання про рід, значення, спосіб, відстороненість, про тематику, позиції авторів, скеровуючи розв'язання в бік, де науці ще важче прийти до єдиної думки. Якщо навіть відповідь на це питання виходить за стислі рамки визначення жанру, вона однак стосується однієї з найвлучніших його реалізацій і є найбільшою привабливістю афоризму: це його призначення – активізація мовного творення, що постає найчастіше аналогією ставлення афоризму до світу – критичного і сміливого. Оріховський зазначає правила афоризму: самодостатність – небагатослівність – ефектна мовна форма, йому не вдалося посунутися далі за максиму французьких моралістів,[29] але ж нею світ (афоризму) не вичерпується.

Максима "відокремилася за допомогою досконало виваженої структури, граничної ясності і точності слова, *pointy-ів,* що справляють враження, і авторитетного тону"[30]. Справляє враження "останнього вогника довгого ланцюга думки" (М. фон Ебнер-Ешенбах). Афоризм є "більш езотеричним, провокує й тішить вишуканим способом оперування багатозначністю і оповіддю навмисно незакінченою, а водночас виступає збудником (...) [Залишає] відтінок суб'єктивності, обожнення свободи, рухливості та інтуїтивності думки"[31]. Максима є взірцем визначеності, сталого порядку – мовного, політичного, суспільного: *doxa* (судження, твердження, поточна характеристика), а афоризм – то *para-dox* – заперечення, анархізм, сумнів, прагнення до зміни. Максима, отже, є формулою заспокоєння. Багатозначний, конкретно індивіду-

альний афоризм – це неспокій, що спонукає до вибору, він є формулою свободи.

Що ми у вищезазначеному абзаці розрізняли як види чи жанри, не має в даний момент великого значення. Натомість суттєво визначити у такий спосіб кілька важливих рис НД, які є афоризмами навіть у найвищому розумінні. Їхня традиція утворилася в німецькомовному колі, з творів Георга Х. Ліхтенберга і, головне, Карла Крауса, в яких жанр найкраще виражає силу сміху і сатиричну схильність. Та тенденція в афористиці Леца посилюється традицією епіграми. Другим колом його літературних зв'язків є – письмова й усна – єврейська література: більше ніж Біблія, більше ніж Талмуд – хасидизм, парабола, загадка, прислів'я, жарт, співіснування народу і піднесення раціоналізму і містицизму[32].

Варто розглянути інші зв'язки НД, зазначити мимохідь побутування польської афористики, яка розвивалася насправді на узбіччі нашої літератури, але в тих же рамках загальних тенденцій і послідовності ідейних епох, що й афористика Заходу.

На початку дороги, яка веде з понад трьох століть до Леца, знаходимо збірки Яна Жабчица: "Двірська етика" (1615), "Двірська практика" (тут: "Двірський Лексикон" – 1615) і "Двірська політика" (1616). Характерною рисою висловлених у них думок є стала конструкція, котра полягає у зіставленні трьох якостей, що походять з різних сфер очевидності, у такий спосіб, аби зазначити загальну рису або правило, яке їх усіх стосується. Власне, дотепну парадоксальність таких зіставлень можна визнати за афористичну. Зміст тих фраз зближує їх з максимами – світ, за Жабчицем, можна зрозуміти й описати за допомогою кількох простих засад, що проникають в усі його "шари". Узгодженість фраз є ознакою полагодження світу.

Ненабагато пізнішими є "Прислів'я поточної мови, звичайні, парадні, воєнні" (1658) сучасни-

ка Ларошфуко – Олександра Максиміліана Фредро. Політичний письменник і активний політик, він створив збірку влучних висловів, що спиралися на характерологічні огляди і знання проблем моралі й політики. Варто додати, що його перу належить збірник “Monita politico-moralia” (1664), написаний латиною, що поглиблює думки “Прислів’їв......” і здобув велику популярність, витримавши протягом ста років аж двадцять одне видання в Європі.

До початку XIX століття з’явився новий автор, якого варто згадати, більше того – його можна назвати першим справжнім польським афористом. Це Алоїзій Гонзага Жулковський – вже не придворний і не мораліст, як його попередники, а найславетніший комедіант своєї епохи і завзятий творець комедій. Разом із ним до польської афористики вривається, замість відстороненості і взаємозгоди – течія гумору, демаскуючий і очищаючий сміх. Набутки Жулковського обговоримо поза хронологією.

Опубліковані у 1834 році “Думки” Казимира Броджінського теж, напевно, цікаві, але доволі менторські, статичні (хоча їхньому авторові було ледве двадцять чотири), видані анонімно у 1826 році “Нотатки Подолянина” Стефана Вітвицького – не зачепили в польській афористиці елементів бунтівливого і життєлюбного бачення світу, характерного для романтизму.

У 1880 році з’явилися посмертні “Записки старця” Олександра Фредро, всупереч волі автора, який їх високо не поціновував. Не остаточно пов’язані зі згасанням графського життя, були вони для нього, напевно, свого роду нотатником, основною темою якого були негативні сторони людської природи. Афоризми Фредро містять у собі більше гіркоти, ніж мистецтва. Лаконічні, уривчасті, ближчі до сучасних смаків, ніж афоризми численних авторів минулого, ба навіть теперішнього століття.

У другій половині XIX століття великою популярністю користувалися витяги “золотих думок” із праць класиків народної літератури. Генрик Сенкевич писав афоризми на замовлення лише як проби пера. Позитивізм, попри виразні елементи сучасної критики і схильності до моралізаторства, не відзначився у польській афористиці оригінальністю.

В “Афоризмах жартівника” (1902), “Анекдотах жартівника” (1903) і “Пасторалях жартівника” (1904) Адольфа Новачинського сатирично відображені витоки жанру. Вони доладні, дотепні, навіть деякою мірою злостиві – власне, їхня полемічна родзинка є новаторством, що відрізняє їх від відстороненої мудрості багатьох інших авторів. Афоризми Казимежа Пшерви-Тетмаєра (“Афоризми”, 1918, вид. друге під назвою “Мерехтливі вогники”, 1923) були менш однорідними. Їхня привабливість у – що виявляється іноді поза рефлексійною чи гумористичною основою – поетичній лаконічності.

Мафусаїл польської літератури, Олександр Світоховський, написав наприкінці життя цикл афоризмів під назвою “Єресь і парадокси – пам’ятка моєї думки” (видрукувані у “Світі” 1928-29 і “Літературних Новинах” 1937). Власне, тут *expressis verbis* була названа зміна ідейної позиції афориста – наочне розчинення моралістa в афористі:

Мудрість – то чудовий палац без стін, відкритий всім вітрам, бурям, морозам і шквалам; тупість – то задушна і темна хатка з товстими, щільно укладеними стінами, яка не допускає жодних змін атмосфери. Не дивуйся, що більшість людей хоче жити в такій хатинці, а не в такому палаці.

Зрештою, сама вже назва збірки Світоховського вказує на три риси, справді цінні в афоризмі: єретичність (оригінальність, відвага мислення), парадоксальність і глибоке закорінення в індивідуальній долі автора, який не ховається в без-

печній універсальній шкаралупі пересічної людини, а готовий ризикувати власною особою. Світоховський "відчуває" афоризм. У його версії він не конче є коротким, але досконало виваженим, тому небагатослівним. Конкретні приклади з життя, описані у формі міні-фабул або метафор, ідейна відвертість – то риси парадоксальні, що відрізняють твори старого позитивіста від молодого романтика (тобто Вітвицького). Однак у Світоховського присутній тональний елемент, духовна рівновага – недоступна афоризмам Леца, молодшого ледь не на двійко тридцятиліть.

Невелика антологія "Афористика двадцятого століття", опрацьована Л.Б. Гженєвським (Варшава, 1984), дає уявлення про різнорідність польської міжвоєнної афористики. Мала вона ще принаймні двох значних афористів. Першим із них був Кароль Іжиковський ("Афоризми про подвиг", 1913, і певні частини "Найлегшого калібру", 1938). Інтелектуальний рівень цієї афористики є незрівнянний. Її вирізняють: чиста мовна форма, демістифікація побіжних суджень, притлумлена іронія, щирість, нонконформізм і неупередженість мислення. Не без значення є те, що Іжиковський був автором монографічної праці про Ф.Х. Гембля і перекладачем його афористичних "Щоденників".

Німецькі літературні зв'язки своєї праці визнавав також Стефан Напєрський (Вказуючи на Новаліса і Фрідріха Шлегеля). Опублікував: "Тіні на вітрі" (1928), "Драбина" (1930), "Порожня вулиця" (1934), "Проби" (1937). Його афоризми занурюються ще глибше, ніж у Іжиковського, до надвразливих людських почутів. Потрійною головною темою Напєрського є: творчість – кохання – розпач смерті. Багато у нього також і кумедних афоризмів, дрібних спостережень, звертає на себе увагу безсумнівно поетичний спосіб бачення світу. Як же далеко у працях Іжиковського і Напєрського афоризм відходить від прислів'я, всесвітнього досвіду – в своєму автопортреті вони не уникають

викриття приватних перестророг і страхів письменника.

Передвоєнні афоризми Юліана Тувіма є породженням Легковажної Музи – з духу кабаре, сатиричного вірша. Поет оприлюднив три цикли їх у книжці “А це ви знаєте?” (1925), інші друкував у пресі напередодні і після війни. Кумедні визначення, каламбури, мовна гра зближують їх з афоризмами Леца. Але функція формальних прийомів у творах обох авторів відмінна, й іншою є відповідно тональність сміху читача. Згідно з тим, що написав Тувім:

Коли перескочиш, то й тоді не кажи “гоп”. Спочатку подивись, у що вскочив, –

афоризми обох поетів входять зі своїми словниковими іграми в різні дійсності. Коротка форма, використовувана Тувімом у 20-х і 30-х роках, до повоєнного світу не змогла вже пристосуватися.

Неабияким явищем у польській афористиці став “Клопіт з існуванням. Афоризми в порядку часу” Генрика Елзенберга – інтелектуальний щоденник, написаний філософом у 1907 році і виданий у 1963, через понад півстоліття. Як у листах Ніцше чи Гембля, короткі форми, зі стислим афористичному сенсом, переплітаються тут із довшими фрагментами. У 1980 опубліковано посмертно “Словник раціоналіста”, лапідарні, дотепні афоризми професора математики Хугона Діонізія Стейнхауса.

Поява НД стимулювала збільшення у Польщі кількості афористів, особливо у 60-х і 70-х роках – відзначимо тут Веслава Бруджінського, Яна Чорного, Олександра Кумора, Яцека Вейроха. Читаючи їхні твори, не можна, однак, позбутися враження, що більш-менш самодостатні, усі вони, однак, (як написав автор НД) “не з одного Леца хліб їли” і не змогли видобутися з-під тягаря виразної форми НД.

Антологія Казимира Оріховського подає огляд творчості п’ятдесяти шести афористів – тут згадано лише чотирнадцять найцікавіших. Із розташованих у хронологічному порядку авторів найближчим до Леца виявляється Алоїзій Гонзага Жулковський (1777-1822)[33] – комедійний актор, лібретист, перекладач, невтомний жартівник, улюбленець Варшави, який у 1820-21 роках видавав сатиричні листи “Momus” і “Pot-pourri”, заповнюючи їх плодами власного пера, в чому нагадував Карла Крауса, редактора-автора віденської “Die Fackel” (що видавалася у 1899-1936 роках). Короткі форми: жартівливий вірш, анекдоти, загадки, передусім той же афоризм, який називаємо “епіграмою”, використав Жулковський як знаряддя політичної, звичаєвої та артистичної критики. Основним методом тут була, як і в Леца, гра слів, використання їхньої багатозначності й етимології. Розпізнаємо також характерні для НД теми і способи творення:

Свобода друку є укоханою істотою, адже її так притискають.

Деякі носять окуляри для покращення зору, а інші, щоб їм правда очей не колола.

Щоб заощадити свічки, деякі дами влаштовують вечірки вдень.

Несправедливо звинувачують народи, які повстають проти державного ладу, вони натомість повстають проти безладу.

Не маєш найдивовижнішого прагнення, такого як бажання втопити когось у ложці води; однак багато хто над тією машинерією працює.

Одні працюють задля хлібу руками, інші – вухами.

Дехто з авторів хотів би писати для потомства, інші ж мають сумнів у знаходженні адресата.

Люди після смерті, як книжки: прочитавши їх повністю, знаходимо в кінці тільки друкарські помилки.

Свої афоризми Жулковський творив за епохи, яка має виразні аналогії з часом НД – кількома роками пізніше утворення Царства Польського, згідно з конституцією, назавжди приєднаного до Росії, країни, де цензура визначала новий спосіб висловлювання. Можливо, отже, це епохи, що потребують афоризму або радше готові до його сприйняття, час, коли ця форма має певні шанси виказати низку своїх можливостей. Водночас це епохи, за яких зерно афоризму вже дрімає у готових суперечностях і парадоксах, у фальшиво вживаному слові. Такі риси світу і його мови встановлюють для афоризму зовнішні обмеження, сусідство з якими він полюбляє і які у певному сенсі йому сприяють.

НД з'являються своєчасно (послуговуючись умовними датами, треба визнати, що перед жовтнем 1956 року і до березня 1968, без сумніву, їм заткнули би пельки), бувши літературною ознакою того часу з кількох причин. Першою є особлива відповідність потребам читачів.[34] Афоризм водночас "густий" і "рідкий" – так звані речі, які не можна назвати вголос, читач віднаходить у ході осмислення кожного літературного твору, тут вони винятково небагатослівні. Зрозуміти афоризм – що це означає?

Колись отримав лист від читача: "Щоб зрозуміти Ваші "Незачесані", треба бути начитаним." Одразу ж йому відтелеграфував: "А треба, треба!" Хочуть, щоб писав для кожного сержанта міліції. Ні! Нижче, ніж для хорунжого, не пишу!

Лец звертається до елементарних гуманітарних знань читача, може, навіть тільки до кола

його спілкування, що спирається, однак, на фундамент гімназійного виховання. Достатньо було пам’ятати кільканадцять міфологічних і літературних імен, примовок і гасел і застосовувати до них коригуючі правила мови. НД не мали бути елітарним читанням, хоч, очевидна річ, не відповідали визначенню книги для мас. Але зрозуміти афоризм – то не означає розкрити алюзію, замінити одні слова на інші. Розуміння афоризму полягає не в його тлумаченні, а в проникненні до щоразу глибшої природи слів. “Напрямок” інтерпретації та її “глибина” є справою індивідуальною і не залежать винятково від освіченості. Хоча б процитований афоризм (“Хочуть, щоб...”) – у ньому зовсім не йдеться про ієрархію посад, сержант і хорунжий репрезентують тут радше різні духовні прошарки. Хорунжий з’являється в НД неодноразово, він є тим особливим жовніром, який не носить карабін або штандар, з відданістю їх оберігаючи, як найцінніше (а може, цілком непотрібне?) – він є ідеєю, ознакою. На полі битви ідея ця властиво непродуктивна (збільшуючи кількість трупів), індивідуалістична. У давній Польщі посада хорунжого була також і почесним цивільним титулом. Як бачимо, саме слово відрізняється історичним навантаженням від слова “міліціянт”. Хорунжий – це той, хто виявляє не тільки аргументи сили, але – розуму і серця.

Важливою компетенцією читача є здатність застосування афоризму до конкретного ситуаційного контексту – тільки вона дозволяє зрозуміти, наприклад, сенс абсурдної поради:

Носоріг не повинен у розділі “особливі ознаки” записувати: ріг на носі.

Читач повинен знати, що афоризм цей з’явився у країні, де, щоб вижити, треба сховатися і – “не висувати носа за загальноприйнятний профіль”. Читач, про якого мріє Лец, повинен, отже, поєднувати в собі мінімум культурного світогляду з мак-

симумом неослабної (не приниженої) вразливості і здатності до самодостатнього мислення.

Не потрібно ігнорувати політичного прочитання НД – навіть якщо вони не сягали глибин, то виконували роль своєрідної духовної терапії, давали відчуття співучасника у тайному порозумінні людей, що мислять схоже, викликали причаєний сміх. Поза офіційною новомовою (мовою, в якій значення зі знищених слів перейшли на осіб, що вимовляли їх у спосіб вироків) і героїчною мовою однозначної правди, що вимовлялася просто (яку, однак, не можна було вживати явно) – НД стали третьою багатозначною мовою втаємничених. Володіння нею та її розуміння приносило також задоволення, що випливало з участі в інтелектуальній грі, задоволення, подібне до того, що надає розв'язання загадки.

У коштовній оправі лецівський афоризм приховував часом правду цілком банальну – ця визнана типовою риса жанру[35] пробуджувала в авторі певний неспокій:

Торував свій талант у грі слів.

Граю у слова – заввиграшки? Залежить від того, про що йдеться у грі.

Для багатьох рецензентів афоризм "Свободу не можна симулювати!" є одним із найважливіших висловлювань Леца. Людвік Фляшен натомість відзначив його у 1958 році серед "думок (...) слушних, але не найсталіших. Якщо дуже не вражають – то тільки тому, що приємно бачити надруковану пікантну правду наших часів. Не "думка" є їхньою силою, а сама "незачесаність".[36]

Афоризм був одночасно грою з тим особливим читачем, яким є цензор. Гра слів і алюзії в НД створювалася певною мірою з орієнтацією на нього, тому Лец називає його "співтворцем мови". Цензор мав вибрати між викликом чутливості і страхом перед засудженням, що то він має

"бридкі думки"[37]. Також у випадку тих афоризмів дотримано засади, що укладач – той, хто наслідує більше слова, ніж ідеї.[38] Часом вистачало, хоч то здається неправдоподібним, додавання обставини "в іноземній країні", щоб "незачесану" думку зробити "безневинною". Однак не всюди: у 1964 році цілий готовий і так вже обрізаний, тираж чехословацького видання був знищений.

Твори Лецеві, зважаючи на час їхньої появи, не заторкують "геополітики". Велика кількість мовних нашарувань у гуманістиці XX століття, поновлене зближення, у творах Ніцше, а особливо Віттгенштайна, афоризму й філософії, розквіт лінгвістичного виміру поезії, врешті намагання віднайти нову мову "після Освенцима", мову, яка могла би зборoти досвід Геноциду – створили інтелектуальний клімат для НД.

Амбівалентна поетика

Збірка афоризмів є досконалим прикладом відкритого твору: не розвиває оповіді, не заглиблюється систематично в якусь проблему, не претендує на всеосяжність і гіпотетично могла б продовжуватися до нескінченності. НД – це запис способу сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, інтимний щоденник думки, ефект дослуховування, а не приглушення чи упорядкування того, що є хаотичним, суперечливим, абсурдним. Леца не цікавило жанрове визначення його твору.

Чи пишу афоризми, епіграми, лірику – чи сатиру? Ні, я пишу себе, свій пам'ятник.

Розпорошені вислови поєднуються в особу їхнього творця, а радше стають його абстрактом, що називається ліричним героєм. Це Everyman, Ahaswer (Загальнолюдське, Агасфер), який водночас постійно наражається на втрати свого

існування, єдиного й неповторного. Егоцентризм НД виявляється насправді антропоцентризмом, але з перспективи романтичного поета або філософа, що знаходиться понад світом, поза світом, замикає світ у своїй голові (“загинете разом з його думками”).

Мене цікавить людина, тобто все на світі.

Цікавить мене людина. Якби не існував, мабуть, не писав би.

Лец дотримувався твердого переконання, що афоризми пишуть мудреці, щоб проголосити щось важливе про світ.

Цей хаос у мені – єдине, що тримає купи мою картину світу.

Питають мене, чому не створюю проекту світу? Бо боюся, що не зможу уникнути плагіату.

Я епігон Десятьох Заповідей.

На противагу довільному упорядкуванню афористичної книжки, укладання Декалогу виходить логічним і тривалим. Але Лец пам’ятає, що у нього є також і своя історія, що то ніби закінчений твір Божого авторства, який складається з фрагментів таблиць, витлумачених згідно з людським уявленням. Поза тим, Декалог залишається неосягненним взірцем для НД як архіприклад стислості й упорядкованості. Перекладаючи дослівно з давньоєврейської, то не Десять Настанов, а Десять Оповідей, десять найважливіших афоризмів, що надихають самодостатні людські уявлення. Декалог – це також етичний фундамент НД. Його вічна актуальність взаємодіє з переконанням Леца про незмінність людської натури і механізмів цивілізації. Можна сказати, що збірка афоризмів віддзеркалює Декалог також у його

фрагментарності і невпорядкованості – це “Декалог” іще до складання. Розглянемо детальніше побудову його висловів.

Антитеза, коротке визначення, пропорція, вислів – це рудименти афористичного стилю. Франц Х.Маутнер вважає, що вони, однак, не прив’язані свідомо до риторичної традиції, а є “натуральними формами людської думки”[39]. З легкістю можна вказати на відповідні приклади у Леца. Підставою для стратегії афористичного спілкування, яке має бути експресивним та ефективним, є часто коливання пропорції: афоризм говорить забагато або замало. Щоб говорити більше й голосніше, вживає антитези, надмірність категоричного суперлятиву, позірне визначення, що монументалізує якусь побічну рису предмета. Зрідка вживаються алюзія, метонімія, еліптичні конструкції. Використовується парадокс, питання, порівняння, пропорція.

Гаральд Фріцке називає типологію таких маневрів “риторикою афористичного применшення”, не скерованого на активізацію способу читання[40]. Ісаак Пассі окреслює це за допомогою універсальних “середовищ сміховинності”[41]. Із цього випливає важливе спостереження про участь елементів комізму в утворенні афоризму.

Поміж НД небагато мудрих сентенцій, класичних за формою і змістом, або таких афоризмів, як цей:

Голова – фільтраційний табір думки;

– або парадоксальний дефініцій:

Голод: настільки загострений апетит, що ним можна вбити інших, –

афоризмів, утворених за допомогою сильних слів, спрямованих на певну мету:

Бурхливим є Море Байжужості, –

порад, повчань, постулатів – як правило, тих, які можна вважати за порівняння:

Будь обережним, аби не потрапити під чиєсь колесо Фортуни, –

вистражданих питань:

Ах, прокопатися крізь землю і побачити зірки! –

парабол, нарацій:

Були ми з інтелігентною пані Х, у кінському табуні в У-ові. Чудовий жеребець доводив чудеса мужності.

“А Кароль Іжиковський, – рекла до мене пані Х., – стверджував, що справжніх афоризмів у своєму житті письменник може створити лише кілька,” –

ліричних фраз:

Іде дощ, кулі іржавіють по дорозі.

Розмір незачесаних думок коливається від 1 до 5 речень. Довші бувають розпливчасті, повільні, але прагненням кожного афориста завжди є максимальна сконденсованість. У цій конкуренції Лец досягає визначних результатів, навіть в наративних афоризмах:

Я почув людський крик. Побіг на допомогу. Волаючого я знайошов усередині себе самого. Відтоді пишу. Дехто називає мене егоїстом.

Буває, що вилучаючи не найвлучніші слова, повертається до початкової синтаксичної структури, позбавляючи речення сталості, наприклад:

Не взята за основу кислота, –

або навпаки, обмежує його розмір до зв'язку підмета й присудка:

Преса тисне.

Таке речення свою міць черпає просто зі своїх складників. У такий спосіб Лец доходить до афоризмів три-, дво-, а навіть однослівних, наприклад:

Хулігархія.

Благослов'яни.

Аргумухляція.

Графоманна.

Троглоерудит.

Антисенаймити.

Це неологізми, утворенні за допомогою складання двох слів (олігархія хуліганів, змухльовані аргументи тощо).

Створюючи афоризми, шукаючи образних і зрозумілих для світу еквівалентів, Лец редукує його до остаточного синтезу. Світ можна стиснути до двох елементів, але далі ані руш – редукція до одного слова виявляється позірною, навіть найбільша стислість приховує внутрішній поділ – бо світ постав з поділу, а єдність зарезервована для керманича того утвору, для Бога. Світ НД, отже, зводиться до початкових опозицій, його різноманітні елементи завжди визначаються в опозиціях і контрастах.

Зовнішня цезура афоризму постає на межі двох речень, наприклад, питання і відповіді, але реалізує також внутрішні пунктуаційні знаки у реченні, паузу, крапку, підвищення голосу – на місці зіткнення двох антагоністичних складників різно-

го походження. Одним із них є, говорячи узагальнено, цитата – то може бути прислів'я, сентенція, слоган, фразеологізм, поточна думка, щось стале в узагальненій і поточній мовній свідомості. Другим компонентом авторського стилю є перевертання сенсу, переважно за допомогою заперечення і деградації першого елементу пари. Загальна схема незачесаної думки: цитата + коментар – виступає також у більш ускладнених варіантах. Ось перші побіжні приклади:

"Вище голову!" – сказав кат, накидаючи зашморг.

Раціоналізація – живемо дедалі довше і дедалі менше.

Усі кайдани світу творять єдиний ланцюг.

Такий шлях відновлення значень Єжи Квятковський назвав "засадою переконливого тривання"[42]. У своєму короткому нарисі він уміло поєднав аналіз форми Лецевого афоризму з глибоким розумінням мотивації його життя, додавши синтетичний огляд панівних складових уяви поета.

Амбівалентність проявляється не тільки в лінійній схемі, де суперечливі елементи стикаються між собою, а й у виразах позірно монолітних, але – багатошарових. Це уможливлюється полісемією, вживанням омонімів і фразеологізмів у найширшому розумінні, або зворотів і слів, залучених до смислової гри[43]. Словесна гра має багато іпостасей, у Леца вони реалізуються назагал під знаком контамінації, або поєднання в одне двох слів чи зворотів, або виявлення в одному подвійного смислу (спонукою стає подібність звучання, значеннєвий зв'язок або спільний контекст). Метод цей надає вислову стислості. Виразність афоризму спирається водночас, як говорить Квятковський, на "засаду подвійної реляції" контексту.

Діаметр нуля може бути доволі значним.

Речі Посполитої можна теж часом не пізнати.

Має носа і длубається в ньому вартісно.

Відмінною є в обох вище цитованих групах афоризмів не тільки техніка творця, але також і авторська інтенція. Цитата з'являється в незачесаній думці для того, щоб смисл заперечити, омонім чи фразеологізм – для того, щоб його відновити.

Окрім схильності до віртуозності, а також певних узагальнень, в НД звертають на себе увагу ліричні відступи. Ліризм[44] проявляється, між іншим, у вживанні емотивних форм (питань, скарг, вражень). Як писав Роман Якобсон, "на кожному мовному рівні основа поетичної досконалості полягає у багатоманітності засобів"[45], – ці риси поетичної мови відкриваємо також і в НД, особливо алітерацію, внутрішньо вмотивовану голосову інструментовку, паралелізми, що з'являються немовби за допомогою гри слів, яка базується на звукових збігах, але водночас і незалежно від них.

Кожна корова **б**ула колись **би**ковою.

Слабкість сили – страшна річ.

Пропорції гарні про**сті** – **сто** від**сот**ків.

Не **вжи**вайте не**вжи**тків на**вми**сних.

Маріонетки **мар**но **мр**іють про монолог Гамлета.

Ці прийоми, які задають ритм вислову, бувають іноді єдиним засобом на позначення паузи, наприклад:

Щоби хоч з дна все видавалося вознесеним.

Від с**ло**ва до с**ло**ва в **лю**дини часом ціле життя.

Думка Міхала Гловінського, що Лец був найспівучішим сучасним польським поетом[46], напевно, стосується його ранніх віршів. У пізніх мелодія свідомо уривчаста, знищена. Афоризми приховували однак почуття ритму, делікатно, але послідовно означеного, що відігравав роль мнемотехніки. Суперечка про жанрову приналежність афоризму, особливо із розповсюдженням нового розуміння поетичності, можна, у випадку НД, сформулювати таким чином: “То напевно не вірші, але чи напевно не поезія?”[47]

Розгадав я стародавній кросворд

НД – це не збірка тез і антитез про світ, писана мовою абстрактних понять, – то певний світ, явлений – дуже наочно і конкретно, або, принаймні світ скопійований, як у відомому вислові Стендаля про повість як віддзеркалення того, що зустрілося по дорозі. У Леца наявне, вочевидь, те криве дзеркало з кабінету сміху. Реалістичні літературні стратегії були для нього як для поета засадничо чужими, а повоєнна суперечка про реалізм виявилася ще одним прикладом позірної дискусії, бо відбувалася вона серед фальшивих посилань і нещирих прагнень.

Кажуть – мистецтво є дзеркалом життя! І тягнуть вузькі, але позолочені рами.

Для окреслення місії й характеру власної творчості Лец використовував значущу формулу Стендаля:

Передчуває образ певної епохи, оправленої у гробову раму.

НД – це автопортрет поляка на тлі XX століття, яке, як пише Лец, на переконання багатьох виштовхнуло XIX-е. Йдеться про час, який дехто назвав “епохою печеного”. Рами старопольського гробового портрету додають гідності тому візерункові. Саме тому притаманне йому здається висловленим іноземною мовою, через що вміст виглядає цитатою.

Лец малює “з натури”, тобто з власного досвіду. “З роками перемагала нелюдськість жорстокої пам’яті”[48], – написав про нього Ян Шпєвак. Але світ НД не залюднюють постаті, ідентифіковані безпосередньо з польським суспільством (може, тільки, крім шпигуна, цензора, літератора, критика і начверть- інтелігента), в них задіяна лише невелика група постійних “дійових осіб”: тиран, блазень, кат, інквізитор, єретик, хорунжий, євнух, канібал, учений, актор, поет, невільник, варвар, карлик, засуджений. Є також кілька постатей з Біблії, міфології, байки й літератури: Бог, янгол, диявол, Христос, Каїн, Авель, Гамлет, Пегас, Муза, Прометей, Голем; кілька історичних, серед яких Джордано Бруно, Колумб, Спартак, Сократ, Фройд. Їм приписуються постійні реквізити: штандар, фригійський ковпак, шарманка, 30 срібняків, кайдани, хрест тощо. Одразу видно, що це не *cinema verite*, а театр маріонеток, типів, не героїв, старих ляльок, що грають у скупих зужитих декораціях (джунглі, цирк, пекло, місце страт, Стікс, Содом і Гоморра, рай, Парнас, Голгофа), повторюючи старі проблеми: “Щось не до ладу в королівстві данському”, *Mane Tekel Fares, Panta rhei.* Театральність і безвихідь простору НД описував Міхал Комар, звертав на неї увагу Ян Гондовіч[49].

Використовуючи в НД імена героїв чи артистів, Лец звертається до найзагальнішої системи знань, де вони функціонують на засадах етикету (наприклад, Шекспір – драматург усіх часів). На таких самих правах з’являються в НД обігрувані ситуації та слова – біблійні й літературні цитати, прислів’я, приповідки, висловлю-

вання, ідіоматика і фразеологія поточної і політичної мови, окремі вирази – багатозначні й ті, що тяжіють до свого етимологічного ядра, викладені у загальний спосіб відповідності і розуміння найвищого ступеня, якими і з якими грає афорист. Усі елементи світу НД вже були неодноразово вживані, і є немовби другорядними, похідними з великої скарбниці чи смітника культури. Навіть назва збірки нав'язує цитату – вираз Гейне "*schon gekammte, friesierte Gedanken*" (добре упорядковані думки).[50]

Загальний сенс цитування НД є, певно, амбівалентним. Якщо всі наші щоденні справи можна віднести до архітипових загальних традицій, це означає, що, всупереч твердженням ідеологів устрою, – світ не вчора розпочався. Водночас, незважаючи на страх людини і релятивізацію старих цінностей – в цілому вчора не закінчився, і його відбудова може і мусить використати ще раз "розбірну цеглу Вавилонської вежі."

Розглянемо детальніше виставу, яку розігрують постаті в театрі НД. Ролі вже давно роздали: влада тиранічна, застосовує терор і підписує вироки трьома хрестиками. Відомо: "Крісло влади не роблять з виміру голови", а "Вчені мусять диктувати". То Ірод з колиски, Гітлер, Сталін, на цьому ґрунті в усій своїй жорстокості відомий і перевірений, у певному сенсі поза добром і злом, бо поза осягненням прийнятого Лецем визначення людини. Інструкція для обслуговування тирана проста – можна видавити сльозу з його ока, тільки вхопивши його за борлак. Гірша від абсолютної влади влада абсурдна – символ світу, який зірвався з прив'язі, нею виявляється в НД Французька Революція. Водночас вона є і джерелом істотного цитування, яке Лец, як завжди, піддає діалектичній обробці. Коли його спитали про цінність, яку він вважає найважливішою, відповів: "Був вражений першим словом гасла Французької Революції: *liberte, liberte, liberte.* І так вже залишиться назавжди"[51]. На перший план виходить те визнан-

ня, яке можна, вірогідно, назвати девізом твору Леца, на другий – дискретна дискредитація подальшого продовження того гасла – рівності і братерства.

Особливо чисельною в НД є група постатей, пов'язаних, добровільно чи ні, з так званим виміром справедливості. Вони можуть називатися порізному, але завжди апелюють до трійці: суддя, кат, засуджений. НД сповнені смерті. Яцек Лукашевич писав про незмінну загрозу для світу з боку афоризмів Леца,[52] Єжи Квятковський – про манію переслідування,[53] Ян Гондовіч – про захоплення грозою і Кафківською уявою.[54] Останнє спостереження є дуже сумнівним – ідею машини тортур з "Карної колонії", очевидно, у скороченому вигляді, розпізнаємо у багатьох проектах раціоналізації приладдя для тортур Лецевої. Від іграшкової шафи, в якій перемелюються люди, до тернової корони з колючого дроту – проходить, згідно з поетом, ідея поступу. З-посеред критиків, що пишуть про НД, мабуть, тільки Генрик Береза в рецензії на перше їхнє видання знайшов справді відповідне слово: макабра.[55]

Уява Леца сповнена вигнанців і єретиків, що плинуть пливом. Поняття, предмети, цінності, передчуття отримують образний еквівалент,[56] але часто видаються живими і антропоморфізованими тільки для того, щоб його зламати і знищити.

Чуєте той белькіт? То хворе співзвуччя по вилученні одноголосся.

Лец любить абстрактно-почуттєве розхитування значень, наприклад:

Свобода суперечлива, піддається своїм супротивникам.

Відомі його симпатії до німецького експресіонізму, однак ці образи більше, ніж з Отто Діксом чи Георгом Грошем, співзвучні з Роландом Топо-

ром (який, зрештою, ілюстрував франкомовне видання НД[57]).

Замість вуст мав вухо. Воно говорило дуже багато.

Дехто знімав перед гільйотиною фригійські ковпаки разом зі своїми головами.

Антисеміта легко впізнати по носі. Винюхувача.

Зіслизнув до серця диктатора. Дорогою вгору від тилу.

Це, однак, конспекти малюнків Топора. Такі вислови формуються в уяві читача у знаки-емблеми. Багато незачесаних думок зберігаються у пам'яті як прислів'я, хоч би вже цитована "Свободу не можна симулювати!" Є, однак, і другий тип афоризмів, теж дуже розповсюджений, який запам'ятовуюється радше як образ, ніж писемна формула слова. Наприклад, сентенція:

Коли у когось дуже довгий язик, може, йому на ньому ще ногу повісити (остання частина афоризму – це відомий польський вислів, що означає – не вдалося щось зробити, – так Лец грає словами. – *Прим.перекл.*)

У людській уяві виникає гібрид, потвора, чиї негативні внутрішні якості проявляються в деформаціях тіла.

Універсалізоване прочитання й ілюстрування Леца здається – напевно, частково через вимушені обставини – спробою привнесення до царини гри чистих ідей того, що, говорячи просто, загрожує кров'ю страждання і потом страху і покликане до життя індивідуальним, людським, тілесним досвідом світу. Макабричність тут більш притаманна навіяним образам, ніж словам, які її викликають, і постає, немов кошмарний сон тих афоризмів.

"Гробові рами" портрету епохи не зовсім позбавлені позолоти – вони приховують "отруту", "солодкий лікер" сміху, інтригують, вводячи читача у дивний стан лікування сміхом, позбавляють його почуттів, "щоб не задушив макабр". Відбувається тут, без сумніву, якась гра з підсвідомістю:

Коли подумаю, що в гермафродиті може розігруватися, власне, драма Ромео і Джульєтти, здригаюся, щоб до цієї ситуації не звернулися молоді драматурги.

Що допустимо зараз до Створення Світу!!!

Чому "здригаюсь" і "звернулися", чому безособове "-мо"? Адже для розуміння тих висловів не потрібно зіставлення зі шпигунами, ані зі способом мовлення на вічі. Навіть в афоризмах, які не мають нічого спільного з темою влади, з'являються "словечка епохи", як їх назвав поет. Цілий світ НД сповнений такого роду навіженими словами.
Лец шукав універсальної формули, яка би вмістила основу творів. Знадобилася, зокрема, метафора світу-театру. Нова версія така:

Одного разу я зазирнув за лаштунки театру маріонеток, виявилося, що за мотузки смикали також маріонетки. Далі мене не допустили.

А ось інша пропозиція:

Одне створіння піднялося на свої дві задні кінцівки, а потім назад упало на чотири колеса.

Історія не повторюється? Може, але заїкається.

Розв'язав один прадавній кросворд. Вийшло: INRI.

У центрі потойбічного світу НД стоїть райське дерево-хрест-шибениця. Розігруються на

ньому світові сюжети, які продовжують ту саму зустріч Каїна й Авеля, Христа і Його учнів. Як тиран, так і насамперед Бог, знаходяться поза сценою, можливо, заступають її, але "актори" не мають про це ясного уявлення. Як зауважив Квятковський[58], Леца не цікавить метафоричне зло, це означає, що не цікавить його і перенесення відповідальності на це зло, хоча безсумнівно:

Важко знайи алібі для Бога.

Людська доля, у перспективі творів, або навіть на тлі однієї епохи, видається безнадійною і облудною. Людина – це предмет, який нічого не важить у великому колі, що обертається за повторення мелодії, яку монотонно видає механізм шарманки[59]. У рамці на кладовищі здебільшого оглядаємо не портрет, а танок смерті. Так і під час будь-якого короткого відпочинку, хоча б у цьому вислові – облудному колі:

Мені наснилася уві сні дійсність. З яким полегшенням я прокинувся!

Коло – це одна з найважливіших моделей Лецевої уяви – трансформоване коло перетворюється на коло годинника, фортуни, страху, кола впливові, нуль, логічне коло (тавтологічне), яке є мисленнєвою структурою багатьох афоризмів. Наділений гідною подиву інтуїцією Отто Свобода створив опублікований у 1947 році фотомонтаж, що представляв Станіслава Єжи Леца одягненим у бездоганний костюм і з написами – у позі, яку знаємо зі славетного малюнку Леонардо да Вінчі, – в колі великого диявольського млина на віденському Пратері[60]. Метою Леонардо було показати досконалі пропорції людського тіла, людина у тому ренесансному малюнку є виміром усього християнського. Фотомонтаж Свободи можна, однак, інтерпретувати також як гротескне уявлення страждань. Не тільки слова,

а також і ознаки культури, що створюють мову НД, є багатоверсійними. Їхнє сучасне і давнє "етимологічне" значення окреслюється терміном "Цінність", що проте не виступає їхньою домінуючою рисою, ця присвоєна або позичена інтерпретація того, хто її вживає, далі, однак, виконує функцію потенціалу. Дилема:

Треба постійно вчитися писати й читати. Чи, може, читати і писати? –

–може стосуватися реляції між традицією й оригінальністю, індивідуальною творчістю. Як бачимо, не дуже зрозуміло.

Епоха великої ретуші

Лец використовував універсальний код культури для висловлення тривог свого часу. Однак написав дещо, що ставить під сумнів комунікативність тієї мови:

Без дати – не зрозумієш одразу ні сміху, ні зітхання.

Використання алюзій і неможливість їхнього пояснення в критичних обговореннях – це система устрою, "чия назва повинна бути таємницею держави", – тому що, особливо в текстах з-поза залізної завіси (М.Панковського, Г.Герлінга-Груджінського, С.Баранчака, а також у тексті М.Комаря[61] і в найсучасніших вітчизняних рецензіях) з'являються побоювання щодо правильності розуміння НД і гадки із зазначенням джерел натхнення. Однак владі не пощастило довести трактування Адольфа Р. як Рудницького і зв'язку постаті блазня з відомим есеєм Лєшка Колаковського. Безпосередні алюзії висловлювань і виразів з конкретними особами, мабуть, не особливо численні в НД, і плин часу не зробив тих афо-

ризмів менш актуальними. Лец проектував свій твір на тривалий час і великий обшир:

Я буду регіональним письменником, обмежуся самою лище земною кулею.

Наступний афоризм подає більш серйозний аргумент:

Політика – це не моя справа. Однак підозрюю, що вона вважає мене своєю справою.

Лец, вочевидь, утікав від політики (будь-яка організаційна заангажованість була для нього чужою, ніколи, також і перед війною, не належав до жодної партії). Вашкєвич зауважує, що своєю творчістю він відтворює "сенс буття обивателя" – або є людиною суспільною і залежною. Сам Лец говорив так:

Посвячено мене в таємницю Х-а: "Не суспільний." Спізнався з ним. Дуже людяний.

Поет шукає ліки не на викриття (політики), а на хворобу (людську недолю і злидні). НД – це репортаж про складнощі життя в ПРЛ, країні під "перехідною палицею влади", яка складається з бід, клопотів із житлом, труднощів із харчуванням, із виїздом за кордон, обов'язковості публічного ритуалу, немічності господарки. Той репортаж урізноманітнюють, на щастя, звичаєві особливості, чоловічо-дамська галантність, прискіпливість до теми досягнень (польоти у космос, успіхи польських археологів). Колорит 50-х і 60-х років досконало описаний в НД, що може підтвердити кожен, хто пам'ятає той час.

Зображення земляка НД не приваблює. Певні його елементи, як-то фатальний стан чистоти зубів і гігієни, пияцтво, ба навіть антисемітизм, можна зарахувати до польського "фольклору". Лец заглядає глибше, і в серії карикатурних порт-

ретів виводить людей без жодних ознак життя, кар'єристів, перекупників, опортуністів, псевдолікарів, снобів:

Довго займався гімнастикою. Бив поклони.

Прима-балерина була відома своїми широкими жестами, очевидно, ніг.

Попри те, що їхні шляхи розійшлися, вони й далі крокували поруч, – уже як охоронець і в'язень на етапі.

Дехто переконаний, що його намордник – це заборало.

Його роль була такою двозначною, що відчував себе вдвічі важливішим.

Говорив йому: "Сцевола поклав свою руку у вогонь..." "Що ж тут такого, міг покласти у вогонь цілого Сцеволу"

"Предметом роздумів Леца є людина безпорадна і смутна (...), людина в усій її насправді людській мерзотності, смороді і безправ'ї"[62]. Усю свою зброю Лец відточує об неї: людину неавтентичну, недолугу й жорстоку, заблуклу у фальшивих мотиваціях, закостенілу, на противагу зухвалому піратові і боязкому невільнику, який просить вибачення за те, що живе, а коли на нього нападають уночі, не кличе по допомогу, бо боїться розбудити сусідів. То вони, утворюючи великий натовп, що заповнює площу, на якій розігрується п'єса для двох між жертвою і катом, підтримують чинний лад, і той відповідно на них розраховує, створює їх і їх підтримує, вибудовучи в цілому не "культ єдності", а "культ нуля".

Лец малював типові портрети людей з власного середовища:

Письменник так працьовито висиджував свій образ.

Занотував свою порожнечу на тисячі сторінках.

Брак таланту перетворюється на брак характеру.

Письменник Х? Бог не дав йому таланту. Він твердить, що не прийняв його, бо атеїст.

Іноді я відчуваю себе, як великий заряд натхнення, – сказав він, – наче мене осідлав Пегас.

Відрізняв літераторів від письменників, а серед них вирізняв особливо невеликий прошарок поетів. Про себе говорив так: "Якщо вважаюся письменником, відповідаю уявленню вибраних, які вважають мене письменником. Я істота творча, мої твори – "духовні" продукти існування. Живу в епосі масового примноження таких, усе це судить мене згідно з побіжними критеріями – людини літератури"[63].

Яким чином афоризм, призначений для передачі ідеї, так виразно зображує сучасність? Станіслав Баранчак вихваляв переклади НД, виконані Карлом Дедеціусом, зокрема, за те, що їм вдалося стислістю перевершити оригінал, уникаючи "непотрібного, семантично зайвого виразу", цілої фрази, ба навіть – постаті[64]. Ось дотичні приклади:

Не будемо з'ясовувати, чи "дефініція" і "фініш" мають один корінь. [викреслено:
Не будемо з'ясовувати, чи].

Бачу ваші думки: "Ex oriente lux, ex occidente luxus". [викреслено слова перед двокрапкою].

Запитав мене хтось, побачивши Х: "Як говориться: денунціант чи денунціатор?" [у перекладі

розпочинається: Коли бачу Х-а, мушу питати проти волі].

Але, власне, таке “розгадування” – ця приправа, що надає НД оригінального смаку, показує в ньому певний авторський задум – мала бути сертифікатом автентичності, а також способом залишити в портреті епохи – автопортрет. Звернімо також увагу, наскільки частіше, ніж “знаю” чи “думаю” з’являється в НД слово “вірю” (на три рази частіше) і “бачив” (на чотири рази частіше), окрім усього іншого, ці слова додають афоризмові рис безособової і загальної максими, але передусім відрізняють його від офіційної мови. Адже та мова була тотально стерильною і вкрай самовпевненою, тому у ній зникли займенники “я” і “ти” (безпосередні ознаки індивідуальності), домінували пасивні форми, безособові вирази, наказовий спосіб, усе перетворювалося на нерухомий іменник, бракувало дієслів, тобто руху, зміни, надії.[65] НД у кожному разі це заперечує, за Людвіком Флашеном – це реакція на “шантаж привнесених метафор, за допомогою яких відірвано нас від людської конкретності. Владі фраз Лец протиставляє – людську конкретність”[66]. Неефективні фрагменти, замінені Дедеціусом, – “гачки” конкретики, що пов’язують афоризми із щоденним життям в ПРЛ. Колорит епохи так само створив притаманні їй поетику й слова, фальшиве вживання яких викривав Лец (наприклад, реалізм, оптимізм, дійсність, правда, поступ, свобода, ескапізм, релятивізм тощо). НД складені з коментованих і пародійованих елементів тієї мови. Запозичені слова, однак, приховані й рухомі, читач повинен сам розпізнати, хто і з якою метою до нього звертається.

Лец сформулював кілька афоризмів, які мали говорити про природу польської сучасності:

Епоха поетів гладжених і поетів колупаних.

Крок епохи в іспанському чоботі.

Епоха Великої Ретуші.

Є епохи мовчання, вщерть заповнені протоколами мов.

Найглибше закорінені в ту епоху наступні вислови Леца:

Коли я опинився на дні, то почув грюкання знизу.

І волосся дибки може бути зачіскою епохи.

Такий портрет поляка. На найпопулярнішій, неодноразово пізнаваній обкладинці НД волосся, підняте грозою, змінилися на фантастичну, королівську чуприну[67]. Завдяки цьому побачили, як виглядає напівправда. Це теж словечко епохи.

Знак запитання є гербом свободи

"Польський афоризм того століття покритий крепом",[68] – написав Дедеціус. Справді, образ дійсності, представлений в НД, невеселий, і водночас, завдяки різним авторським прийомам, викликає сміх. Метафора світу – в'язниця з її жорстокістю і тіснявою. Усі зусилля видаються там безнадійними, бо, як про це говорить Лец: розбиваючи головою стіну, можна тільки дістатися сусідньої камери, а користь зі зростання полягає винятково у досягненні океану, що розташований під пасткою.

Є дві форми обмеження волі, друга гірша від першої: камера у в'язниці (крайня самотність) і ув'язнення в масі – крайня "товариськість", яка цілковито позбавляє індивідуальності. Бути вільним – означає вийти з натовпу, з ритуалу узаконених жестів і пісні (хор в НД – це метафора маси), го-

тових цитат і інтерпретацій, з поточних думок, з нав'язаної державною уніформи. Бо насправді "обиватель дозріває у владних залах очікування", але "людина (...) на палаючій зернині." Тоталітарна влада найбільше боїться духовної суверенності, окремішності, оригінальності мистецтва, самодостатності суджень, тихого приватного бунту, що позбавлений пафосу і безцільного desinteressement. НД – дороговказ на цій "внутрішній дорозі", яка виводить особистість із натовпу до простору волі. Це їхня місія.

Першим проявом волі є питання. "Той, хто вважає, що все знає краще, хто за всяку ціну хоче завжди мати рацію, той не зможе насправді питати. Мистецтво питання – це не мистецтво ухилення перед натиском думки, воно складає її волю (...). Це мистецтво приховування відкритої постанови"[69]. Ця рекапітуляція погляду Ганса-Георга Гадамера лунає як коментар до афоризмів Леца:

Неписьменні змушені диктувати.

Диктатори повинні скасувати знаки питання. Ніхто не мав би сумніватися, а в самих натомість питань немає – тільки відповіді.

Суспільний лад спирається на "брак сумніву". У польському контексті питання могло відповідати ситуації прислухання: той хтось за лампою твердив, що тільки він має право ставити питання. Свобода питання була б, отже, викриттям чи запереченням такої міжлюдської реляції. Але проблема набагато ширша.

НД сповнені графічних зображень незнання і здивування, або питань і вигуків – питань-протестів, питань-розпачів, риторичних питань. Гадамер відрізняє автентичні питання від погано сформульованих і зважених з точки зору бачення процесу здобування знань[70]. Частину Лецевих незачесаних питань належало б, напевно, зарахувати до тієї другої категорії – немає, однак, се-

ред них питань педагогічних, або таких, які ставить екзаменатор чи слідчий – питань, яким не вистачає засадничої риси правдивого відкриття у них відомої кожному зі співрозмовників відповіді.

Міхал Словінський писав про несміливість Лецевих суджень, інтерпретуючи її як стримуючу складову переконання про "відносність речі" і "відносність формулювань"[71] (конвенційності мови). Окрім тієї "непевності", видається, є, однак, інші підстави. Питання є автентичною формою духовного життя – Лец стверджував, що думка з'являється йому завжди, постаючи як питання. Питання і відповідь – підмурівок структури більшості афоризмів[72]. Там, де бракує графічного знаку запитання, завжди можна його знайти "між рядками". Наприклад, афоризм

Людина, Вінець Творення – терновий, –

тотожний питанню: "Чи людина вінець творіння?" "Так, терновий". Маємо тут справу з розважливою засадою певної думки. Саме існування коментаря є питанням. Для розуміння афоризму найважливіше чітке формулювання питання про умови і мету оповіді. Ось приклад:

Чому я пишу ці короткі фрашки? Бо бракує мені слів.

Той, хто питає, ставлячи акцент на слово "короткі", – у відповідь отримує жарт. Той, хто акцентує на "фрашки", активізує переносне значення виразу " мені бракує слів": пишу афоризми, потворність світу і цензорські обмеження відбирають у мене силу мовлення. Це, вочевидь, дві цілковито різні відповіді – одна – приватного читача, інша – офіційного.

Гадамер говорить про "постановку питання" як про певну духовну диспозицію, часом, коли багато учасників розмови тільки перекидають питання, як м'ячик, не стикаючись із ним ближче. Правда

відповіді є завжди сумнівною і ніколи не стосується всіх, хто "її використовує", – правда питання полягає у спонуці руху думки. Назагал знання і духовний розвиток людськості являють собою сплав питань і відповідей, радше: як постійно відновлюване питання. НД – розірвана послідовність великого діалогу, взірцем якого залишається сократівсько-платонівська діалектика[73].

У разі НД не згаданим є також інше підґрунтя, а саме, традиційна єврейська схильність до постановки питань, що проявляється і в теологічних дослідженнях, і в популярній формі єврейської дотепності. Звідти і родовід коментаря, який Ґершом Схолем називає "автохтонною формою правдивого єврейського мислення"[74]. Юдаїстичне релігійне письменство постійно зростає, а радше розповсюджує нескінченні коментарі у багатьох напрямках, – ось аналогія відкритої структури НД. Вони ніколи не є кінцевою відповіддю на питання, поставлене текстом, а пробуджують почергово здивування, сумніви, подивування. Це пронизливий час діалогу людських індивідуальностей. Його останньою іскрою залишається питання, бо:

Справжня людина складається з питань, справжній Бог мав би складатися з відповіді.

Розмова, в якій постають питання, це структура поодинокої незачесаної думки і всієї збірки. Лец уловлює з галасу світу пересторогу людських оповідей і діалогів, спирається на них. Коли його запитали, що він хотів би сказати своїм читачам, коротко відповів: "Прошу контр-думку"[75]. Через 30 років після смерті автора той діалог триває за взірцем "нескінченного коментаря". Поет не узурпує для себе ролі авторитету, пропонує з питанням звернутися до того, хто його ставить:

Запитуй сам у себе, постійно запитуй сам у себе, хоча навіть уперто відмовлятимеш сам собі відповідати.

Із цього приводу можна почути вислів Геракліта після двох з половиною тисяч років:

“Допитувався у самого себе...” Як же багато в НД “подвоєння окремішності” (за визначенням Леца), внутрішніх діалогів, у яких підмет розповсюджується на всі граматичні особи. “Але є [там] ще хтось. Кого немає в жодній граматиці.” То там, а не в зовнішньому світі мешкає таємниця, і там людина “розходиться на всі боки”, або, навпаки, намагається дійти “обхідною дорогою до себе.”

Кабаліст за кавою

Внутрішні діалоги відбуваються у тиші. У цей час думка в них формулюється в слова. Мислення – то інша назва волі. Дивною є численність афоризмів, присвячених тому процесу – парадоксальні або медитаційні, в них меншає віртуозності, словесних ігор і сміху – здається, що іншим був поштовх до їхнього творення, адже меншою мірою, ніж решта, вони є “швидким реагуванням” на дійсність, адже керуються позасвітнім. Лец намагається окреслити основу процесу мислення:[76]

Йому щось спало, і то на думку.

Є в ньому велика пустка, до краю заповнена ерудицією.

Завше існує ще гостріша тупість.

Поняттям мислення, яке розглядається як вольовий акт, поет не охоплює всіх дій задуму. Наслідує, не дбаючи про термінологічну стислість, кантівське розрізнення інтелекту (*Verstand*, що перекладається також як глузд) і розуму (*Vernunft* – лецівське трактування). Інтелект, який має здатність створювати поняття на підставі роздумів і досвіду, причетний до пізнання (здобуває знання), тому мислення (кантівський розум,

ratio, який, як пише Лец, є "символом надприродного"), що виходить за ту сферу, шукає значення (сенсу). Інтелект – це сфера пізнавальних дій, що обмежуються планом, не скеровуються на наслідок, власне, це бездуховна вправа, мислення бере участь у пізнавальних функціях тільки на засаді службовості, втрачаючи таким чином спонтанність і суверенність. Справжнє мислення, розкрите й вільне, безцільне, не поживне, Мартін Гайдеггер описував послідовністю самих заперечень: "не дає пізнання, як це роблять науки, (...) не є джерелом практичних навичок, (...) не розв'язує загадок світу, (...) не залучає нас безпосередньо до активної дії"[77].

Інтелект, ерудиція дають певність володіння, а думка його забирає. Ба більше, як пише Ханна Арендт: "Мусимо "заохочувати" до управління нею [силою мислення] кожного, незалежно від того, чи є він ерудитом чи ігнорує все, чи є інтелігентним, чи невігласом. Кант – єдиний серед філософів – непокоївся загальною думкою, адже філософія тільки для небагатьох обраних, з огляду на моральні наслідки; отож він колись зауважував, що "причиною тупості є зле серце". Це не є правдою. Брак думки – це ще не тупість. Він простежується в багатьох розумних людей, а зле серце – не є його причиною. Натомість насправді все навпаки: зло може бути наслідком браку думки"[78].

Лец:

Власна немічність так само небезпечна, як чужа надлишкова сила.

І:

Бездумність вбиває. Інших.

Тупість – у жодному разі не недорозвиненість думок, чи брак розуму, це духовні лінощі, добровільна відмова від мислення. Особливо ненавидів Лец різновид недоумків, які були напівмислячи-

ми і начверть-інтелігентами. На диво усталеною рисою їхнього життя є апломб і відсутність власних поглядів. Лец іде далі до твердження:

Діалог двох напівінтелігентів дорівнює монологові чвертьінтелігента.

Існування половинчастих інтелігентів, тобто класу середняків духу, радше тлумачити як злочин, аніж оскаженілість владоможців, зло метафізичне чи так звану об'єктивну правду історії. Станіслав Грохов'як стверджував, що "НД залишиться твором, в якому, мабуть, найпроникливіше простежується ескалація сучасної помилки: від навмисного догоджання тупості, від тупості до узурпації для себе права, від узурпації права до тиранії, від тиранії до злочину"[79]. Одна із засадничих метафізичних проблем: звідки походить зло? – розглядається Лецем винятково чітко на ґрунті рефлексії про мислення. Це, можливо, єдиний шанс (не гарантія) невчинення зла, а невчинення зла – єдиний, можливо, наслідок мислення. Мислення для всіх і в кожній ситуації – це доля і шлях людини. НД не розповідають своїм читачам про мудрість і не дають порад, адже, як вважав їхній автор, максими – це лише "протези в організмі людини" і "думки одного (...) не повинні бути готовими думками для іншого"[80].

Леца охоплює медитація над думкою самою по собі, що пишеться в НД часто з великої літери, як Слова в біблійних книгах: слово-буття. Думка, що творить афоризми, має субстанціональні і сенсуальні властивості, з'являється в двох метафорах: струменя – безперервного потоку духовного кровообігу – і молекули-зерна – елементарного первістка дійсності, початкової єдності сенсу. Абстрактне поняття одухотворюється. Таємниця афоризмів, присвячених думкам, полягає не в багатозначності слів, а, навпаки, в їхній простоті:

На початку була Думка.

Думка, міняючи голови, набуває їхньої форми.

Усе є однією думкою, очевидно, в різній консистенції.

Треба вслухатися у мовчання в його контексті.

І думка не гола, адже її вигнали разом з нами з раю.

Щоб думка не розгубилала свого тяжіння до людини.

На узбіччях мислення іноді поряд із тобою прошмигує переляканий сенс.

Є думки чоловічі, жіночі та ніякі. Ті останні зовсім не діти тих двох перших. Це байстрючки, яких ми зазвичай знаходимо загорнутими у газети. Часто вночі людина вигукує свої запитання у пустку. Проте іноді отримує невдовзі неприємні письмові відповіді на бланку з печаткою.

Думка безсмертна, за умови, що вона знову і знову народжується.

Ці не надто ефектні вислови – як розпорошені по книжках і рукописах фрагменти старих міфів і байок.

Склеюймо думку до думки, аби реставрувати якусь велетенську посудину сенсу, розбиту Незнаним.

Чи можемо це виконати в процесі читання? Напевно, ні, бо сам автор того не зміг у процесі писання. Можна, однак, сказати так: начинка була розбита силою або надміром Божої енергії перед початком часу, у процесі творення, в якому Ен-

Sof вивів із себе свою власну субстанцію, створюючи світ (Лец називає творця – En-Sof – Невідомим, що, по-перше, більше відповідає сучасному досвіду трансценденції, а по-друге, зазначає невпевненість щодо співвідношення сили добра і зла у справі творення). Іскри Божого світла (думки) припасовувалися до кожного шматочка розбитих начинок. Із того часу триває зворотній процес, клеєння, що має на меті повернення первісної цілості й осягнення стану, за яким вимірювалося творення. Виконаний божою силою за людської духовної співучасті, процес той відбувається одночасно з відбудовою людиною її власної, зараз надтріснутої, духовної структури[81]. Так предмет заперечується луріанською кабалою (її творець, Ісаак Лурія, жив у XVI столітті в Палестині), одне із найважливіших положень єврейської містики, ідею якої можна висвітлити групою цитованих вище афоризмів. Тут немає місця для особливої екзегези, однак випливає, що владнати суперечність, обґрунтувати екстравагантність і символічність утворення тієї частини НД може особливо розвинене в Зохарі і луріанській школі сприйняття світу як структури sefirot, "десяти ступенів цілісності, через які Бог виходить зі своєї найглибшої схованки аж до появи в Шехіні"[82].

У Шехіні, власне, останній із sefirot, Божа есенція найбільше розривається і розпорошується (третій афоризм серії), але тим краще відтіняє і тим повніше спілкується з людиною. Афоризми послідовно описують драму того спілкування, в якому людина, через свою недосконалість, не виконує цілковито пасивної ролі. Четвертий за черговістю афоризм можна прив'язати до доктрини вигнання Шехіни, яка відтоді є дружньою людині і поділяє з нею нещастя, і через неї – тут переходимо до лецівської мови – усунена, деформована, зневірена, а далі "тяжіє" до неї, "заново народжується" в неї всередині. Вони одна одній потрібні: людина завдяки думці стає живою лю-

диною, думка, коли її мислять, сенсорно утворюється.

Чи свідомо це пов’язано? НД багаторазово підводять уважного читача до такого сумніву, на який, мабуть, ніколи не буде відповіді. Питали про компетенцію читача, запитаємо наразі про авторську. Лец не визнавав Моїсеєвої релігії, але, хоч і народився в родині певною мірою асимільованій, жив натомість у час, коли багатотематична культура і єврейська традиція щодня ще співіснувала з польськістю. Походив з Поділля, колиски хасидизму, останнього вогнища єврейського містицизму, два роки провів в Ізраїлі. Його знання мали бути значними, що насправді важко оцінити, спираючись на поетичні твори, але це засвідчують спогади приятелів і особливо визначна внутрішня рецензія на “Антологію єврейської поезії” Соломона Ластіка, яку написав для PIW[83]. Поет не наслідує, дійсно, жодної з містичних доктрин, але у світі, оприявненому в Н Д, знаходимо елементи кабалістичної символіки. Структура sefirotів уявлялася часом як концентричні кола, а пристосовується до неї більш експресивне і надихаюче уявлення у формі дерева або членів людського тіла. Дерево в центрі світу оприявненого і світу цінностей у НД перетворювалося на шибеницю, а людина вписувалася в коло пригнічення. Завдяки Думці той понурий проникливий образ висвітлюється зсередини.

Треба провокувати інтелект, а не інтелектуалів.

Треба відцідити правду від брехні, щоб із цього скористатися, не спостерігши, як витікає крізь якусь дірку решта.

У світі матерії, сталих тіл з окресленими формами, у колі кухонного друшляка – залишається брехня, тоді як правда витікає разом із водою і зникає в якійсь всесвітній каналізаційній трубі.

Це парадоксальний образ, часто він натомість відкидає “плоди”, а залишає “зерна”. Глибоко песимістична теза цього афоризму народжує в тому, хто мислить, нігілістичне прагнення власного знищення. Лец за столиком у кав’ярні працює над думкою, і часом приходять йому у голову такі екстремальні і розпачливі ідеї. На ґрунті цього, однак, великою є його віра в такий спосіб буття (а не небуття), яким є мислення.

Подарунок Небес із пекельної скриньки

Умовою мислення, а тим більше творчості, є певна пасивність, відкритість, готовність до сприйняття – хоч також і спритність, і рефлекс швидкого прочитання слова “вражаючого сенсу”, яке “притягає до себе часом на побічних доріжках мислення”. Думка з’являється у дословесному осяянні як образ, як пропозиція і пропорція, як перестворога і порух, почерговість і відстороненість. Її досконалості ніколи не охопити словом, вона полягає не в точності, а в повноті. Гумбольдт називав афоризм “поезією думки”[85], підкреслюючи, що це плід інтенсивного мислення або наглої інтуїції.[86] Кілька основних мотивів, образних і словесних, повторюваних у НД – то суперечливі висновки з одного і того самого послання, випробовування й зіставлення у різний спосіб тих самих слів, тобто постійно поновлювані спроби наближення й осягнення внутрішнього сенсу.

Окрім чутливості до понять, дуже виразною тенденцією Леца є зворотна: спроба вхопити засадничі, абстрактні рушії дійсності, що випливають із неозначених у просторовій геометрії вірулентних тіл і смислових фігур, в їхньому гармонійному і логічному вигляді (за Лецем, “логіка повинна бути екстрактом поезії”). Постають завдяки цьому афоризми про поетичну силу, відтінені “багатством подразників, що зрушують уяву, інтелект і асоціативні сили читача”, – ци-

тую Яна Йозефа Ліпського, він і Людвік Флашен цінували ці аспекти понад ефектні ігри значень фразеологічних і етимологічних.[87] Подивимося на один із таких афоризмів:

Можна опинитися на дні, так і не сягнувши глибин.

Цей вислів, гераклітівськи темний, можна зіставити з думками іншими, в яких дно, один із найчастіших мотивів НД, згідно з поточною фразеологією, означає найглибше моральне падіння або приниження. “Дно” – досить загальний досвід:

Дно залишиться дном, навіть коли воно перевернуте догори.

У цитованому вище афоризмі:

Коли я опинився на дні, то почув грюкання знизу, –

загальноприйняте значення змінюється на символічне і втрачає свою єдину “позитивну” рису – перестає бути фундаментом, на якому можна постати. Завжди можна впасти ще нижче, як “завжди можна бути ще вище повішеним”. В афоризмі, який є предметом нашого аналізу (“Дна не існує...”) скорочення утворюється в інший спосіб. Зорово подібний просторовий лад залишається перенесеним у сценарій кошмарного сну: під дном відкривається ціла послідовність інших, бездонний підкоп, у який людина може падати безкінечно, як у вірші Ружевіча, де дно “вибухає” – сучасна людина падає в усіх напрямках. Однак така аналогія позірна.

У багатьох випадках думки використовують антитези і антоніми (янгол-диявол, карлик-велетень, зближення-віддалення тощо). Традиційне вживання таких пар функціоналізоване й читабельне, але не до кінця взаємоузгоджене,

отже, охоче переінтепретується поетично. Задум лецівського афоризму спирається на накладання один на одний двох антонімічних топосів: щит-дно (або гора-низ) і пустка-глибина. Знаки (+) і (-) складаються в них у хрест: те, що вище, в першій парі оцінено додатнім, а в другій – від'ємним. Аксіологічна неоднозначність такого простору має перевагу, а радше обов'язок її інтерпретації читачем. Можливо, прірви, сповненої данними перешкодами, можна уникнути. "Мав у житті такий опис низу, який і до сьогодні є стартовим полем моїх найсміливіших задумів. Коли почуваю себе дуже виснаженим, повертаюся думкою до тієї прірви, щоб сила давнього падіння підняла мене знову нагору",[88] – зрештою зазначив поет. Жодний людський досвід неостаточний і неоднозначний, глибину осягають не через піднесення, а через порушення.

Доброю властивістю твердження, як це показують лецівські суперечності, є зіставлення двох афоризмів:

На початку була Думка.
та:
На початку було Слово, наприкінці – Фраза.

Перший, очевидно, стосується початку теологічного, другий притаманний сучасному способу вживання слів, і "слово" з'являється в ньому для "фрази". Перший, що стосується Євангелія, за св. Іваном, самодостатній розсуд для автора; другий реалізує типову схему незачесаної думки: цитата плюс коментар, "той, що його перевертає" або доповнює.

Роздум про природу й історичні зміни слова – це один із найважливіших і найбільш особистих підмурків НД. За цим принципом афорист конструює подальший хід замін у моделі sefirot. Виглядає це так:

думка текст газета
Думка – (у світі) – слово – речення – література –друк – фраза

Що цікаво, і тут кабала могла б надати не тільки формального натхнення, бо за нею – “світ Божих еманацій – це водночас і світ, керований часом, мовним процесом, що відбувається в самому Богові”[89]. Різниця між обома моделями, вочевидь, засаднича: містики йдуть від слова вглиб думки і намагаються розгледіти її внутрішні “шари” – афорист навпаки: зупиняється радше на її появі на світ. Наскільки ж розсуваються межі його знання про слово! Адже використовує не святу давньоєврейську мову, в якій кожна літера для кабаліста – клейнод, а мову змирщену – ба більше: забруднену, сплюндровану і – друковану.

Аж не віриться, що брехня існувала і до винайдення друкарства, –

пише Лец. Та мова не є моделлю вищої дійсності, в ній відбито, як у райдужній оболонці ока, всі хвороби сучасності. Внутрішнє життя мови – це тема багатьох незачесаних думок, мовні категорії становлять також кістяк інших сюжетів, наприклад:

Як утворюється футурм? З перфектуму.

“Слова – це некрологи думки,” – пише Лец, – а водночас вони – єдиний доступний людям посередник. Слово має прикордонний статус, це “дар небес із пекельної скриньки”, що перемішує в собі promінчики Божого світла і земний пил. Однак навіть найбільш “забруднене” – слово “постійно створює світ”, у метафізичному значенні як Логос, і в політичному, бо хто володіє семантикою, володіє світом і облаштовує його за власними уподобаннями. У слові постійно присутнє Слово, і саме його шукає письменник. Література – побічний плід цієї ностальгії.

Хотів би сказати світу тільки одне слово. Не досягнувши мети, став письменником.

У цьому висловлові важливим є напрям – до обмеження, стислості. Що менше слів, то менше деформації, то ближче вони до думок, ніби постійно з'єднуючись із ними пуповиною, то більш ємними й правдивими були б. Єдине слово не може бути ані фальшивим, ані банальним, але єдине слово – то ще не література. Найменшою (Лец називає її предметом найбільш ясним) літературною формою є вислів.

Кожне слово є думкою, чого не можна сказати про кожний вислів.

У цьому вирішальному моменті входження у світ має значення доля слова. Відкривається шлюз, і повінь слів – коментарів, інтерпретацій, літератури, пресових статей і звичайної балаканини – затоплює дійсність. Уявляється тут грізна міць кількості і маси – у ній слово саме переможене, зникає його основа, в матеріальних носіях (книжці, газеті) воно саме перетворюється тільки на матерію і посередника між людьми; затуляє і один, і інший світ великим стосом макулатури. "Папір народжує папір"[90], – таке бачення медіального Апокаліпсису.

Притули вухо до слова: воно іноді шумить, наче мушля, з якої, як слимак, зникла людина.

"Притули вухо" до одного слова, одного вислову, вслухайся в море, яке у ньому зрушило цілісність – і вслухайся у себе. Слова в НД мають людські риси, як люди "роздерті", "розстріляні", "загинули смертю самогубця", це "слова такі пусті, що можна в них вмістити народи", і такі, "з яких виселено людей". Деякі з них Лец намагається реанімувати за допомогою введення у відповідні контексти або методом шоку, або доведенням до абсурду. Був переконаний (не розуміли і не цінували того ті критики, які хотіли бачити в ньому філософа, а не поета – наприк-

лад, Адам Чернявський[91]), що сила, основа і правда слова полягають не у його однозначності і визначеності, а в багатозначності. Лец належить до тих, хто "чули два слова, коли вимовлялося тільки одне", для яких "те, що ясно, було надто пласким, щоб бути правдивим."[92]

Слова – це некрологи думок, –

Отже:

Не утискайте аж до тісняви! Або: Іноді людина у вужчому колі вільніше дихає.

Це найглибший позитивний сенс НД, дорога до умертвіння слів заради звільнення руху думки. Лец не обговорює цю дорогу, а демонструє її. Слова в реченні розташовує так, як, на його думку, найліпше можна показати їхні глибинні нашарування, мало не біологічне, внутрішнє життя. Там з-під шкаралупи сучасної ідіоми й жарту проглядають прадавні жести, не надто властиві їм танок і агресія, там слово зрушується й відпочиває, там поняття змінюється на образ. Це не містичне бачення, а тільки етимологія, часто більш чутлива і життєздатна, ніж пізніші вживання, що роблять значення застиглими. Лец жодного зі значеннєвих шарів не відкидає, а підкреслює їх. Довіра поета до читача тут проявляється з найбільшою ясністю:

Дай людині можливість вибору, будь двозначним.

Акробат сміху і сліз

Сучасний афоризм (принаймні, з кінця XVIII століття) співтворюється сміхом, який однак не є ознакою жанру, як, наприклад, в епіграмі, це лише характеризує світогляд автора. Як пише

Ісаак Пассі, “Гумор – це якийсь третій світогляд, що знаходиться між оптимізмом і песимізмом, поважністю і жартом, благословенням і болем”[93]. ”Між” для НД – слово надзвичайно важливе. Образ світу постає у динамічній взаємодії суперечностей і контрастів. НД кепкують і запитують, вони ліричні й патетичні, логічні й абсурдні, інтелектуальні і сентиментальні, солодкі і гіркі.

Зображена тут дійсність перебуває у тенетах парадоксу, що більш правдивого, то більш вишуканого і більш стислого. Парадокс показує, що антагоністичний поділ світу не можна подолати. А водночас – що його неподільні елементи ніколи не злютовуються, але поєднуються між собою аж до болю, як у слові “трагікомічний”, де немає вже навіть пунктуаційної позначки на місці, де можна віддихатися. Трагікомізм, який являють собою НД, розташований на самому краю шкали комізму. Деякі з них, що звертаються до тих атавістичних джерел комізму, в яких знаходиться сценічний жарт, викликають гучний сміх. Зрідка в них лунає сміх насправді радісний, частіше невеселий, нервовий, абсурдний, шалений.

Здатність до сміху – як мислення і питання – це людський волевияв. Мислення приховується в людській голові, а його зовнішні ознаки можуть сприйматися хибно (наприклад, дурнуватий вираз обличчя). Сміх дуже експресивний, його важко стримати і приховати, тому не дивина, що у своєму житті людина виробила різні форми причаєного сміху. Сміх – завжди прояв відстороненості і суверенності, однак його роль набагато вагоміша там, де високі людські риси зараховуються обивателем радше до вад, ніж до переваг. У таких умовах сміх стає формою духовного опору. Як писав Деніс де Ружмон, гумор – це “закамуфльована, прихована і миттєва форма щоденного бунту проти (...)тиранії, пересудів і рутини і проти права сильнішого, словом, проти усього того, з чого сьогодні складається анонімна влада Держави. Гумор – повільне тління бунту

одинаків (...) у тоталітарних країнах аж до розпачливого андеґраунду”[94]. Густав Ґерлінг-Груджінський, пишучи про афоризми Леца, зауважує, що людина, яка сміється, – все ще людина безпорадна, але вже перестає бути підвладною[95].

Сміх в НД виконує різноманітні функції – критичну, бунтівну, терапевтичну, пізнавальну. Це протест і заперечення, що дозволяє скоригувати відсторонений виклад дійсності. Це прояв інтелектуальної вищості, вправа логічного мислення, свого роду гігієна душі. Це також, що треба підкреслити, викид очищувальної емоції шляхом висміювання чи кепкування із супротивника. Буває укриттям – як сміх блазня – і битвою з відкритим забороло – як давня сатира.

Лец вважався поетом (яким і “був”) з місією сатирика (яким “завжди мусить бути”). “Віддавна потрібно йому було відокремити сатирика справжнього крою від таких письменничків, які з шедевра зробили ремесло і в чиїх інвективах не йдеться ні про що більше, як тільки про досягнення публічності, хоч би й задля сміху. На противагу цьому справжній сатирик ніколи не мав більш сталого ґрунту під ногами, ніж попередні покоління, які шикуються перед заскакуванням у та́нки і натяганням протигазів, серед людськості, якій забракло сліз, але не сміху”[96]. Так написав Вальтер Бенджамін про Карла Крауса; незважаючи на відмінність осіб, часу і місця, вислів цей припасовується до Леца і його читачів (щодо других маємо афоризм: “Деякі мусять сміятися до сліз, інші можуть собі звичайно плакати”). Він дбав про вивільнення сатири з “пазурів гумору”, що заповнювали останні сторінки газет, і, звичайно, відокремлення розважальної літератури від сатиричних творів високого ґатунку, в яких комічний елемент – середовище, а не мета сама по собі[97]. Лец пересував послідовно свої афоризми з останніх сторінок випусків до середини (у “Світі”), щоб зрештою в “Діалозі” розташувати їх окремо як самодостатній коментар.

Сатира є найбільш активною формою комізму, граничним проявом несприйняття. Часом вона походить від жорстокості, кепкування, ба навіть ординарності. Буває, що її ненависть охоплює все і не залишає місця для сміху”[98] – тоді сатира тяжіє до трагізму. На відміну від поблажливого, традиційного гумору, віддаленого від нагальних потреб світу, вона у цей світ повністю занурена, крижана і вогненна водночас. Такою, власне, була страшна сатирична сила Карла Крауса. Прирівнюваний до нього Лец не тільки через незгоду з ним стверджував, що він “антикраусіянин”[99]. Його викриття людських вад ніколи не переродилося, як у Крауса (з яким Леца поєднує передусім критичне ставлення до мови і творче використання мовної гри), на огиду і “відмову бути людиною”[100]:

Страх для мене бридкий... але боюся обридження.

Самотносте, яка ти перенаселена! –

другий афоризм виражає неподоланий конфлікт двох різновидів суму польського афориста.

Лецівський сатиричний вислів сповнений пристрасті, проте її безапеляційне “ні” облуді, нуворисгву, тупості, лицемірству врівноважене відчуттям суму людської екзистенції. Лец, якого вважали продовжувачем віденської школи афоризму, узгоджує у своєму творі, за Ц. Рувінським, обидві її іпостасі: гострий, скептичний шедевр Крауса, Музіля і Занетті з довгим, лагідним Марії фон Ебнер-Ешенбах[101]. Однак, виявляється, що витоки тієї “м’якості” потрібно знову шукати радше в єврейському гуморі[102], в якому співіснують і узгоджуються логіка з емоційністю. Єврейський жарт, як і єврейське мислення взагалі, уникає чистої абстрактності, ніколи не синхронізує позірне з дійсністю (хоч, ясна річ, убачає в ній гумористичний бік), зберігаючи, завдяки цьому,

багатовимірність і силу співчуття. Єврейський гумор ніколи не буває безсердечним, а від свого читача вимагає не тільки розуму, але також і вразливості. Додамо, що особлива роль сміху в цій культурі ніколи не обмежувалась розвагою, не була для нього забороненою навіть сфера релігійності. Звернімо увагу, що хасидська доктрина виражалася не в трактатах, а в притчах, анекдотах, містичних афоризмах і кумедних оповідках. Гумор для євреїв був водночас свого роду оборонною реакцією, засобом розради у приниженнях, яких життя для них не шкодувало у країнах діаспори. Можна тут зрештою провести певну аналогію з ситуацією читачів НД, які у власній країні небагато могли сказати, але багато з чого посміятися.

Беззастережність, погорда і пристрасть – це риси лецівської експресії нарівні з витривалістю і лицарством:

Сатира вбиває, а не ображає.

Як свій девіз Лец з охотою вживав вислів "сіль аттицька", що означає поєднання гостроти, дотепності (що відшліфовується на "камені мудрості") з вишуканістю та елегантністю. Його найбільшою мрією було, однак, щоб вбито було саму досконалість:

Я волів би, щоб Давид убив Голіафа арфою.

Архітипова сцена сатиричного бачення світу в НД – це фінал "Нового вбрання короля"[103], де дитина вказує всім на оголеність владного короля. В афоризмах, в яких з'являється ця сцена як свого роду цитата, не відбувається характерного для СД перекручення сенсу. Вигук дитини, як в оригіналі, нічого не змінив у поведінці короля і його почту. Так, власне, народжується сатиричний сміх – що добре видно письменнику і читачу, того об'єкт кепкування не розуміє. Надія полягає у розплющенні очей "народу", як це

відбувається і в Андерсена: в моноліті єдиних загальноприйнятних меж постає щось, що відокремлює свідомість від несвідомості, а, може, навіть, відвагу від страху.

Хоча "чиста" сатира має підтекст негативний і не являє позитивних прикладів, Лецеві не давало спокою її безсилля:

Часом із сумом думаю: що ж робимо ми, поети, сатиричним писанням – кидаємо, як Лютер, в сатану тільки чорнильницею.

У світі, де все навпаки, сатира мусить діяти двома шляхами: не тільки критикувати і боротися, а також і відновлювати й воскрешати те, що недоречно було відірване й принижене її об'єктом, пафосом офіційних гасел. Сатирична реакція на дійсність наштовхується, однак, у розумінні Леца, на кордони, з якими не слід сперечатися:

Одні мали би жити вдруге в нагороду, інші – за кару.

Вигострює сатиру НД водночас іронія, що маскується під роль акробата і прославляє зворотне розуміння. Буває, що вона з'являється як свого роду цитата, часто в першій особі і без будь-якого коментаря. Це підшкірне єство НД: якщо навіть її відносно легко було – завдяки знанню історичного і загальнопобутового контексту – вхопити читачеві, то тим важче оскаржити цензору. У цій найбільш індивідуалістичній формі сміху береться до уваги почуття суверенної вищості, це також і невимушена гра. Аристотель вважав, що "культурній людині більше пасує іронія, ніж блюзнірство. Іронічний жартує задля власного задоволення, блазень – для чийогось"[104]. Але іронія, занадто глибоко прихована, перестає діяти. Найбільш прийнятним у НД є сміх блазня, принаймні іноді – автоіронічний.

Блазень завітав до НД із театриком маріонеток, в якому грає винятково діячів, які беруть

участь у творенні цивілізації від самого її початку. У рік появи в пресі перших випусків НД (1957) Лешек Колаковський своїм есеєм "Капелан і блазень" знову ввів цю постать у смисловий обіг польської культури. За десять років визнав те саме покликання за Лецем посмертно: "Тим, що поєднував у собі, була (...) відважність королівського блазня і меланхолія рабина"[105]. Ототожнення Леца з постаттю блазня – постійний прийом рецензій та обговорень. Така постать відобржає в НД драму умов афориста, а може, умов людського життя взагалі. Лец стверджував, що, заповнюючи формуляр, він міг би у графі "фах" вписувати прізвище – давньоєврейською воно означає веселун, блазень, жартівник[106]. Можна вважати його за свідомо обране, тоді як у родовій версії писалося Летц. Для того утворення малося подвійно символічне значення: Ich bin der letzte – я останній, говорив про себе афорист[107].

Сміх – це вираження вільної думки – сміється той, хто має почуття гумору, хто внутрішньо здатний до сміху. Не кожному, однак, і не всюди можна вільно сміятися. Сатирик вигукує голосно свої судження (наскільки можливо це для нього за сучасних умов), іроніст приховує усмішку за серйозністю висловлювань, блазень навпаки: приховує під голосним реготом свою поважність. Він привілейований, його простір волі більший. Як єдиний серед обивателів, залишається він настільки близько до влади, яка посміюється собі під ніс, уникаючи кари і приховуючи почуття внутрішньої автономії. Але зверхність владаря полягає в тому, щоб сміятися зі своїх викривлених відображень у дзеркалі і зі сміху блазня, роблячи його тим самим безсилим, зневаженим і позбавленим моральної чистоти. Всупереч власній волі блазень стає тоді об'єктом суспільного невдоволення, ще однією інституцією держави[108]. Деніс де Ружмон назвав людину з почуттям гумору "істотою проміжною між конформістом і бунтівником"[109]. У певних

ситуаціях це означає болісну внутрішню роздвоєність, яка ставала також долею Леца –

Пережив трагедію, написав комедію.

Блазень із НД – передусім людина обрана. В нього комедійне, театрально-фантазійне вбрання (розпізнаємо тут риси середньовічного костюму, чия пістрявість символізувала різноманітні антагоністичні сили, що впливали на блазня[110]), під яким він приховує "голу шкіру філософа". Однак, що вправніше він робить це, то більше цей костюм стає для блазня сукнею Деяніри, або, за Лецем: "Не вимагайте від того, хто має кляп у роті, аби він вам про це сказав" (інший варіант: "І слово може слугувати кляпом"). Люди бажають ігрищ, читачі хочуть жарту. Так, власне, блазень сплачує за "свободу слова", так афорист – за сміх. Коли він стає Касандрою, ніхто його, як і Касандру, не сприймає всерйоз, коли хоче бути тільки ліриком, ніхто його взагалі не сприймає, тобто не читає (Лецеві боліло, що в його випадку у свідомості читачів афорист підміняє поета).

Постать блазня обтяжена багатьма культурними значеннями, щоб нести в собі ще особисту правду. Тому в НД з'являється акробат – людина відірвана – як від занадто наочних контекстів, так і від землі, він споріднений з блазнюванням і цирком, але вже не смішний. У ньому автор зображує самого себе.

Питають, чи є я акробатом із сіткою, чи без? Із сіткою, із сіткою, але під нею не видно жодної землі.

У НД, навпаки, слова убезпечені сміхом. Лец визнає це, заспокоюючи цікавість цікавих і розчаровуючи, бо з сіткою вистава менш емоційна. Насправді, тут однак ідеться про щось зовсім відмінне. Неуважні мало звертають уваги на неістотні речі (омана поезії, плітки про автора),

афорист прагне скерувати увагу на той “твердий ґрунт дійсності”, на якому базуються спостережницькі приписи, на “ґрунт”, який виявляється пусткою. Сітка висить у пустці, яку немає сенсу називати – ніщо, позбавлене натомість будь-якої властивості. Світ не існує, ich bin der letzte.

У НД ніщо однак не єдине, не одночасне, на кожний афоризм є інший афоризм, на сльози – сміх, на піднесеність – приниження:

Коли його повісили – проникла до нього думка: “Коли б зараз земля у всіх з-під ніг пішла! Усі б зникли!” І ще та солодка певність: “А я висів би у тій пустці на моїй шибениці.”

У НД ніщо не є остаточним. Наступний афоризм ніби наближає начерк образу акробата, зображує його риси:

Що за мистецтво – канатоходець? Дорога пряма, як линва, –

і таким чином виникає статичність, немає тут підскоків, тільки вільне просування у тиші. Канатоходець ще більш самотній, бо оприлюднення опустило частину афоризму (власне, завдяки цьому бачимо його виразніше). Тільки людина і лінія, жодних пунктів співвіднесення, але ця пустка, на відміну від попередньої, здається реальністю.

Звідки однак з’являється те висловлювання? Може, з рамок образу, з боку неуважних глядачів канатоходця, і цитується афористом з іронічною метою? А, може, навпаки, немає тут зовсім незрозумілого, тільки заздрість до когось, чия дорога є прямою, вільною, вирахуваною і незаперечною? Напевно. Проте, цілий контекст творчості і літературної традиції[111] ставить Леца на линву канатоходця.

Уява поета утворює два образи, що співвідносяться як позитив і негатив. Першим є отвір, щіли-

на, провалля протиріч, набагато щільніші за Сциллу і Харибду:

Оселився у разломі своєї роздвоєної свідомості.

Яцек Лукашевич пише про лецівське “між” як про первинну категорію його уяви і сприйняття світу. Так само Анджей К. Вашкевич приділяє цьому багато уваги[112]. У деяких афоризмах “між” утворюється у своїй оберненості – на лінії перетину, так само тонкій, як і вузька щілина – на линві акробата, який через хвилинну неувагу може впасти в прірву: в одно-мислення, в одностайний сміх або плач. У банальність золотої думки:

Вистояти, вистояти упродовж усього життя, а пізніше ми вже якось собі зарадимо.

Важке мистецтво, сказати б, мистецтво канатоходця. Ще зауважимо, що людина на линві орієнтована на два рішення: на правий і лівий бік (якщо хтось хоче, може таку позицію інтерпретувати політично, онтологічно, аксіологічно тощо, однак, з погляду акробата, падіння в будь-який бік ставить його в однакові умови), але також і вгору – вниз. У тому образі є подих простору. У цій небезпечності людська доля переоцінюється.

Постійне применшення значення людини між небом і землею знаходимо в кінці вірша “Травневої ночі”:

Відчув на собі
шкіру наймудрішої з тварин.
Став, де рідів ліс,
піді мною чорнозем із комах,
наді мною зіркове небо
Кінець.

Тут світ чорної й білої пустки сповнюється кольорами оголеної ночі. Ще раз, як щодня (то часті

мотиви поезії Леца), по паузі небуття розпочинається справа творення, Адам відчув, власне, на собі “шкуру наймудрішого зі звірів”. Рідіє ліс – все ближчі кордони раю, але й все ясніші. У тому просторі – гармонія космосу, природи і людської натури здається досконалою.

Передостанній вірш є повторенням мотто твору – в обох випадках, однак, висловом, не доведеним до кінця. Це цитата культури, і кожний знає її подальшу історію. Але чи цього вистачить, щоб утримати Леца від проголошення?

Знаходять мене відкриття остаточних правд навіть у тих моїх штучних джунглях метафор, каламбурів, словникових ігор, переносних значень тощо поетичної галантності.

Афоризми піддаються впливу, але не формулюють тих правд з-поза горизонту мови, затримуються, як колись “Логічно-філософський трактат” Вітгенштайна, на межі невисловлюваного. Зусиллям критицизму, скептицизму і комізму намагаються поглинути дійсність аж до самої її межі, про яку зовсім невідомо, чи це “колючий дріт, чи живопліт.”

Переклад з польської
Юлії КУЗЬМЕНКО

Примітки

1. Г.Герлінг-Груджінський написав, що Лец в Польщі як афорист перестав бути особистістю, а став інституцією. Як відомо, інституції вживають до певних своїх назв скорочення – тут НД.

2. З.Пенджінський, *Над часописами Станіслава Єжи Леца*, “В’язь”, 1966, № 7/8, предрук у: *З нотатника шеренгового рецензента*, опрац.Ж.Лукашевич, Познань, 1971.

3. Якщо в тексті з’являється фрагмент невідомого слова, не виділений курсивом, це означає, що він походить з афоризму Леца.

4. С.Лец, *З тисячі і одної епіграми,* Варшава, 1959, остання сторінка обкладинки.

5. Біографічні відомості походять зі спогадів про поета, що містяться у книзі*Думаю, що існую...Про Станіслава Єжи Леца,* опрац. В.Леопольд, Краків, 1974, і з таких джерел: Ф.Ліходжеєвська, замітка “С.Є.Лец” у *Польському Біографічному Словнику,* т.XVI, с.594-596; анкета, написана С.Є.Лецем для IBL у 1956 або 1957 році; К.Дедеціус, “*Das Gift stecht in der Susse*”*S.J.Lec und Das unfrisierte Denkern,* у *Polnische Profilen,* Франкфурт н.М., 1975, с.111-123 (коротша версія цього тексту опублікована в томі *Думаю, що існую...);* К.Істнер, *Не можна кланятися з блазнівським ковпаком,* “Культура” (Париж) 1974, №12; А Слуцький, *Спогади про Ст.Є.Леца,* “Новини-Кур’єр” (Тель Авів) від 6.06.1969.

6. Л.Колаковський, *Пам’яті Станіслава Єжи Леца,* у *Похвалі неконсеквенції. Розпорошені листи 1955-68 років,* опрац. З.Ментцель, Варшава, 1989, т.3, с.89.

7. К.Дедеціус, с.117

8. Я.Шпєвак, *Спроба портрету,* в: *Думаю, що існую...,* с.9

9. С.Є.Лец, *Сталін,* за: *Зі Львова і про Львів, роки радянської окупації в польській поезії.Антологія вибраних поетичних творів,* що входить до складу книжки М.Інглота, *Польська літературна культура Львова 1939-1941 років,* Вроцлав, 1995, с.357; пред-

рук з “Червоного Штандару”, 1939, №61, с.3.

10. М.Інглот, Вроцлав, 1995, с.41.

11. Лист Ст.Є.Леца до пана Я.Шпєвака від 9.12.1946, за: А.Кмєнська, *Приязнь поетів, у: Думаю...,* с.123.

12. Л.Савін [Р.Лев], *Сповідь ренегата,* “Луна тижня” (Тель Авів) 1957,№1; автор цієї рецензії з *Рукопису єрусалимського* застерігає, щоб його назва не мала витоку з редакції і не надавався без його відома.

13. “Літературний Щорічник”, 1966, Варшава, 1968, с.708.

14. Я.Бандровська-Врублевська, *Біографічна нота,* в: С.Є.Лец, *Вибрані поезії,* опрац. А.Грончевський, Варшава, 1973, с.159.

15. Цитата за: М.Фік, *Польська культура після Ялти. Хроніка 1944-81 років.* Лондон, 1989, с.176.

16. Цитата з листа К.Дедеціуса (1968), за: К.Дедеціус, с.122-123.

17. Х.Заворська, *Невигідний письменник,* “Виборча Газета” 1995, з 10-12.11, с.16; текст присвячено А.Рудницькому.

18. С.Є.Лец, від 6.03.1966, в: Я.Радомінська, *Записана зустріч.*, Краків, 1970, с.331.

19. Я Лукашевіч, *Поема проти розпачу, в: Мислю...,*с.200.

20. А.Грончевський, *Передмова, в* С.Є.Лец, *Вибрана поезія,* Варшава, 1973, с.13.

21. Я.Квятковський, *В ім’я Авеля, в: Мислю...., с.295.*

22. С.Є.Лец, *Зібрання епіграм,* Варшава, 1966. остання сторінка обкладинки.

23. Отрута і мед мудрості. Антологія польського афоризму, вибрав і дослівно записав К.Оріховський, Вроцлав, 1984.

24. П.Крупка. *Der polonische Aphorismus. Die “Unfrisierte Gedanken“ von Stanislaw Jerzy Lec und ihr Platz in der polnischen Aphoristik*, Мюнхен, 1976.

25. Оріховський – від Жабчича, Крупка – від Жулковського.

26. Найважливіші праці, які використовую, коли пишу про теорію афоризму: В.Грензман, стаття Aphorysmus в *Reallexicon der deutschen Literaturgeschichte,* 1958, т.1, с.94-97; Ф.Х.Маутнер, *Максими,*

сентенції, фрагменти, афоризми, "Літературний пам'ятник", 1978, з.4, с.297-307: Х.Фріцке, Aphorysmus, Штуттгарт, 1984; *Aphorysmus. Zur Geschichte zu den Formen und Moglichkeiten einen Literarischen Gattung*, фон Г.Неуманн, Дармштадт, 1976; П.Крупка, К.Оріховський, Aphorysmus:*Fisch oder Fleisch? У :Neuere Studien zur Aphoristik and Essayistik and Essayistid,* фон Цантарутті, Х.Шумахер, Франкфурт н.Майні, 1986; стаття "Афоризм", у: *Матеріали до "Словника літературних видів",* "Проблема літературних видів.", №XVI/1, 1973, с.113-117; К.Дедеціус.

27. Х.Фріцке,с.15.
28. К.Оріховський, "Афоризм"........, с.115.
29. *Aphorysmus: Fisch oder Fleisch*?
30. Ф.Х.Маутнер, с.300.
31. Ibidem, с.301-302.
32. Перше з тих джерел використовують А.Чернявський, К.Дедеціус, Я.Ліпський, (*Князь Афоризмів,* "Творчість" 1961, №4-5, с.127-129), друге – П.Крупка, третє К.Дедеціус, і Х.Заворська (*На початку була Мудрість. Про афоризми Ст.Є.Леца, в: Мислю...,* с.305-321). Багато критиків, особливо у 50-60-ті роки, вказували на традицію французької максими (Словінський, Флашен, Пшибош, Калішевський та ін.) і застосовували до НД здебільшого ці категорії, називаючи навіть афоризми Леца сентенціями. Той безсумнівний дисонанс не був загальноприйнятним і обмежувався французьким колом трактування традиції і теорії жанру (посилання на тексти без змін – в біографії).
33. А.Ковальська, *"Motus" Алоїзія Жулковського 1820-1821. Карта творів преси і варшавської сцени,* Варшава, 1956; Е.Шваньковський, *Фортунат Алоїзій Гонзага Жулковський...,* у: *Щоденнику Варшави,* Варшава 1974; *Біографічний Словник Польського Театру 1765-1965,* Варшава, 1973; афоризми цитую з антології К.Оріховського *Отрута і мед мудрості,* с. 19-25.
34. Більшість текстів, присвячених НД, більшою чи меншою мірою стосуються проблеми вибору, особливо: П.Крупка, "*Свободу не можна симулювати*", *Аналіз "Незачесаних думок" Станіслава Єжи Леца,* перек. А.Матишак, "Гуманітарний огляд", 1979,

№9, с.101-115; Я.Лукашевич, *Вступ до: С.Є.Лец, Вибрані твори,* Краків, 1977, т.1, с.20

35. Х.Фріцке, с.6, обговорює присвячену цій проблемі працю Р.Х.Стефенсон.

36. Л.Флашен, *Сміх наснажує,* "Культурний огляд" 1958, №4, с.6.

37. Роздуми на цю тему надає Г.Герлінг-Груджінський в рецензії *Il barbiere di Varsavia* з італійського видання НД "Tempo presente", 1965, №4, с.84-86.

38. Я.Блонський*, Цензор як читач,* "НаГолос", 1991, №3, с.199-208.

39. Ф.Х.Маутнер, с.299.

40. Х.Фріцке, с.140-150.

41. І.Пассі, *Повага смішливості,* перек. К.Мінчева-Господарек, Варшава, 1980, с.105-114.

42. Я.Квятковський, с.295-297.

43. Про вживання фразеологізмів в НД писали: П.Крупка, С.Бонба*, Фразеологія як творення дотепності мовних епіграм і афоризмів С.Є.Леца,* "Гуманітарний огляд", 1979, №9, с.91-99; М.Новаковський, *Лексичні очікування. Лексичні операції в "Незачесаних думках" (Unkempt thoughts),* Познань, 1986.

44. М.Гловінський,*Афоризми, епіграми, ліpики, в: "Мислю...",* с.185-186.

45. Р.Якобсон, *У пошуках основи мови. Вибірка творів.,*ред. М.Р.Маєнова, Варшава, 1989, т.2, с.157.

46. М.Гловінський, с.193.

47. Редакційна замітка, що відповідає на рецензію Х.Берези, *В аспекті вічної мудрості,* "Нова Культура", 1958, № 11.

48. Я.Шпевак, *Спроба портрету, в: Мислю...,* с.19.

49. М.Комар, Лец: *Милий Гулівер, у: Мислю...,с.*337-347; Я.Гондовіч, *Скіпки з дерева пізнання,* "Нові Книги", 1978, №4, с.26-28.

50. К.Дедеціус, *Лец: тема, форма, джерело. З коротким прологом і епілогом (першої зустрічі й останньої прогулянки), в: Мислю...,*с.359.

51. С.Є.Лец, з 6.03.1966.

52. Я.Лукашевич, *Вступ...,*с.15.

53. Я.Квятковський, с.300.

54. Я.Гондовіч.

55. Х.Береза.

56. М.Гловінський, А.Калішевський, Я.Пєшчаховіч, *Zez demiurgiczny,* в: *Мислю...*

57. С.Є.Лец, *Pesees echevelees, перек. А. і З.Козімор, вид. Noir sur Blanc,* 1991.

58. Я.Квятковський, с.301.

59. Про єдність в історичному підході писав А.Вашкєвіч, згадуючи про ліричний доробок Леца: *Антиномія раціональності. Про творчість ліричну Єжи Станіслава Леца, в: Мислю...,*с.245-282.

60. Фото відповідає скомпонованому М.Нєшоловським із творів поета *Інтерв'ю з Єжи Станіславом Лецом,* "Світ Молодих", 1947, №36, с.14.

61. М.Панковський, *Фригійський ковпак Станіслава Єжи Леца,* "Товариство Поетів і Художників" 1970, №5, с.2-5; Баранчак, *Kurz und bundig:* Про переклад афоризмів Леца Карлом Дедеціусом, у: *Втілене в перекладах,* Познань, 1992, с.114; Г.Герлінг-Груджінський, М.Комар, с.338-339.

62. М.Комар, с.337

63. З Лецем про сатиру на землі і місяці розмовляє В.Рустецький, "Голос Ельблонга", 1959, №258, с.5.

64. С.Баранчак, с.*113-115.*

65. Ф.Том, *Давня мова,* Варшава, 1990, с.11-27.

66. Л.Флашен.

67. Малюнок Я.Брухнальського наявний на обкладинці краківських видань "Сплутаних думок" у 1972, 1974 і 1987 роках.

68. К.Дедеціус*, "Das Gift stecht in der Susse"...*, с.125.

69. А.Бронк, *Розуміння, твори, мова. Філософічна герменевтика Г.-Г. Гадамера,* Люблін, 1988, с.160.

70. Г.-Г. Гадамер, *Правда і метод. Нарис філософічної герменевтики.* перек. Б.Баран, Краків, 1993, с.338-339.

71. М.Гловінський, с.186.

72. К.Оріховський, *Афоризм...*, с.116.

73. Про "грецький" дух в афористиці Леца писали, окрім інших, П.Крупка і Л.Колаковський.

74. Г.Схолем, *Єврейський містицизм і його головні напрямки,* перек. І.Каня, вступ М.Галас, Варшава, 1997, с.257-258.

75. З Лецем про сатиру...

76. Проблема думки, мислення та їхнього зв'язку з творенням ширше розглянута в тексті під назвою *Як народжуються думки? Про афоризми Станіслава Єжи Леца,* "Літературний Рух", 1993, №1-2, с.51-65.

77. М.Гайдеггер, за: Х.Арендт, *Мислення,* перек.Г.Бучінська-Гаревіч, Варшава, 1991, с.33.

78. Х.Арендт, с.45-46.

79. С.Грохов'як, *З непоступливої чуттєвості, в: "Мислю...",* с.293.

80. Також Г.Схолем, с.263 і 422.

81. Там само, с.326-330, 336-351.

82. Там само, с.266-268.

83. Висновки того важливого тому можуть бути дивними, тому що видано його в 1983 році, а отже, сімнадцятьма роками по смерті Леца – то ще один нюанс до "портрету епохи".

84. Цитую за К.Дедеціусом, *Лец...,* с.358.

85. Ф.Х.Маутнер, *Der Aphoresmus als literarische Gattung,* в: *Aphorismus / Zur Geschichte....,* с.303.

*86. Максими..., с.*298

87. Я.Ліпський, с.129; Л.Флашен.

88. С.Є.Лец, з 6.03.1966. с.329-330.

89. Г.Схолем, с.270.

90. Там само.

91. А.Чернявський, *Афоризм: метафора чи правда? в: Музи і сови Мінерви,* Вроцлав, 1994, с.187-191.

92. А.Є.Хешель, *Земля панська. Внутрішній світ єврея в Східній Європі,* перек.Г.Гальковський, Варшава, 1997, с.49, 51.

93. І.Пассі, с.218-219.

94. Д. де Ружмон, *Відкритий лист до європейчиків,* перек. А.Олендзька-Фрибесова, "Література у світі", 1991. №10, с.16.

95. Г.Герлінг-Груджінський.

96. В.Бенджамін. *Карл Краус, перек.* К.Кшеменьова. в *Янгол історії. Есеї, нариси, фрагменти,* вибірка і опрацювання. Х.Орловський. Познань, 1996, с.147.

97. Лец писав про це в листах до Анни Каменської та Яна Шпєвака; цитую їх: А.Каменська, с.126-129.

98. І.Пассі, с.227-228, ширше – с.219-234.

99. Я.Копровський, *Зустрічі і розмови з Лецем,* у: *Мислю...*, с.146.

100. В.Бенджамін, с.150.

101. Ц.Ровінський, *Афоризм – парадокс – гумор. Афоризм в літературі Центральної Європи в XX столітті, в: Гумор європейський,* редактори М.Абрамовіч, Д.Бертран, Т.Строжинський, Люблін, 1994. с.167.

102. Про еврейський гумор: С. Ландман, *Der judische Witz und seine Soziologie* 1962; Є.-Ц. Пігуе, *Логічні структури комізму, в: Гумор європейський...,* с.143-164; Є.Стора-Сандор, *Гумор про кризу самоідентичності, в: Гумор європейський...,* с.393-404; *L'humour juif dans la literature de Job a Woody Allen,* Париж, 1984.

103. Про цей мотив писав М.Комар, с.343-344.

104. Аристотель, *Риторика,* перек.Г.Подбєльський, Варшава, 1988, кн.III, с.294.

105. Л.Колаковський.

106. С.Ластік, *Справедливий Левіт, у: "Мислю...",* с.151.

107. А.Кушнєвіч, *Spadochron*, у: *"Мислю...",*с.166.

108. М.Комар. с.344-345; А.К.Вашкєвіч.

109. Д. де Ружмон, с.15.

110. М.Словінський, *Блазень. Твори і мотиви, Познань, 1990, с.55*

111. Я.Старобінський, *Портрет артиста як канатоходця,* перек.А.Оледзька-Фрибесова, "Література у світі", 1976, № 9, с.308-323.

112. ЯЛукашевіч, Вступ..., с.14; А.Вашкєвіч.

Ці шрами від пестощів.

•

Що таке Хаос? Це той лад, котрий було знищено при Сотворінні Світу.

•

У будинку повішеного не говорять про мотузку. А в будинку ката?

•

Із рецензії: «Цей поет відзначався шляхетним убозтвом думки».

•

Рак червоніє після своєї смерті. Що за гідна наслідування делікатність жертви!

•

Пам'ятайте про те, що коли диявол хоче кого копнути, то ніколи не чинить цього своїм кінським копитом, а лише своєю людською ногою.

•

Руйнуючи пам'ятники, побережіть постаменти. Вони завше можуть стати у пригоді.

•

Приснилась мені мана: зростання бюрократії у державі, де тільки-но завершилася ліквідація неписьменності.

•

Що тримає нас на цій планеті, окрім сили тяжіння?

•

«Із євнухами можна довго розмовляти», – розповідала мені одна пані з гарему.

•

Воскреснути можуть лише покійники. Живим важче.

•

Враховуйте досягнення орнітології. Аби письменники могли розпростерти крила, вони мусять мати свободу користуватися перами.

•

Все в руках людини. Тому їх треба часто мити.

•

Не кожен постріл провіщає революцію.

•

Навіть бороду Пророка можна зголити!

•

Я вірю, що людина колись створить «гомункулуса», штучного чоловічка, але, на милість Божу, нехай не повторює помилки Творця і не творить його на власний образ і подобу.

•

Глупота – мати злочину. Але батьки у нього дуже часто геніальні.

•

Чи за кару, що не вірю в душу, я її не маю?

•

На очній ставці труп не впізнав свого вбивці.

•

Мені снилася уві сні дійсність. З яким полегшенням я прокинувся!

•

Волію напис «Вхід заборонено», аніж «Виходу немає».

•

Завжди знайдуться ескімоси, котрі розроблять для мешканців Бельгійського Конго вказівки про те, як поводитися під час найбільшої спеки.

•

Якби ж то смерть можна було відіспати в кредит!

•

Першою умовою безсмертя є смерть.

•

Конституція держави не повинна порушувати конституції громадянина.

•

Коли міф зіштовхується з міфом – це дуже реальне зіткнення.

•

До глибокої думки треба дотягнутися.

•

Як не маєш хребта, не вилазь зі шкіри.

•

Навіть на троні протираються штани.

•

Дай корові хоч какао, шоколаду не надоїш.

•

Вікно у світ можна затулити газетою.

•

Я гарний, я сильний, я мудрий, я добрий. І все це я сам відкрив!

•

Болото іноді створює враження глибини.

•

Свободи не можна симулювати!

•

Мені про нього казали: «Це лев!» Ну і що з того, коли ми не маємо пустелі. Хіба віддати його до цирку або до зоопарку. Чи набити опудало для музею.

•

Не можна зіграти «Гімну Свободи» на інструменті насильства.

•

Я знаю, звідки походить легенда про багатства євреїв. Вони за все розплачуються.

•

У джунглях носять бойові шоломи, прикриті сітками, куди вплітають різні маскувальні зела.

Згинь, Сатано!
У мене в гостях дияволиця.

Я ношу фригійський ковпак, обшитий блазенськими дзвіночками.

•

«Я тільки насварю на нього пальцем»,– сказав він, кладучи палець на гашетку.

•

Буває, дзвони колишуть дзвонарем.

•

Коням і закоханим сіно пахне по-різному.

•

Думки стрибають з людини на людину, як блохи. Але не всіх кусають.

•

Не треба повторюватися? Цить! Хай цього не чує щастя!

•

«Як належить поводитися, – питав мене один знайомий, – коли знаходиш у себе вдома приятеля дружини у ліжку з чужою жінкою?»

•

Треба так збільшити кількість думок, аби для них не вистачило сторожі.

•

Гарна брехня? Увага! Це вже творчість.

•

Питаєш, прекрасна пані, як довго виношувалися мої думки? Шість тисяч років, о чарівна.

•

Одинадцята заповідь: «Не чужослов!»

•

Переливання крові частенько відбувається з кишені до кишені.

•

Горизонталь і вертикаль разом укладають хрест.

•

Сумна історія з оптимістичним завершенням: Було їх четверо. Кожен із них мав останню рятівну дошку. Всі четверо ледь стяглися на одну труну. Яку продали.

•

Чи з ока Провидіння коли-небудь скотилася людська сльоза?

•

Нелегко жити після смерті. Іноді на це треба покласти усе життя.

•

Не кидайся з мотикою на сонце. Його нам має вистачити ще на мільярди років.

•

А може, у визначенні: «це людина *мисляча*», – криється комплімент для людства?

•

Навіть у його мовчанні були мовні огріхи.

•

Не розповідайте про свої сни. А що, як до влади прийдуть фройдисти!

•

Не рубай гілки, на якій сидиш, хіба що тебе на ній хочуть повісити.

•

Хто має добру пам’ять, тому легше забути чимало речей.

•

Букву закону треба включити до абетки.

•

У пеклі диявол – постать позитивна.

•

«Інтелігент із кав’ярні» – неоднозначний епітет, варто додати, з якої саме кав’ярні.

•

Вівця, що мала золоте руно, зовсім не була багатою.

•

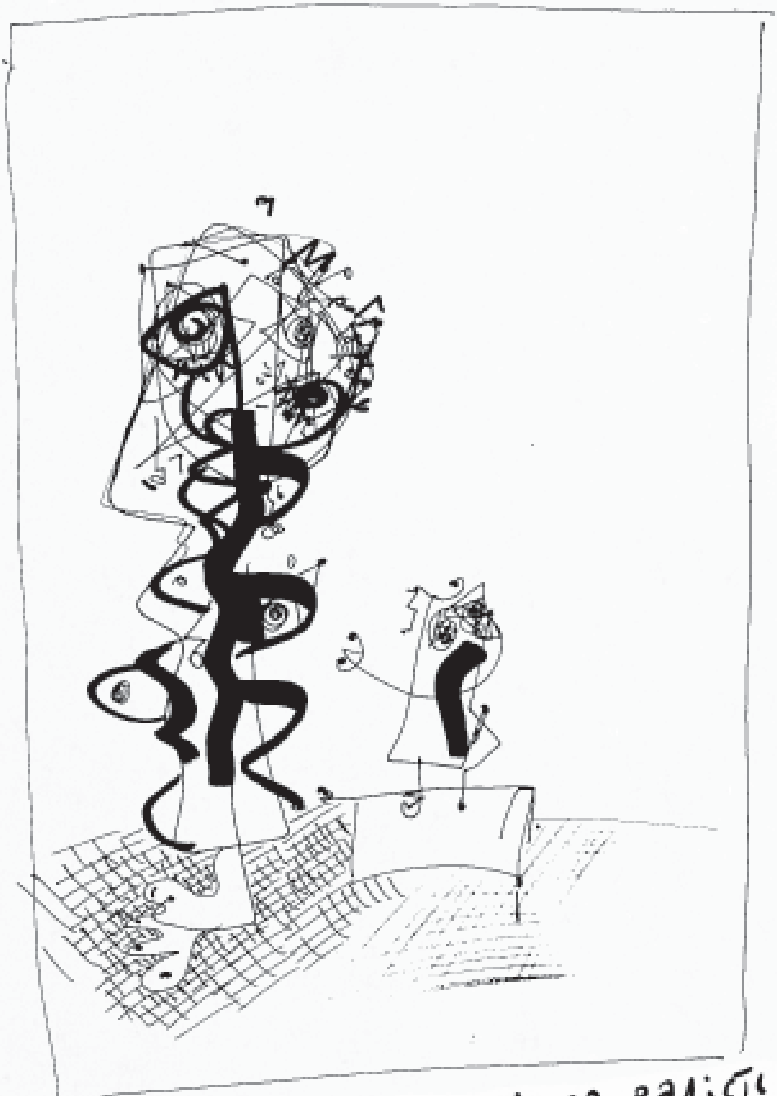
Поцілунок Юди закриває уста поетам.

•

Все належить присвятити людині. За винятком інших людей.

•

Можна померти на острові Св. Олени і не будучи Наполеоном.

Євнух сказав: „Що мені за радість від однієї жінки, мені потрібен цілий гарем."

•

Богу – Богове, кесарю – кесареве. А що людям?

•

Не будь снобом. Ніколи не бреши, коли за правду платять краще.

•

«З одного хреста можна зробити дві шибениці!» – сказав пихато фахівець.

•

Мені запропонували з провінції, аби за нижчі гонорари я писав для них дешевші думки.

•

Я зустрів людину настільки неначитану, що цитати з класиків вона мусила вигадувати сама.

•

Маріонеток повісити найлегше. Мотузки вже є.

•

Освіта жонглера обов'язково повинна включати незнання законів фізики.

•

Кожен вік має власне середньовіччя.

•

Швидше! Швидше! Можна прожити життя за один день. Але що робити з рештою часу?

•

Не повертатись спиною до дійсності? А хіба дійсність не оточує нас зусебіч? Ох!!

•

Чимало бумерангів не повертаються. Вони обирають свободу.

•

Як тренувати пам'ять, щоб навчитися забувати?

•

Ecce homo! – homini lupus est.

•

Коли плітки старішають, вони стають міфами.

•

Якби ти ще більше спізнилася на побачення, я б став Петраркою.

•

Жити – шкідливо. Той, хто живе, – вмирає.

•

О, цей чоловік – справжня енциклопедія невігластва!

•

Чи оголені жінки бувають інтелігентними?

•

Сальто-*морале* значно небезпечніше, аніж сальто-мортале.

•

Вони пригорнулися так міцно, що вже не було місця для жодних почуттів.

•

Порада письменникам: Певної миті треба перестати писати. Навіть не почавши.

•

На нього впала тінь підозри. Там він і ховається.

•

Чимало таких, котрі пхалися у світила, повисли на ліхтарях.

•

Не клич вночі по допомогу. Ще, чого доброго, розбудиш сусідів.

•

І на нас на Сході кажуть «Захід», а на Заході кажуть «Схід».

•

Чи вигідним світоглядом є скептицизм? Скептики дивляться на це скептично.

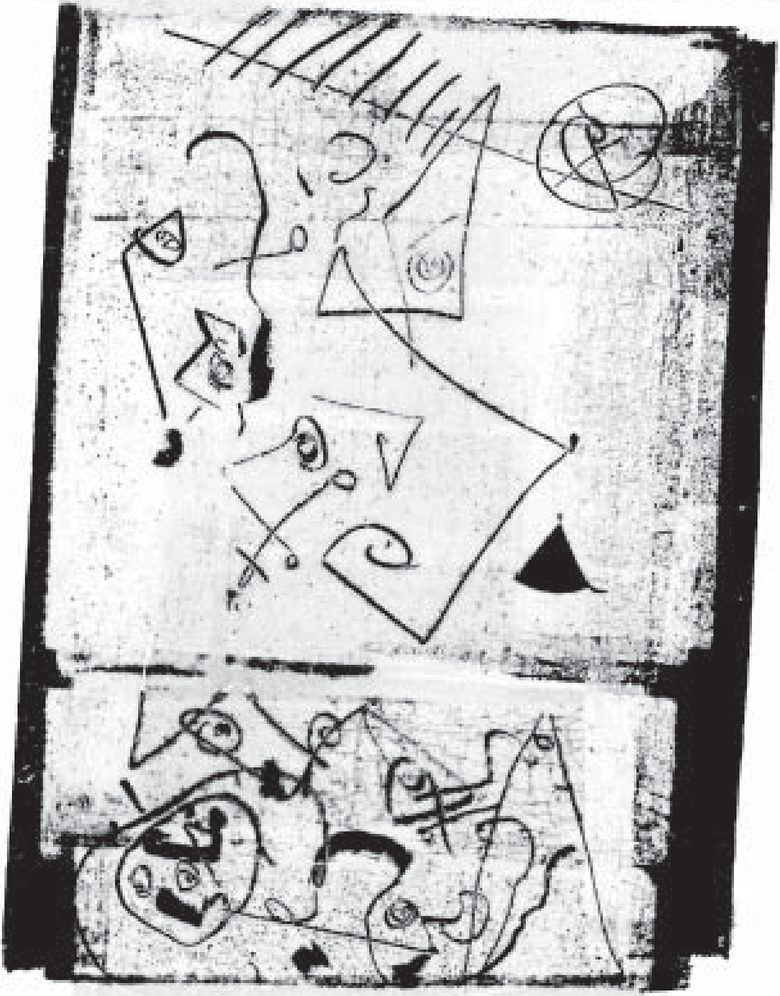
•

Оптимізм від песимізму відрізняється лише датою кінця світу.

•

Подумати лишень, на тому вогні, який колись украв Прометей у богів, було спалено Джордано Бруно!

Хто створив світ? Досі у цьому зізнався лише Бог.

Боги залишають у спадок прикмети і віруючих.

•

Діалог двох напівінтелігентів дорівнює монологові чвертьінтелігента.

•

Одні ховають правду від інших, бо бояться її, інші приховують її від перших, бо прагнуть зберегти її до належної миті. А це ж бо одна й та ж правда.

•

Якщо людожер їсть виделкою й ножем – це поступ?

•

Даю Вам гіркі пігулки у солодкій глазурі. Пігулки ці нешкідливі, отрута – в оболонці.

•

«Король голий», але під прекрасними шатами.

•

Іноді диявол спокушає мене, аби я повірив у Бога.

•

Час робить своє. А ти, людино?

•

Для мислення потрібен мозок, не кажучи вже про людину.

•

Ніхто не бажає чути смаку дріжджів у тісті, яке виросло саме завдяки тим дріжджам.

•

Вона? Та навіть окуліст не прочитав би в її очах нічого, крім трьох діоптрій.

•

З раю ж вигнали тільки Адама і Єву. А як звідтіля вибралися на волю леви, орли, мавпи, блохи тощо? Чи навіть яблука?

•

Не пиши Кредо на паркані.

•

Завше існує ще гостріша тупість.

•

«Дика свиня» – це звучить значно шляхетніше, аніж просто «свиня».

•

З правдою найважче у часи, коли все може бути правдою.

•

Завжди звертайся до чужих богів. Вони тебе вислухають поза чергою.

•

Ми боремося за права винятковості. Хай «виняток підтверджує правило» тільки тоді, коли йому цього захочеться.

•

І слово може слугувати кляпом.

•

Дехто охоче носив би фригійський ковпак, якби він був шапкою-невидимкою.

•

Хто загубив голову, у того вона часто болить.

•

Іноді я здригаюся від думки, що разом із сардинкою можу проковтнути якогось Йону з біблії для гномів.

•

«Чи варто ставати сніговиком на такий короткий час?» – міркую я собі, коли діти взимку ліплять його.

•

Можна перейти на позиції ворога, залишаючись на власних.

•

Найчастіше “мертві душі” з’їдають більше, аніж живі черева.

•

Спогади про спогади дуже зворушливі.

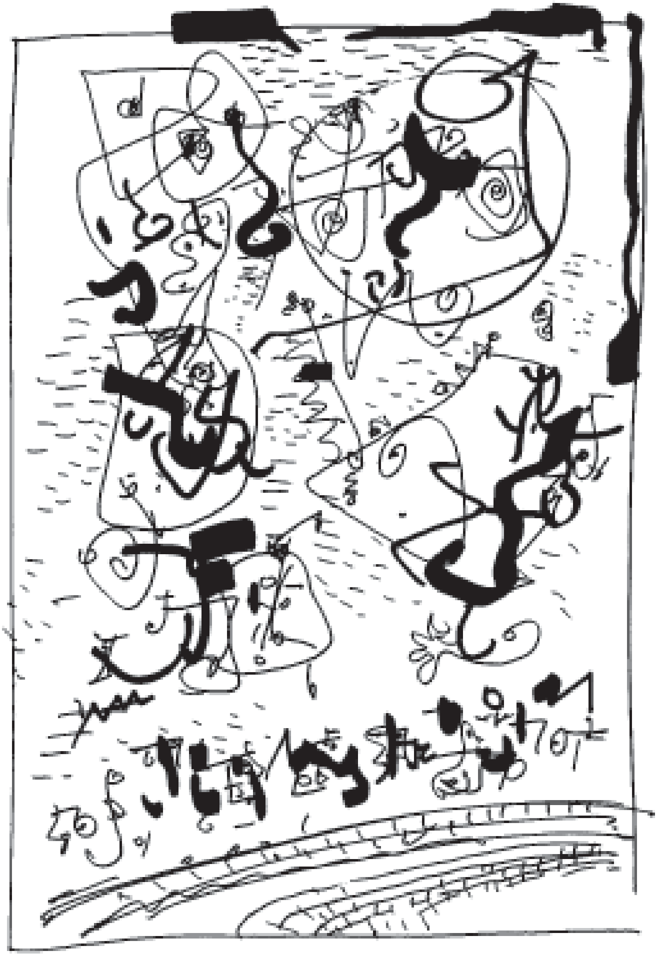
•

Можна змінити віру, не міняючи Бога. І навпаки.

•

Дно залишається дном, навіть коли воно перевернуте догори.

Буває, дзвони коли шут є дзвонарем.

Вікно у світ можна затулити газетою.

•

Канонізація убиває в моїх очах людину, яку я міг би вважати за святу.

•

Хто витягає квиточки з людськими долями? Що за гігантська мишка чи космічний папуга! А хто стоїть біля катеринки? Ми знаємо тільки мелодію.

•

За кожного покійника ми записуємо смерті плюс хрестиком на цвинтарі.

•

Коли я самостійно дійшов до думок, висловлених колись великими філософами, це не піднесло мене у власних очах, а радше применшило філософів. Мікро- чи мегаломанія?

•

Деякі люди дивляться крізь власні очі, наче крізь вічка в тюремних дверях.

•

Трагедія R. полягає у тому, що він закоханий у себе, а бути самим собою не може.

•

Рани зарубцюються, але шрами ростимуть разом із нами.

•

Не кожна ніч завершується світанком.

•

Чи можете Ви собі уявити жінку, котра б дозволила своєму коханому 1001 ніч розповідати казочки?

•

Про одного орла казали: «У нього пташині мізки».

•

Іноді, аби тебе вислухали, треба замовкнути.

•

У що я вірю? В Бога, якщо Він є.

•

Подружжя є інституцією. Але чи не замалий штат?

•

Обличчя ворога вражає мене тоді, коли я бачу наскільки воно подібне до мого.

•

Відкриття Америки не є заслугою американців. Сором!

•

Чим стає диявол, коли перестає вірити в Бога?

•

Мені приснилася реклама контрацептивних засобів: «Ненароджені в цей світ благословлятимуть вас!»

•

Не сотворіть собі кумира за власною подобою!

•

Не будьте запанібрата із самим собою.

•

Будь обережним, аби не потрапити під чиєсь колесо Фортуни.

•

Не посилайте дальтоніків за рожевими мріями. Вони можуть повернутися ні з чим.

•

Не виростай понад розміри пантеону!

•

Ідеалісти прагнуть до матеріалізації духів.

•

Вчинив злочин: Убив людину! В собі.

•

Власна смерть не є жодною відмовкою для джентльмена!

•

Герої давніх міфів були майже голі, герої сучасних міфів – абсолютно голі.

•

Перенаселеність світу довела до того, що в одній людині живе багато людей.

•

Варто було б відкрити витверезники для п'яних від щастя.

Якщо людожер їсть виделкою і ножем

це поступ?

•

Те, що він помер, зовсім не є доказом того, що він жив.

•

Хочеш заховати обличчя – вийди голим.

•

Слабкість сили – страшна річ.

•

І легкість має свою питому вагу.

•

Не ходи зачовганими шляхами, бо послизнешся.

•

Дірку в думці важко заткнути дійсністю.

•

Босі не ходять по трояндах.

•

Найчастіше вихід буває там, де й вхід.

•

Хто кричить: “Хай живе!” — мусить платити за похорон.

•

Не водися з ідіотами, якщо ти не психіатр. Вони занадто дурні, аби платити нефахівцям за товариство.

•

І голос сумління зазнає мутацій.

•

Коли народ позбавлений голосу, це можна помітити навіть при співанні гімнів.

•

Самотносте, яка ти перенаселена!

•

Іноді ночі бувають занадто темними, аби їх помітити.

•

Найбільше форм має абстракція.

•

Час нерухомий. Це ми рухаємося у ньому в неправильному напрямі.

•

Це відважний письменник! Він поставив крапку після ненаписаного речення.

•

Вітри розвертають дороговкази.

•

Передостанній з могікан нерідко вбиває останнього з могікан, аби ним стати.

•

Життя відбирає в людей надто багато часу.

•

Дух часу лякає навіть атеїстів.

•

Всі боги *були* безсмертними.

•

І на дорогах думки чатують розбійники. Ясна річ, вони вважають себе інтелектуалами.

•

Деякі натури – незламні, але доволі пластичні.

•

Хто не має сумління, той мусить компенсувати це його відсутністю.

•

У борні ідей гинуть люди.

•

Хто без вини – хай кине перший камінь. Пастка. Бо тоді він уже не буде без вини.

•

Людям іноді придався б «день, вихідний від життя».

•

Чому я пишу ці короткі фрашки? Бо бракує мені слів!

•

Скажи мені, з ким ти спиш, і я скажу, хто тобі сниться.

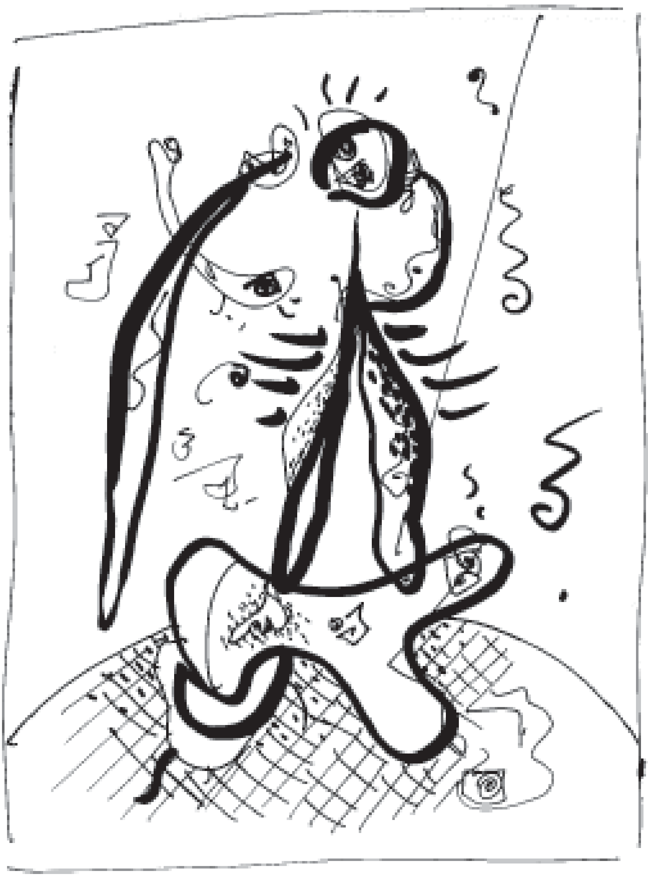
•

Треба мати багато терпіння, аби його навчитися.

•

Щось псується у королівстві Данському! О, яка ти, Даніє, велика!

Не забувайте про те, що задниці:
гадають, наче вони фронтони.

Диавол не спить.
аби з ким.

•

Із мрій можна зробити конфітюр. Треба лише додати фруктів і цукру.

•

І задниці носять маски. Із зрозумілих причин.

•

Пам’ятайте: власну позицію мають завше тільки мисливці, звірі – ніколи.

•

Чим мізерніші громадяни, тим величнішою здається імперія.

•

Що з того, що життя минає, якщо воно таке дороге.

•

Бурхливим є Море Байдужості.

•

Чи сюрреалізм перестає бути собою, коли він стає дійсністю?

•

І для того, аби вагатися, треба прийняти рішення.

•

Подумай, перш ніж думати!

•

Багато моїх приятелів стали моїми ворогами, багато ворогів стали приятелями, але байдужі залишись вірними собі.

•

Дмухаймо самі в наші вітрила!

•

І порожній конверт, запечатаний сургучем, містить таємницю.

•

Коли не віють жодні вітри – і флюгер на вежі має характер.

•

Хамство тільки тоді має право на існування, коли як явище викликає адекватну собі реакцію інтелекту.

•

Не знаючи чужої мови, ніколи не зрозумієш мовчання чужинців.

•

Плоди перемоги? Груші на вербі.

•

Коли міф стає реальністю, то чия це перемога – матеріалістів чи ідеалістів?

•

Вони народжені бути державними мужами. У державі надзвичайного стану.

•

Прислів’я суперечать одне одному. У цьому й полягає народна мудрість.

•

Жоден Торквемада не висотає з людини стільки потаємних думок, як жадоба слави.

•

Навіщо ми спускаємося із зірок завше на ту саму землю?

•

Можна заплющити очі на дійсність, але не на спогади.

•

Коли гукатимуть: «Хай живе поступ!» – завше питай: «Поступ чого?»

•

На диво важко викликати відлуння у пустопорожніх головах.

•

Шкода, що до раю треба їхати катафалком.

•

Скромно вважав себе графоманом, а насправді був стукачем.

•

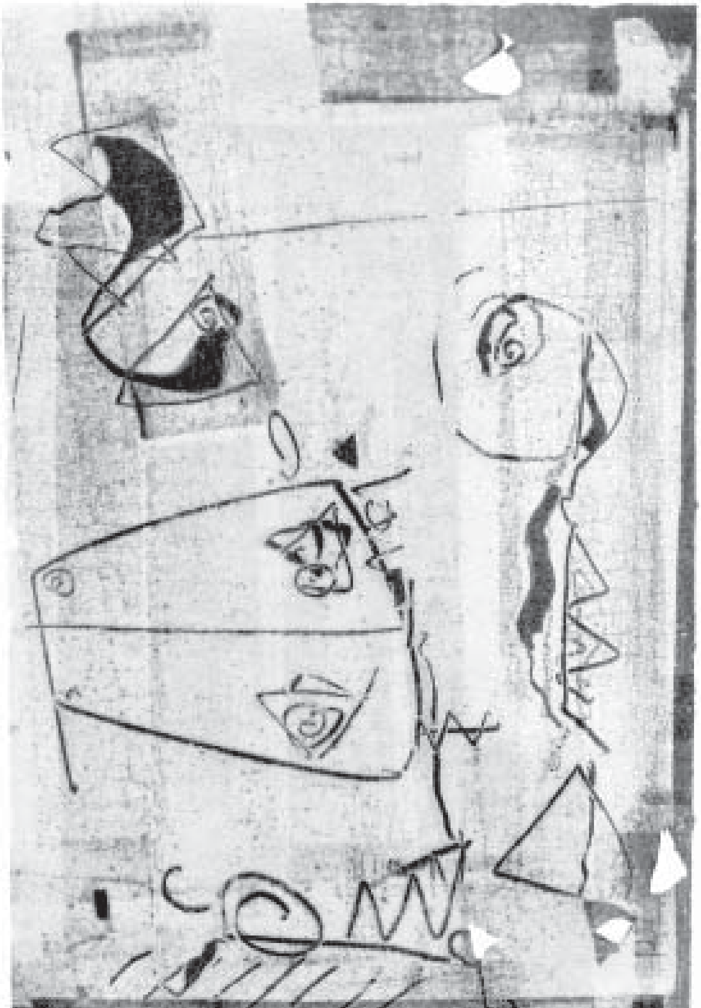
Чи я віруючий? Господь його знає.

•

Не штука сказати: «Я є!» Треба бути.

•

Чи є поміж людожерами вегетаріанці?

от якби цапа-відбувайла можна було ще й доїти

•

Мій мозок був занадто втомлений, аби створити якусь фальшиву думку.

•

Люди, які не мають нічого спільного з мистецтвом, не повинні мати з ним нічого спільного. Хіба не просто?

•

Не знаю, чи була б риба німою, коли б мала стільки таємниць, як ми.

•

Треба завше бути самим собою. Кінь і без улана залишається конем. Улан без коня – просто людина.

•

На кожній вершині Ви опиняєтеся на краю безодні.

•

Можна бути віртуозом фальшивої гри.

•

Пуритани повинні носити два фігові листки на очах.

•

Зламав собі життя! І зараз має два окремі, дуже приємні життя.

•

Різні думки блукають у голові. А деякі з них навіть знаходять вихід.

•

Зів'ялий знак оклику стає знаком запитання.

•

І душу іноді треба садовити на дієту.

•

Не питай Бога дороги до неба, бо він вкаже тобі найважчу.

•

Цінуй слова! Кожне з них може виявитися твоїм останнім словом!

•

Чи мусять люди бути сталевими? Іноді мені здається, що вони повинні бути з крові й кості.

•

Вагомість проблеми визначається брутто. Разом із нами.

•

Як перекласти зітхання іншими мовами?

•

Не кожному життя пасує.

•

Протез душі має бути невидимим.

•

Думки, як завжди, поділилися – поміж сильними.

•

Вона чарівно спитала мене: «Це, мабуть, дуже важко – вигадувати все з голови, як ви?» «Важко, – відповів я. – Але, думаю, з ноги було б ще важче».

•

«Краще завтра» не може забезпечити нас від «ще кращого післязавтра».

•

Троглодит не був колись троглодитом. Він перебував на рівні тогочасної цивілізації.

•

Хто ж питає у тези й антитези, чи бажають вони стати синтезом.

•

Все – омана. І попереднє твердження також.

•

Коли на радощах підстрибнеш угору, начувайся, аби хто не висмикнув тобі землі з-під ніг.

•

Дві паралельні лінії перетнуться у просторі – і вони в це вірять.

•

Скільки *пропадає* на душу населення? Ось міра культури.

•

Наше невігластво сягає дедалі нових обріїв.

Годинник цокає. Всіх.

Пробила дванадцята! Не перша, і не остання.

Нас підловили на існуванні.

•

Любов до батьківщини не визнає чужих кордонів.

•

Демосфен вільно говорив з камінням у роті. Теж мені перешкода!

•

Бути своїм власним міністром внутрішніх справ!

•

Люди зовсім не є егоїстами. Ніхто не носить жалоби по собі.

•

Успіх Гайне! Стати відомим на цілий світ «незнаним поетом»!

•

Багато з тих, хто випередив свій час, мусили очікувати його не в найзручніших приміщеннях.

•

Неписьменні змушені диктувати.

•

У деяких словниках бракує слова честі.

•

Деяким ласунам хотілося б, аби рибка весело плюскалася у маслі, в якому її смажать.

•

Приречений ніколи не доростає до шибениці.

•

Чи людожер має право говорити від імені тих, кого він з’їв?

•

Згинь, сатано! У мене в гостях дияволиця.

•

Найслабша ланка ланцюга – найважливіша. Саме вона його розриває.

•

Один мудрець завше бив поклони володареві таким чином, щоб водночас показувати зад його слугам.

•

Прицільний постріл: не влучити в людину.

•

Пегасова вуздечка вкладається до уст вершника.

•

Багато речей не виникло через те, що їх неможливо було якось назвати.

•

Одні хотіли б розуміти те, в що вірять, інші – повірити в те, що розуміють.

•

Ех! Знати б приватну адресу Господа Бога!

•

Ідея: мати її!

•

Говори мудро, ворог підслуховує.

•

Заселити світ легко. Спустошити ще легше. Так у чому ж проблеми?

•

Коли страх блідне, він потребує крові.

•

Мить усвідомлення власної безталанності є зоряною для генія.

•

З геніальної думки можна вилучити всі слова.

•

Не будіть асоціацій, коли не зможете їх приспати.

•

Розумово самодостатніми є лише генії та йолопи.

•

Сезаме, відчинися – я хочу вийти!

•

Із череди нулів легко створити кайдани.

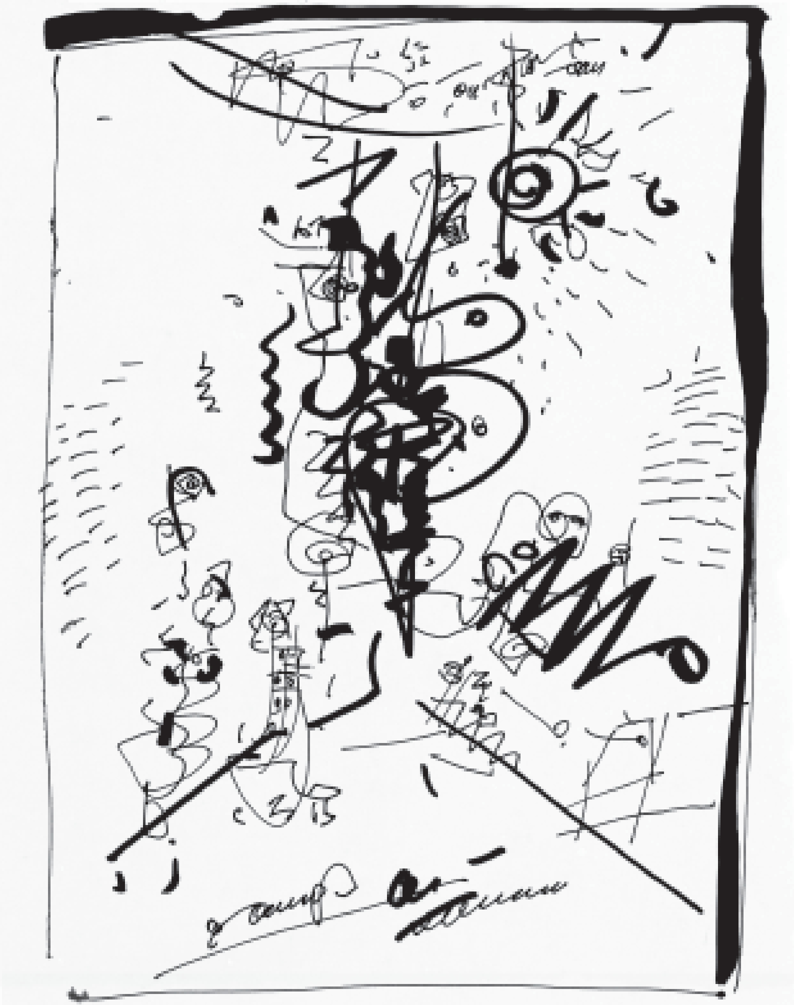
•

Годинник цокає. Всіх.

•

Французька революція показала на прикладах, що програють ті, хто втрачає голову.

З тими, котрі не мали би права сидіти з ними поруч, жінки іноді лежать.

Чи можете Ви уявити жінку, котра б дозволила своєму коханому 1001 ніч розповідати казочки?

•

Після втрати зубів, схоже, зростає свобода язика.

•

Не будуймо притулків для інтелектуальних жебраків.

•

Є глибоко віруючі люди, які тільки чекають на релігію.

•

Площина порозуміння – ідеальне поле бою.

•

Еквівалентна справедливість – око за око, зуб за зуб – із часом піднялася до рівня продажної справедливості.

•

Хто чує, як трава росте? Косарі.

•

Непроминущі цінності, на жаль, не мають терміну придатності.

•

Моральність падає на щоразу зручніші ложа.

•

Реальність можна змінити, фікції треба вигадувати наново.

•

Як впізнають свободу ті, хто ніколи її не знав? Вони можуть запідозрити, що це лише нова маска тирана.

•

Я бачив літаючі клітки, в них сиділи орли.

•

Треба постійно вчитися писати й читати. Чи може, читати й писати?

•

Йти усе життя до мети можна лише тоді, коли вона постійно віддаляється.

•

Треба зробити елітарність масовою!

•

Що за користь із широких обріїв, коли їх можна відкрити лише у найвужчому колі.

•

Тріумф знань про людину – акти таємної поліції.

•

На шляху найменшого опору підводять найсильніші гальма.

•

Будьмо делікатнішими, не питаймо людей, чи вони живуть.

•

«Лягти – встати» – це лише період військової служби. «Померти – воскреснути» – ось справжнє життя.

•

Не кожна сіра маса має щось спільного з мозком.

•

Валаамова ослиця промовляла людським голосом. Чи не могли б деякі актори брати з неї приклад?

•

Актор повинен мати що сказати, навіть коли його роль без слів.

•

Найкривавіша та трагедія, коли кров заливає глядачів.

•

Зі зламаного хребта виростає психічний горб.

•

І механізм диктатури не *perpetuum mobile*.

•

Гамлет мав би уже стати Крезом. Хто тільки упродовж століть не вставляв свої п’ять копійок до його монологу!

•

Письменники, не чорнилом треба писати, а кров’ю! Але не чужою.

Я нічого про нього не можу сказати.
Я бачив його тільки голим.

Скажи мені, коли ти спиш, і я скажу, хто тобі сниться.

Сни залежать від позиції сплячого.

•

Плагіатори сплять спокійно. Муза – жінка, отож вона рідко зізнається, хто був у неї першим.

•

Чимало людей переживають трагедії. Проте не всім їх пише якийсь Софокл.

•

У кожній країні питання Гамлета звучить по-інакшому.

•

Дивна річ: «філософії розпачу» найбільше бояться оптимісти.

•

Хто пережив трагедію, не був її головним героєм.

•

Іноді видається, що справи людей та богів перебувають в руках когось третього.

•

Будь реалістом – не кажи правди.

•

Людина у власному житті відіграє лише незначну епізодичну роль.

•

Іноді лаври пускають коріння в голові.

•

Трагізм епохи вчувається у тому, як вона сміється.

•

Із Сократами на брудершафт п'ють цикуту.

•

Інші усе зробили смішним, а я пожинаю незаслужені лаври сатирика.

•

Написано уже все, але, на щастя, не все ще подумане.

•

Влада частіше переходила з рук до рук, аніж від голови до голови.

•

А може, показати боротьбу двох Гамлетів – котрому з них бути, а котрому ні?

•

Я уважно спостерігаю за цим письменником, починаючи від Гомера.

•

Полова у голові деяких поетів, мабуть, непогано служить Пегасові.

•

Витримало випробування часом? Вкажіть, яким саме!

•

Розумні думки виходять з голови, як Атена Паллада, а гарні – з піни, як Афродита.

•

Найстрашніші – особисті справи неіснуючих людей.

•

Промовистим свідченням епохи є не ті слова, якими зловживають, а ті, яких не вживають.

•

Мистецтво йде вперед, а позаду – вартові.

•

У деяких джерелах натхнення Музи миють ноги.

•

Шедевр зрозуміє навіть дурень. Проте зовсім по-іншому!

•

Увінчуймо чоло лише тим, хто його має.

•

Ми любимо, аби наш внутрішній голос долинав до нас іззовні.

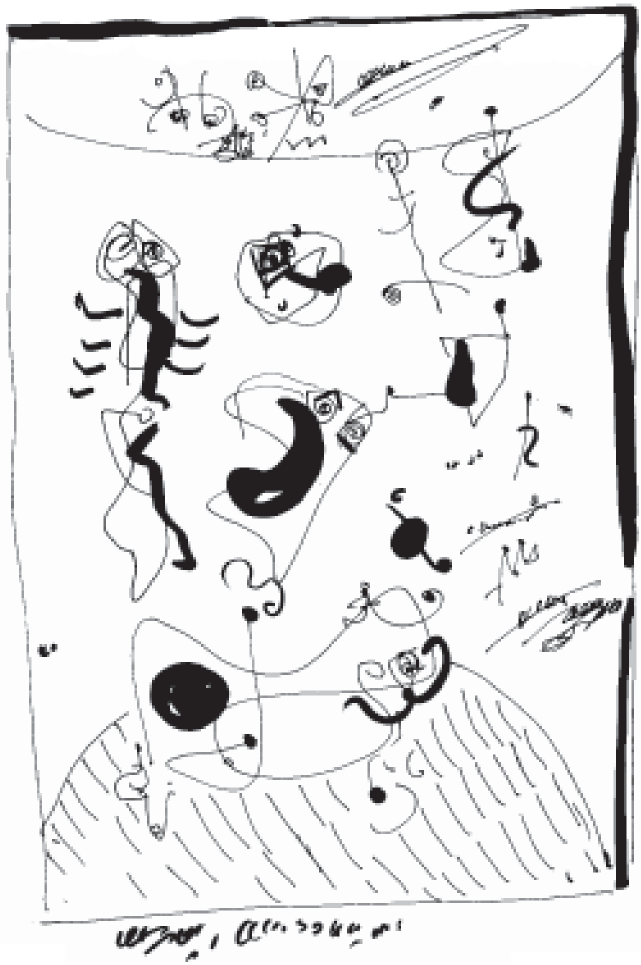
•

Здається, я – майстер гумору безвихідних ситуацій.

•

Як розпізнати історичну бурю? Після неї ще довго ламають кості.

Кожна корова була колись биковою

В'яже кентаврицю із мінотаврами.
Гадає що таким чином виведе
зрештою людину.

•

Творіть про себе міфи, боги починали так само.

•

Мислення – це суспільна функція чи функція мозку?

•

Наближаючись до правди, ми віддаляємося від дійсності.

•

Ах, якби ми могли бачити не ситуації, а життя!

•

Про нього говорили із відтінком захоплення: «Він наздоганяє геніїв!» Я занепокоєно спитав: «А з якою метою?»

•

Через боягузтво ховав власні думки у чужих головах.

•

Повсюди клеїв фігові листки, але лояльно писав, що під ними криється.

•

Чи можна через силу творити геніальні речі? Так, треба тільки мати ту силу.

•

Всі люди – актори, звідки для них репертуару набрати?

•

І вічність була колись тривалішою.

•

Люди мають дещо спізнений рефлекс – до них доходить, як правило, тільки у наступних поколіннях.

•

Коли падають голови, не опускай своєї.

•

Є в ньому велика пустка, до краю заповнена ерудицією.

•

Усі великі трагедії мають щасливий кінець, але хто ж зуміє дочекатися фіналу!

•

Виказав себе: вітався, знімаючи лаврового вінка, наче капелюха.

•

Ви вважаєте, що цей автор малого досягнув? Він понизив загальний рівень!

•

Поет із підозрою придивляється до своїх слів: котре з них прикрашатиме його надгробок?

•

Не варто пропагувати «*pure nonsense*» там, де панує «*common nonsense*».

•

І кров пролита все ще пульсує. Пульсом епохи.

•

Йому щось спало, і то на думку.

•

Обережно з драматизацією життя! А що, коли знайдуться кращі виконавці для ваших ролей?

•

Декому трагедії наростають, наче мозолі, внаслідок самого лише ходіння по світі.

•

Кинь камінь першим, інакше тебе обізвуть епігоном.

•

Воскреснути без згоди убивць – це відвага!

•

Там, де всі співають на одній ноті, слова не мають жодного значення.

•

Іноді буває таке відчуття, що тиняєшся по сцені, не будучи навіть статистом.

•

Тіні здібніші – вони роблять те саме без жодних зусиль.

•

Я тримав щастя за хвіст, воно вирвалось, залишивши у моїх руках перо, яким я й пишу.

Чи оголені жінки бувають інтелігентними?

Слабкість сили — шохлива річ.

Я оголюю людину? Просто мої люди ростуть, і тому іноді коротенькі сорочечки не прикривають певних місць.

•

Час залишається людожером.

•

Деяким з горба виростають крила.

•

Погана пам’ять поколінь зміцнює легенди.

•

На людську пам’ять не можна покладатися. На жаль, на забудькуватість також.

•

Мрія невільників: торговиця, де можна купувати собі панів.

•

Я бачив наслідки, які щороку породжували нову причину.

•

Чи зобов’язана людина, знайшовши у собі щось вартісне, повідомити про це у найближче відділення міліції?

•

Хто ж вивчає відбитки пальців на щоці?

•

Поступ: наші пращури ходили у звіриних шкурах, а нам уже й у людській не по собі.

•

За скільки голосів при голосуванні рахується голос історії?

•

З досвіду кілера: у великих важче влучити, аніж у малих.

•

Став крапки під знаком запитання!

•

Я ніколи б не наклав на себе руки. Я вірю в людину – завше знайдеться послужливий убивця.

•

І Юди уже навчилися носити хрестики.

•

У небезпечні часи не замикайся в собі, там тебе найшвидше знайдуть.

•

Не всі фенікси, які постали з попелу, зізнаються у своєму минулому.

•

Бідний той, хто не бачить зірок, поки йому не дадуть по морді.

•

На узбіччях мислення іноді поряд із тобою прошмигує переляканий сенс.

•

Чи може місіонер, якого з'їли людожери, вважати свою місію виконаною?

•

Будьмо людьми бодай так довго, поки наука не відкриє, що ми є чимось іншим.

•

Дуже мало хто у XIX столітті передбачав, що після нього настане XX століття.

•

І що на це скаже Фізика? Холод у стосунках між людьми виникає внаслідок тертя між ними.

•

Кайдани не люблять приковувати уваги.

•

Мистецтво бути продавцем, не маючи нічого на продаж.

•

Одвічна мрія ката: комплімент страченого за якісну роботу.

•

Аби бути собою, треба бути кимось.

•

Часто дах над головою не дає людям рости.

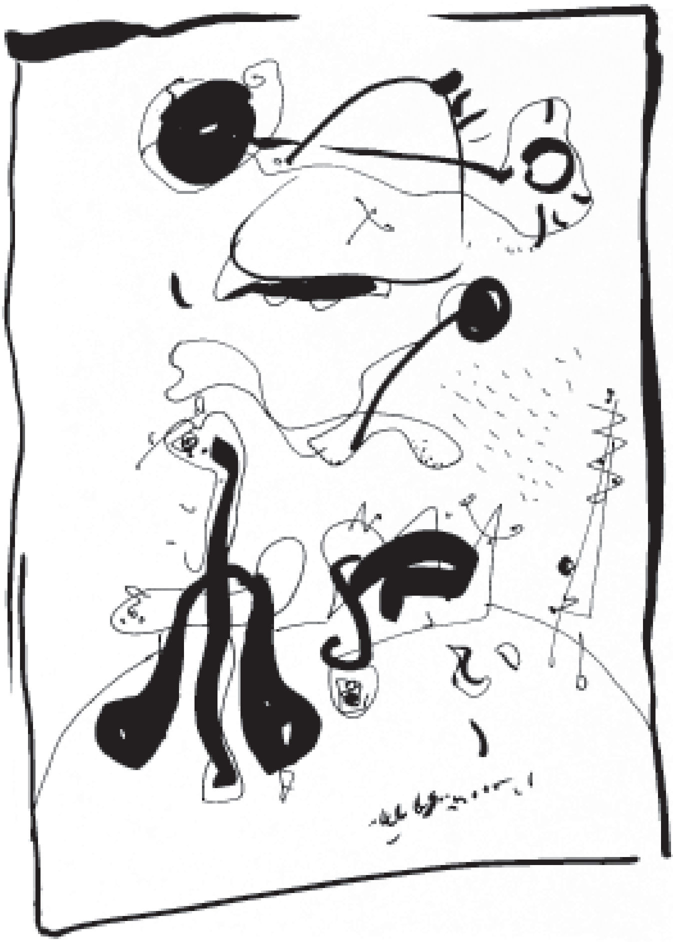
•

Дурість певної епохи така ж цінна для науки майбутнього, як її мудрість.

•

Скільки людей мандрують за межі власних горизонтів!

Ти хочеш крові? Стань блохою.

Я волів би, щоб Давид убив Голіафа арфою.

•

Справжній обранець не має вибору.

•

Живи сьогоднішнім днем, коли не можеш відкласти цього на інший час.

•

Навіть у лабіринтах висять уже написи: «Блукати заборонено!»

•

Бувають часи, коли філософ на смертному одрі може казати: «На щастя, мене не зрозуміли!»

•

Його сумління було чистим. Невживаним.

•

Коли ми докопаємося до глибших археологічних шарів, то, можливо, знайдемо сліди великої культури, яка існувала перед сотворінням людини.

•

Техніка сягне такої досконалості, що людина зможе обійтися без себе самої.

•

Коли тебе у громаді вважають напівйолопом, не переймайся, повинен знайтися і той другий для комплекту.

•

Я бачу людей оголеними, але не завжди це

показую, бо ще зажадають від мене, аби я їх одягнув.

•

Деяким думкам я надав у своїй голові політичного притулку і не можу їх піддати екстрадиції.

•

Багато хто в автобіографії замовчує своє неіснування.

•

Декому для щастя бракує тільки трохи щастя.

•

Я кажу настільки архаїчні речі, що людство їх уже не пам'ятає.

•

Я не уявляю собі кінця світу до перемоги правди.

•

Щоб сягнути джерел, треба йти проти течії.

•

Пам'ятайте, у людини немає вибору, вона мусить залишатися людиною!

•

У світі інтелекту дедалі міцнішають дві речі: вишуканість і белькотіння. Наше завдання: не допустити виникнення гібриду – вишуканого белькотіння.

•

Людство все ж зазнає поступу. Винуватців геноциду судять щоразу гуманніше.

•

Традиція – успадкована шляхетність плагіату.

•

Як пес, служив, як собаку, убили.

•

Ми щоразу ближче підходимо до відкриття Наукою Бога. Тоді я починаю боятися за Його долю.

•

Дороговкази можуть перетворити шосе на лабіринт.

•

Говоріть коротше, аби почути кінець речення ще за тієї ж епохи.

•

Месії також із нетерпінням очікують на власний прихід.

•

Дияволи поділяються на грішних ангелів і заслужених людей.

•

Безсоння – хвороба епохи, в якій люди змушені заплющувати очі на чимало речей.

Пам'ятайте. Протоколи мудреців Сіону були сфальсифіковані, але протоколи є
дурнів завжди справжні.

Аби убезпечити кому людинництво, бог втілив Свого Сина у постаті єврея.

Савл перетворився на Павла.
Вічна доля апостолів.
Вічна доля євреїв.
Євреї завше міняють прізвиська.

•

Неіснуючі речі за своєю природою містять містичний елемент.

•

Можна опинитися на дні, так і не сягнувши глибин.

•

От знати б шлягер труб єрихонських!

•

Коли треба бити на сполох, калатай, навіть коли ти не на посаді дзвонаря!

•

Відколи людина зіп'ялася на задні кінцівки, не може віднайти рівноваги.

•

Іноді сатира змушена реконструювати те, що знищив пафос.

•

Я не згодний з математикою. Я вважаю, що сума нулів загрозливо велика.

•

Іноді кара тягне за собою провину.

•

Канібали віддають перевагу безхребетним.

•

Важко сказати правду самому собі, особливо коли ти її знаєш.

•

Люди народжуються на соціальне замовлення з приватної ініціативи.

•

У нього було барвисте життя. Він міняв прапори.

•

Декому видається, що він походить від мавп, які сиділи на дереві пізнання добра і зла.

•

Коли ми заселимо пустелі, зникнуть оази.

•

Коли б то мати стільки слухачів, скільки тих, хто підслуховує!

•

Я цілий день не міг пригадати слова «гільйотина». Голова боронилася.

•

«Хай живе!» – це всього лише вигук толерантності.

•

Важко дочитатися до власної неписьменності.

•

Наслідки тиску залежать від матеріалу: одні під тиском стають меншими, а інші – більшими.

•

Він був відданим прапороносцем. Коли він тримав древко прапора, то не дав себе нічим відволікти, навіть зміною барв.

•

Сміливець: їсть із рук тирана.

•

За чий рахунок живуть люди у чужих спогадах?

•

Апологетам Ночі Довгих Ножів ніколи не бракувало Довгих Виделок і Довгих Ложок.

•

Донос: *Ecce homo*!

•

Я настільки переповнений оптимізмом, що більше ні крапельки його не уміщу.

•

Могло трапитися і гірше. Твій ворог міг бути твоїм приятелем.

•

Не убий! – сказав він, додавши – якщо маєш кому доручити цю справу.

•

Напис на пам’ятнику Вічності: «І лише один жив від Початку Світу до його Кінця – Страх».

У пеклі диявол — постать позитивна

Богу — богове

Кесарю — кесареве.

А що людям?

•

Той, хто носить терновий вінок, не має права опускати голову – вінок спаде.

•

Деякі думки спадають на думку під ескортом.

•

Одні мали би жити вдруге в нагороду, інші – за кару.

•

Містик! Вірить, що існує.

•

Філософи, не шукайте філософського каменю, його вам одразу почеплять на шию!

•

Людина – побічний продукт кохання.

•

Важко визначити, хто пливе за течією з власної волі.

•

Іноді заклик: «Люди, не вбивайте одні одних!» – невірно розуміють. Декому йдеться про виняткове право мордувати інших.

•

Попри те, що їхні шляхи розійшлися, вони й далі крокували поруч, – уже як охоронець і в'язень на етапі.

•

Гордо носили на грудях картки із ціною, за яку їх не можна купити.

•

Про мене кажуть, начебто мене цікавить мораль політики. Мій Боже! Хіба я схожий на містика!

•

Мудрості мало би вистачити усім, бо хто ж нею користується?

•

Ну добре, пробив ти головою мур. І що ж ти робитимеш у сусідній камері?

•

Напис на могилі: «Життя минає, на жаль, не без наслідків».

•

Можна бути сповненим глибокої шани до Бога, а водночас не вірити в Його існування.

•

Він нахвалявся, наче походить від бічної гілки роду Авеля. І дійсно, був нащадком Каїна.

•

«Вище голову!» – сказав кат, накидаючи зашморг.

•

Ті, хто мають ширші обрії, зазвичай мають також вужчі перспективи.

•

А може, колись чудове печерне малярство було змушене ховатися в катакомбах?

•

Не ображайся на вартового, котрий з поблажливою посмішкою впускає тебе, коли ти йдеш убивати тирана, – він гадає, що ти блазень.

•

Сумління іноді народжується з його докорів.

•

Думка безсмертна за умови, що вона знову і знову народжується.

•

Злочинець сказав: «Як можна звинувачувати людину у нелюдських вчинках?»

•

Глупота ніколи не переходить меж: де вона ступить, там її царство.

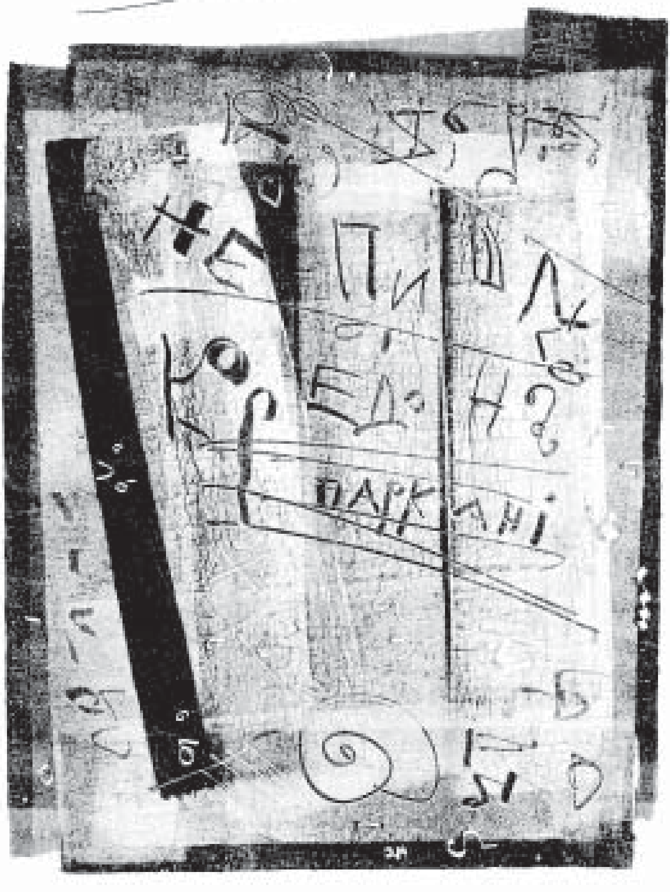
•

«Не убий!» було написано, на жаль, справа наліво, у напрямку до серця.

•

Ще раз почати все спочатку? Але як закінчити попереднє?

У дзеркалі мови часто відбиваються основні людські ментальності.

Беріть приклад з Господа Бога — десять заповідей він виклав коротко і влучно.

Масовим повинен бути читач, а не література.

•

Людина – міра всіх речей, як це зручно! Одного разу міряють велетнем, а іншого – недомірком.

•

Шкода, що Каїн і Авель не були сіамськими близнюками.

•

Дон Кіхоти, атакуйте вітряки лише за сприятливого вітру!

•

Високо здіймав прапор, бо не хотів його бачити.

•

Посипав собі голову попелом своїх жертв.

•

Бідний, ти кажеш: «Після нас хоч потоп!», – а сам тільки зливаєш воду у клозеті.

•

Іноді я перестаю вірити в блакить, і мені здається, що це простір, ідеально вкритий синцями.

•

Я не вважаю, що власник принаймні однієї душі є “дрібним власником”.

•

Хто знає, що б відкрив Колумб, якби у нього на шляху не опинилась Америка.

•

Коли вода підступає під горло, вище голову!

•

Спілкування з недомірками деформує хребет.

•

Я мусив розправити крила, бо мене викинули з найвищих висот без парашута.

•

Я прихильник ліквідації смертної кари, але водночас я проти запровадження смерті як нагороди.

•

Від часу винайдення людини її удосконалювали тільки за допомогою протезів.

•

Я стільки разів перемагав себе, що мені тепер перемоги байдужі.

•

О, коли б який Бог сказав: «Повірте мені!», а не: «Повірте у мене!»

•

Ціла власна голова – чудовий бойовий трофей.

•

Світ прекрасний! І саме це страшенно засмучує.

•

Коли немає з чого сміятися, народжуються сатирики.

•

Я буду регіональним письменником, обмежуся самою лише земною кулею!

•

Не вірте людям! Вони здатні на великі справи.

•

Не терплю мізантропів, тому уникаю людей.

•

Те, що не підлягає сумніву, його не долає.

•

Не провалля розділяють, а різниця рівнів.

•

Світ ніколи не зможе пробачити тим, хто ні в чому не завинив.

•

Усі кайдани світу творять єдиний ланцюг.

•

Часто літературу звинувачують у тому, що вона полегшує в'язням втечу від дійсності.

•

Я кілька разів спіймав себе на тому, що крізь лупу шукав себе на глобусі.

•

Деякі національні трагедії не знають антрактів.

Подружжя є інституцією.
Але чи не замалий штат?

•

Де знаходяться копальні мудрості? Зазвичай там, де її поховано.

•

До суми власної мудрості обережно додавай чужу глупоту.

•

Жахлива річ – кляп, намазаний медом.

•

Помиляйся колективно!

•

Гуманізм переживе рід людський!

•

Яке призначення людини? Бути нею!

•

І, пливучи Стіксом, люди бояться втопитися.

•

З мап зникли білі плями, проступили криваві.

•

Юридична проблема: до скількох трупів можна помилятися?

•

Бувають часи, коли люди брешуть, навіть коли розмовляють уві сні.

•

Треба провокувати інтелект, а не інтелектуалів.

•

Начувайтеся, не лише друкарська помилка може перетворити «раціоналізм» у «націоналізм».

•

Аж не віриться, що брехня існувала і до винайдення друкарства.

•

Антисеміта легко впізнати по носі. Винюхувача.

•

Шовінізм настільки плаский, що куди завгодно влізе.

•

Категоричний імператив міняється: колись знаки оклику нагадували булави, тепер – ракети.

•

В інтелігентного автора навіть неписьменні персонажі освічені.

•

Неодмінний аргумент пігмеїв: «Ми найближчі до землі!»

•

Колись люди були ближчими одні одним. Мусили. Зброя діяла тільки на близькій відстані.

•

Земля – це крапка під знаком запитання.

•

Часто треба відійти вбік, аби побачити профіль епохи.

•

У палацах деяких володарів трапляються таблички: «Писати на стінах МАНЕ, ТЕКЕЛ, ФАРЕС заборонено!»

•

Найважче розрубати гордіїв вузол, коли у нього зав'язана власна голова.

•

Кар'єра людини у Всесвіті змушує замислитися, чи не користується вона чиєюсь протекцією.

•

Народження людини – болісний процес, особливо, коли вона народжує себе сама і в дорослому віці.

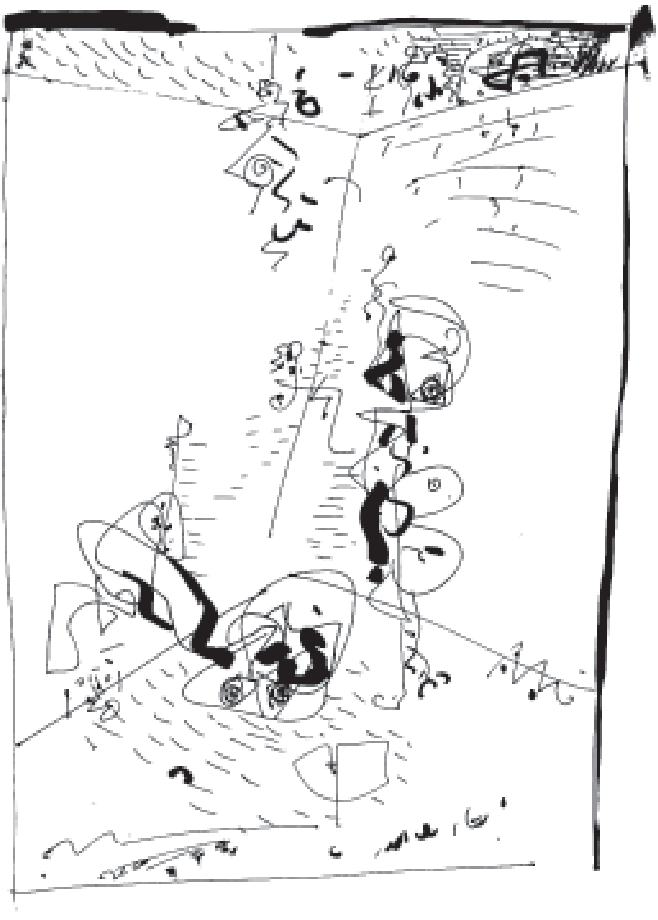
•

Іноді мені здається, що існування – всього лиш загальна галюцинація людства.

•

Будьте самоуками, не чекайте, поки життя навчить.

Темні вікна бувають дуже яскраво освітленими.

Чужа легковажність не тільки вбиває, але й дуже часто народжує людину.

•

Який жахливий клімат витворює синхронізація демографічного піку та інтелектуального спаду.

•

Люди із золотим серцем! Продавайте його за високу ціну.

•

Коли ми від «зет» повертаємося на початок алфавіту, то знаходимо там уже інші літери.

•

Проти течії власної крові плисти найважче.

•

Чимало тріумфальних арок нації пізніше носили як ярмо.

•

Пізно грюкати по столу, коли ти уже всього лише страва.

•

А може, й справді, у пеклі температура людських сердець вища?

•

Цей народ жив єдиною думкою, а поділена на кількість мешканців, вона була майже непомітна у головах громадян.

•

Залишилося мало часу. Нам і далі загрожує вічність.

•

Великих мужів народжують не матері, а Плутархи.

•

Історія – колекція фактів, які зовсім не обов’язково мусили трапитися.

•

Нам не судилося народитися під щасливою зорею. Ми народилися на ній.

•

Я перестав бути скептиком – я повірив у існування іманентного зла.

•

Душа, мабуть, тому безсмертна, що невидима.

•

І пекло не вбережеться від людей, адже там багаті поклади сірки.

•

Є такі, кому не потрібна ніч; вони самі випромінюють темряву.

•

Фікції цілком реальні, адже ми за них розплачуємося.

•

Він продавався обом сторонам. «Для рівноваги духу!» – казав.

•

Запитуєш, чому люди вистрибують із корабля, який не тоне? Просто вони помітили, куди він прямує.

•

Ті, хто носить на очах шори, нехай не забувають, що до комплекту входять також вудила і батіг.

•

Гроші не пахнуть, але випаровуються.

•

Свобода повинна мати *власні* рамки.

•

Я бачив маріонеток, у яких замість мотузок були кайдани.

•

Рабство має свої переваги. Тиран не може казати, наче він є володарем вільних.

•

Які свіжі барви у тих, хто перебував у тіні.

•

Горобець у клітці для орлів вільний.

•

Я нелояльний, позаяк наступного тирана міг би ненавидіти так само, як і попереднього.

•

Третій бік медалі? Груди, на яких ця медаль висить.

Не з кожного яйця виклювується Колумб.

Хто знає, що б відкрив Колумб, якби у нього на шляху не опинилась Америка?

•

Шкода, що щастя неможливо здобути на шляху до нього.

•

А може, ми собі уявляємо людину занадто антропоморфно?

•

Коли хамелеон при владі, барви міняє оточення.

•

Усе є тільки питанням угоди. На жаль, не з нами.

•

Відповідальність зручна, вона охоче спочиває на тих, хто недоторканий.

•

Людина – це пішак на шахівниці, на якій для нього немає місця.

•

А може, Земля – це зірочка біля посилання, яке ми не зауважили?

•

Не вір своєму серцю, воно прагне твоєї крові.

•

У людини вже є крила, а вона і далі – не ангел.

•

Я бачу його наскрізь, тому мені видно, хто за ним стоїть.

•

Вічність? Це одиниця часу.

•

«Світ належить Тобі!» – вигукнув я цьому юнакові. «Що з того – сказав він, коли його не можна продати».

•

Потрібні цілих сто очей, аби змогти на все їх заплющити.

•

Кажеш, він високо мене цінує? Знаю, він попросив би за мене значно більше, аніж 30 срібляників.

•

Епохи творить археологія.

•

Я пророкую ренесанс астрології – коли зорі заселять.

•

Драми нашого часу приносять (як і повинно бути) дивіденди їхнім творцям.

•

Історія вчить, як її фальсифікувати.

•

Думка, міняючи голови, набуває їхньої форми.

•

Важко аплодувати тим, хто має зв’язані руки.

•

Іноді в людині наче стирчить скалка з дерева пізнання.

•

Не вимагайте від того, хто має кляп у роті, аби він вам про це сказав.

•

Догматикам не потрібна людина. Навіть в них самих.

•

Глибина і високий рівень – це дві різні речі.

•

Відколи триває епоха бронзи?

•

Вони приклали до злочину обидві руки. Вони йому аплодували.

•

Хто зна, скільки слів перепробував Бог, перш ніж знайти те, яке створило світ.

•

Не дозвольте накинути собі свободи слова, коли ще немає свободи думки!

•

Що є трагедією, а що комедією, виявляється з часом.

•

Навіть словників не варто сприймати дослівно!

Освіта жонглера обов'язково повинна включати незнання законів фізики.

Коли бачиш напис „Кінець" не лякайся, а чи не зайти тобі зі зворотного боку.

•

І мова страху має свої діалекти.

•

У темні часи важко сховатися в тінь.

•

«Вибач їм, бо не відають, що кажуть» (про акторів).

•

Поети – це Антеї, які торкаються землі Ахіллесовою п’ятою.

•

Для великих трагедій потрібні не сльози, а кров.

•

Гамлет сьогодні: бути, не будучи, чи, будучи, не бути?

•

Лихо, коли суфлер переконаний, що він актор.

•

Скільки ж то людей, сходячи зі сцени, забувають змити грим.

•

Сила аргументів і аргументи сили, то два різні стилі.

•

Найнижче падіння мистецтва – на коліна.

•

У мистецтві порядок слів не є демократичним.

•

Крізь ореол іноді нічого не може пробитися до голови.

•

Риторичний знак запитання іноді випростовується в знак окрику!

•

Існує стільки світів, скільки вміститься в голові.

•

Внутрішня цензура людини безжальна, ми навіть не відаємо, які думки не хочемо народжувати.

•

У часи німоти вистачить слова, а в галасливі – навіть мовчання.

•

У мистецтві Сотворіння Світу починається від створення людини.

•

Я боюся суміші стилів, скажімо, ренесансу соціалістичного реалізму.

•

Захищати мистецтво? Ні, кликати його в атаку!

•

Відколи я на власні очі побачив речі, які годі собі уявити, як мені не вірити у світи, котрі я сам собі вигадав?

•

Людина, Вінець Творіння – терновий.

•

Коли людині бракує слів, їх негайно пропонує їй держава.

•

Занадто часто вину кладуть між могилами убивці та убитого.

•

Ми завжди повертаємося до свого першого кохання, але завжди з іншою метою.

•

Вавилонську вежу споруджували зі слів, на які вона ганебно розпалася.

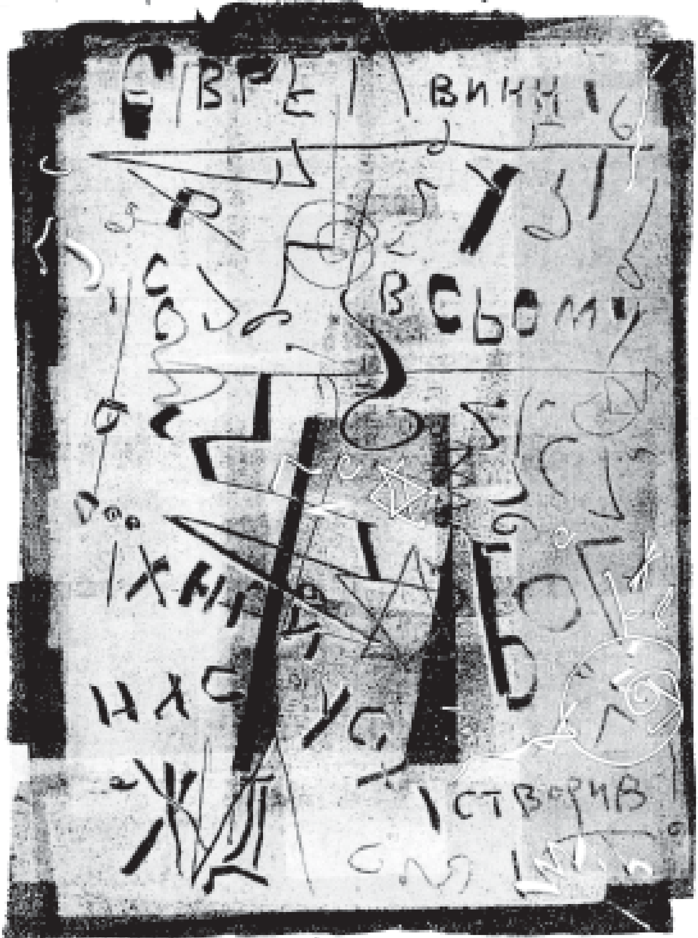
•

Ідеї, які не можна перекласти з рідної мови на іншу, не містять у собі гуманістичного потенціалу – це племінні замовляння.

•

Декому з поетів хочеться покінчити із Сотворінням Світу і все назад заштовхати в Слово.

Коли Мойсей розбив перші скрижалі,
багато хто неправильно їх поскладав. Звідси усі проблеми.

Для мене Стіна Плачу там,
де розстрілювали людей.

Євреї винні у всьому. Їхній бог
нас усіх створив.

•

Поети, які виписуються, були всього лиш олівцями.

•

Квіти кохання не в’януть, деякі ще свіжими можна кинути на його могилу.

•

А може, тільки той жив власним життям, хто знайшов для себе відповідний костюм у гардеробі

•

Багатству думки рідко загрожує націоналізація.

•

Сліди кляпа видно у мові.

•

За творцем повинен хтось стояти. Найкраще, аби він сам.

•

Анекдот викинули з мистецтва. Отож він повернувся у життя.

•

Мрія поетів: Пісня пісень пісень.

•

Який Павлов нарешті відкриє, що існують безумовні *рефлексії*?

•

Директорка однієї з варшавських середніх шкіл гордо розповідала мені: «У нашій школі немає антисемітизму. Тут навчаються діти єврейського походження, про що ніхто навіть не знає».

•

Людське тіло не може водночас вмістити в собі алкоголь і антисемітизм. Вистачить, аби увійшло у нього трохи спирту, і одразу починає перти антисемітизм.

•

Є великі слова, які настільки порожні, що в них можна ув'язнювати цілі народи.

•

Блідий, як народ у тіні диктатури.

•

Для того, щоб помити ноги, не варто чекати потопу!

•

Фізика? Іноді повітря вітчизни буває важчим від рідної землі.

•

Втеча від себе самого? Треба добре поміркувати, чи бути втікачем, чи тим, хто залишається.

•

Я втратив віру в слово, але цензура повернула її мені.

•

Дехто переконаний, що його намордник – це заборало.

•

Я не впізнаю цих людей. На барикадах вони були вищими.

•

Лихо сусідам того народу, котрий живе на межі розпачу!

•

У деяких країнах євреї з тугою чекають офіційного окрику: «Геть до Палестини!»

•

Людину можна убити молотом, і серпом людину можна убити. Я вже не кажу про серп і молот разом.

•

Слово честі не відмінюється.

•

Будуємо на віки, руйнуємо назавжди.

•

Надії, певне, збуваються. Бо їх залишається дедалі менше.

Вчора я забув подумати.

Я почув людський крик. Побіг на допомогу.
Волаючого я знайшов усередені себе самого.
Відтоді пишу. Дехто називає мене егоїстом.

•

Оази – це бензоколонки для верблюдів.

•

Я віддаю перевагу народам, які є сумою «я», аніж представникам тих народів, які є часткою «ми».

•

Лихо тим, у кого веселка чорно-біла!

•

Гіршим за «культ особи» є тільки «культ нікчеми».

•

Гітлер мусив мати саме такі вусики, які мав. Але, увага! Наступний може мати кучері й бакенбарди!

•

Проблема дня + проблема дня + проблема дня тощо, а відтак – ку-ку, виявляється, що проблема епохи була зовсім іншою.

•

Пекло вочевидь має вхід і вихід, коли крізь нього можна перейти.

•

Більшість людей має сформований світогляд. Меншістю.

•

А бідний Гітлер гадав, що антисемітизм можна прищепити тільки до націонал-соціалізму.

•

Бути вільним уві сні – перший рівень свободи.

•

Ніколи не конфліктують два патріотизми. У бою завше на одному боці любов до вітчизни, а з іншого – ненависть до чужого народу.

•

Двоє людей гасять світло в кімнаті не лише тоді, коли уже не можуть бачити одне одного.

•

Є люди, позбавлені будь-яких національних упереджень. Їм все одно, кого бити.

•

Кожного, кого ми стискаємо в обіймах, ми можемо приголубити чи задушити. О божественна мить прийняття рішення!

•

Можна не володіти собою від щастя, а жінкою – від його відсутності.

•

Я гадаю, що євреї уже виконали «план поставок» мучеників. А ви?

•

Людина завше залишається лише епігоном героїв власних мрій.

•

Іноді треба перестати думати, аби зорієнтуватись у ситуації.

•

Любов іноді приходить настільки несподівано, що ми не встигаємо роздягнутися.

•

Первородний гріх став джерелом слави Божої – потужного зростання кількості віруючих.

•

Коли б наша смерть не застала нас у живих!

•

Свобода колись була утопією. Сьогодні вона уже просто нереальна.

•

Світ спустошує пустка, яку ми породжуємо.

•

Я ніколи не міг змиритися із тим, що в закладі для душевнохворих тримають також і кретинів.

•

Беріть приклад із Господа Бога – десять заповідей він виклав коротко і влучно.

•

Якщо Бог всюдисущий, то до Нього веде усяка дорога.

•

Геніальні люди трапляються нечасто. Існують або генії, або люди.

Із евнухами можна довго розмовляти,
розповідала мені одна пані з гарему.

•

Цікаво, яка решта вічності залишилася?

•

На смерть М.Зощенка: Я був читачем твоїх томів мовчання.

•

Коли я розмовляю сам із собою, то останнє слово не завжди залишається за мною.

•

У молодості коханці переконані, що кохалися б навіть тоді, коли б були однієї статі, в старості вони переконані, що не могли б покохати одне одного, хоча б і були різностатевими.

•

Я віддаю перевагу казкам про минуле, аніж про майбутнє.

•

Я дуже плідно провів день. Я жив.

•

Колись люди стануть братами одні одним, і почнуть все знову. Від Каїна й Авеля.

•

Є глухонімі думки.

•

Ми спустошили від корисних копалин земні надра, а фаршируємо їх небіжчиками.

•

Блискавичність реакції? Не народитися.

•

Я купив моєму синові кольорові олівці. «Червоного не треба» – сказав я у крамниці.

•

Не варто наполягати на тому, аби душа точно відповідала футлярові тіла. Зовсім не зашкодить, коли шматок душі буде видно.

•

Ми із безжальною іронією висміюємо людей, котрі відповідають на листи коханих за відповідними «порадниками» тощо, але не висміюємо людей, котрі розмовляють щодня із Богом одними й тими, вигаданими не ними літаніями.

•

Я чув, як один кат просторікував: «*Фах* треба мати, шановний, а не бавитись у політику, чи філософувати про життя та смерть».

•

Що я знаю про жінку? Ну, бодай те, що лише разом із чоловіком вона здатна створити людину.

•

Легше воскресити націю, аніж одну людину.

•

Можна було б іще пожити щасливо. Але якнайдалі від життя.

•

Прикрили сором ганьбою!

•

Чи не міг би я усе це сказати відвертіше? Міг би, але тоді б не заплатили.

•

Відчуття чи думка? Відчуття, що думаєш, думка про те, що відчуваєш!

•

Дайте мені довідку про божевілля, і я почну говорити, як нормальна людина.

•

Іноді очі ведуть мене вперед. Ноги, коли це чують, скрегочуть зубами.

•

Ореол краще тримається на рогах у диявола.

•

Правда, однак, сильніша від мистецтва. Шелесткий папір сусідчиних шоколадок розсердив мене у театрі значно більше, ніж злочин Отелло.

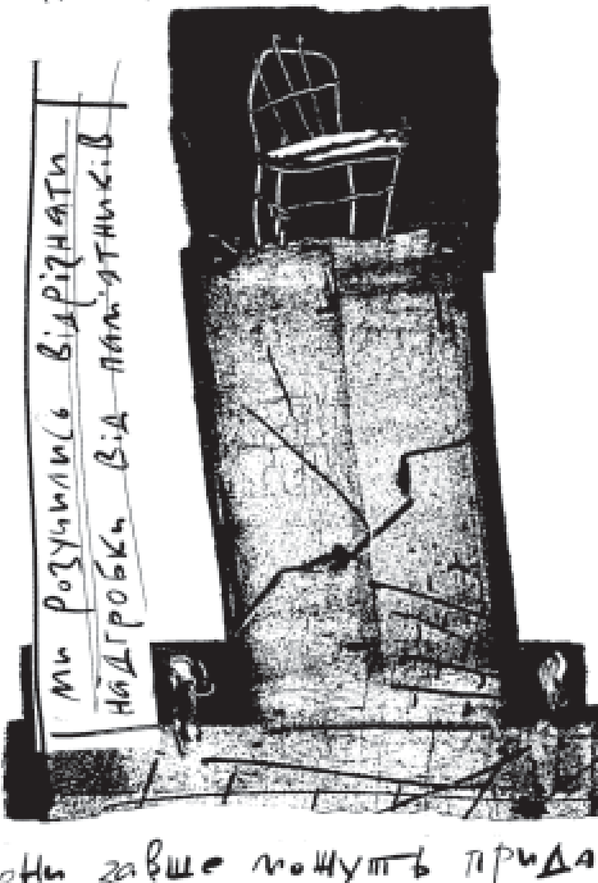
•

Не забуваймо, що не один представник нашого покоління навчився рахувати, скидаючи трупи в могилу.

•

Язик думкам бреше.

Руйнуючи пам'ятники,
побережіть постаменти —

Каменували його пам'ятником.

Вони завше можуть придатися.

~~Я б ставив пам'ятники собакам. Аби мали де задерти ніжку.~~

Хто ж вивчає відбитки
пальців на щоці?

Мав щастя і більше нічого

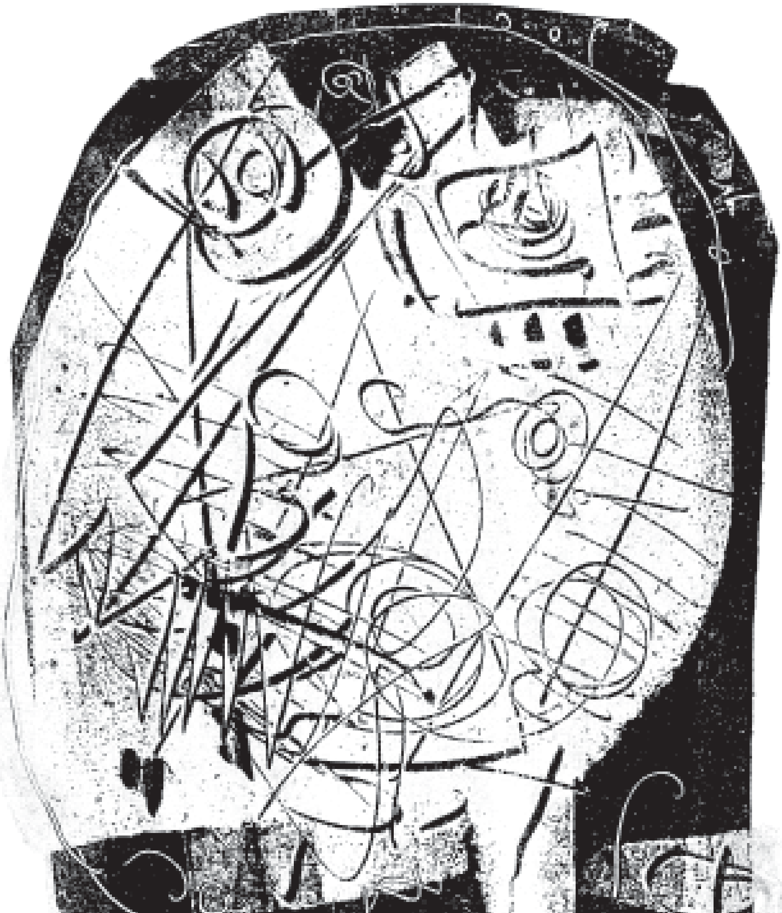

Я дуже плідно провів день.
Я жив.

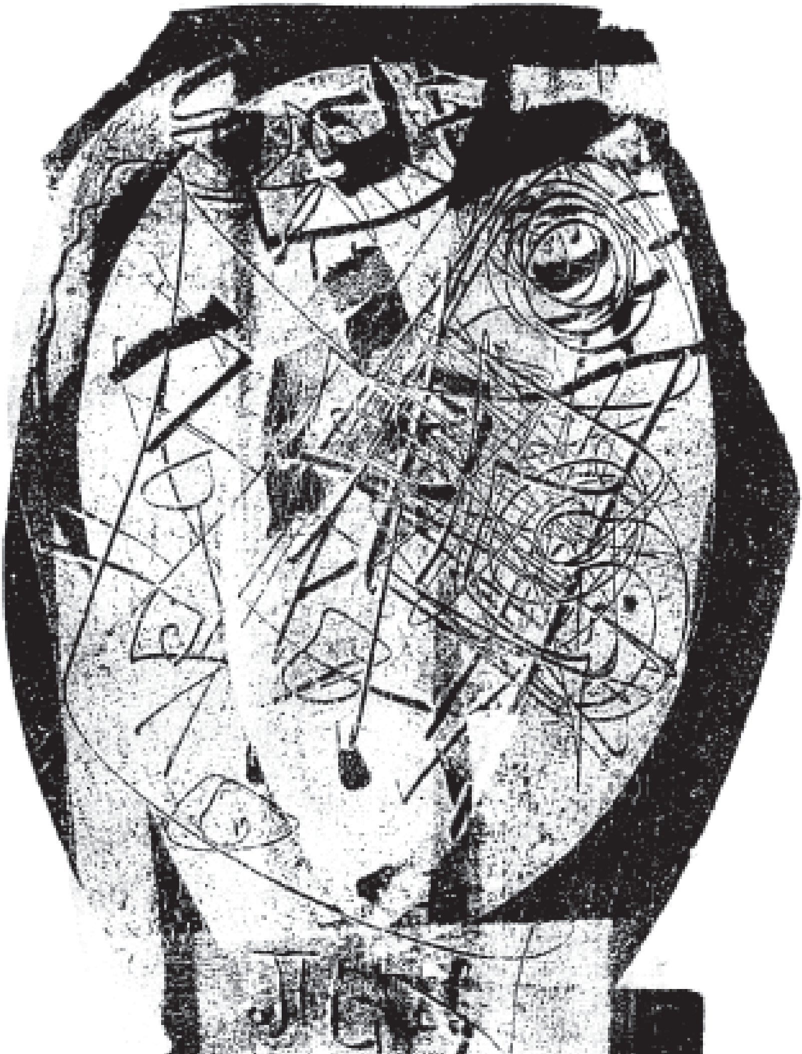
Демосфен вільно говорив з камінням у роті.
Теж мені перешкода.

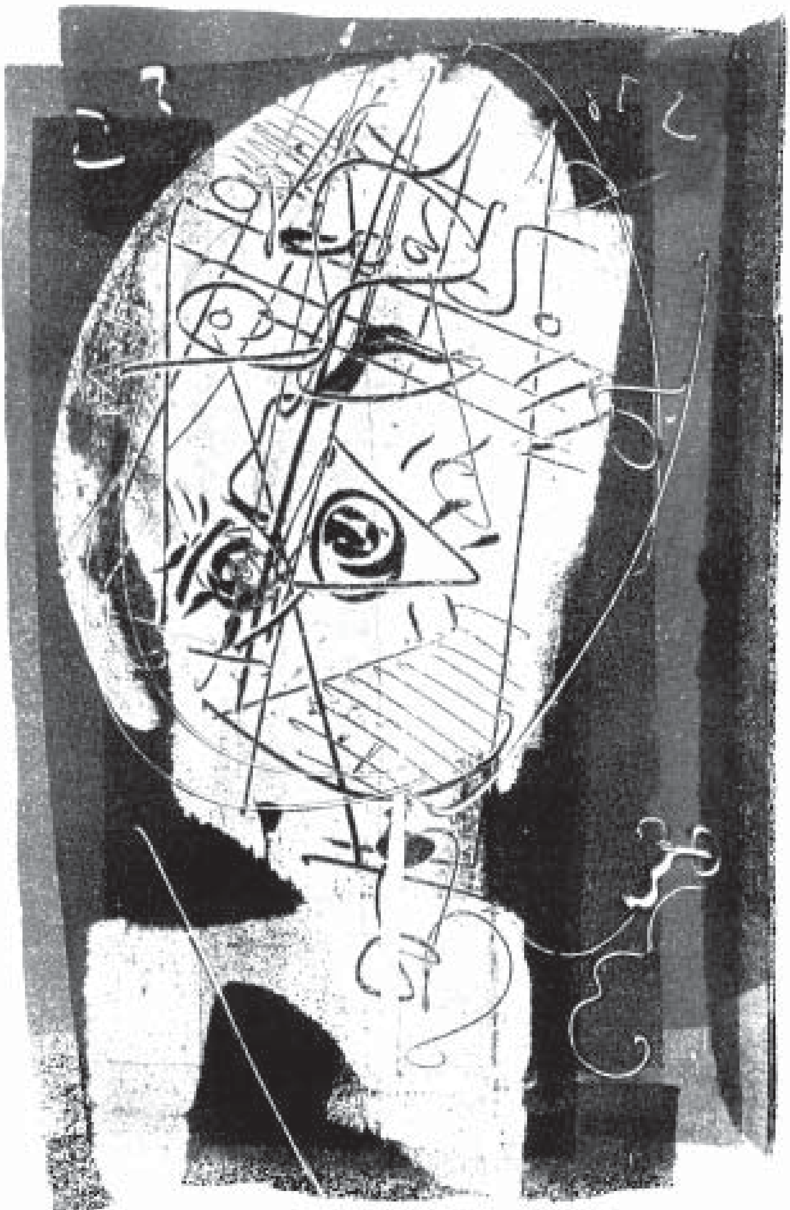
Тих, хто мовчить, не можна
позбавити слова.

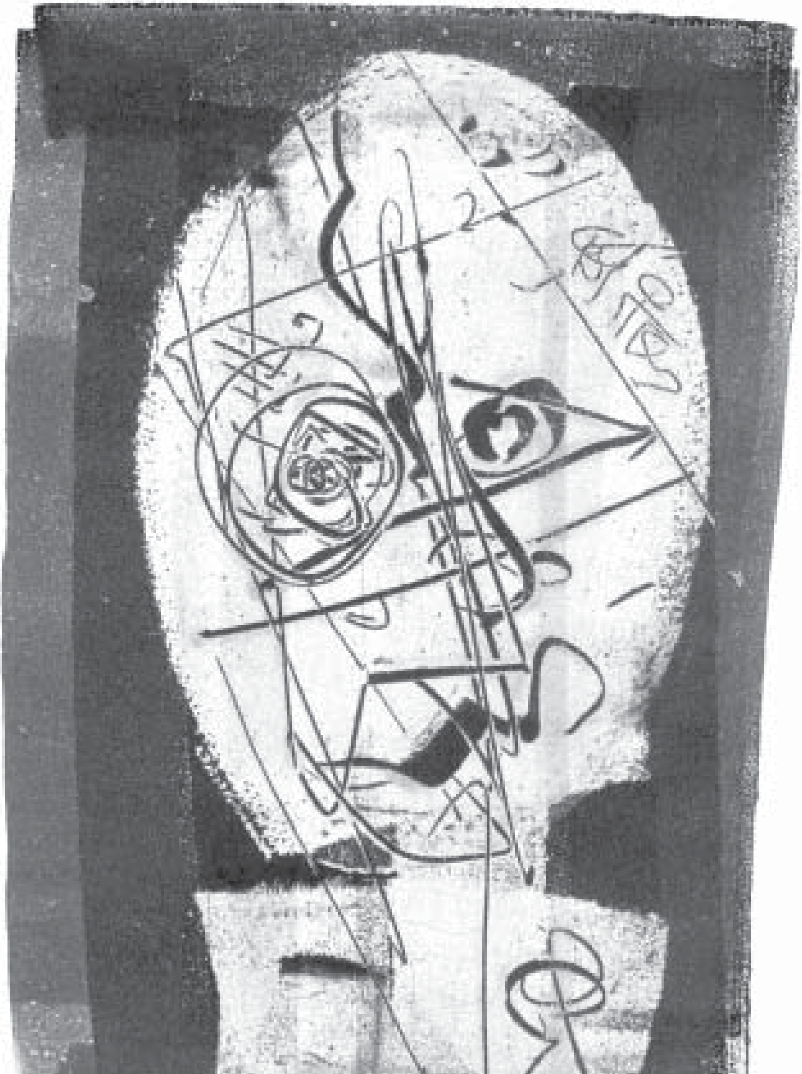
і волосся дибки може бути
зачіскою епохи.

Вчора я забув подумати.

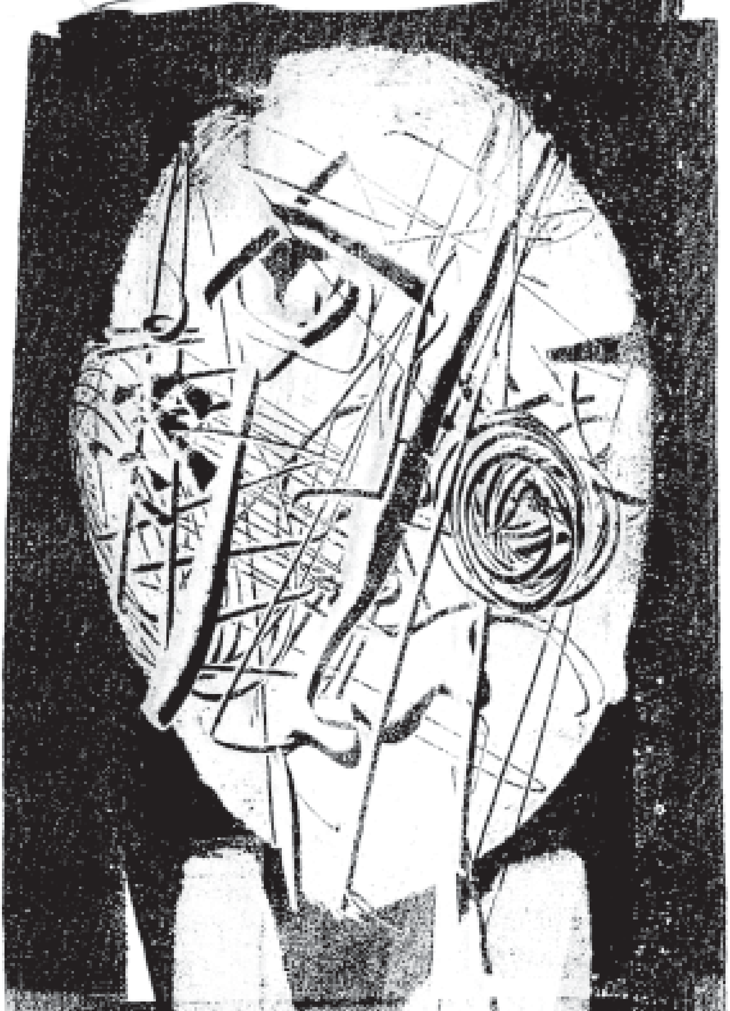

Чи добре я знаю людей?
Тільки 27%

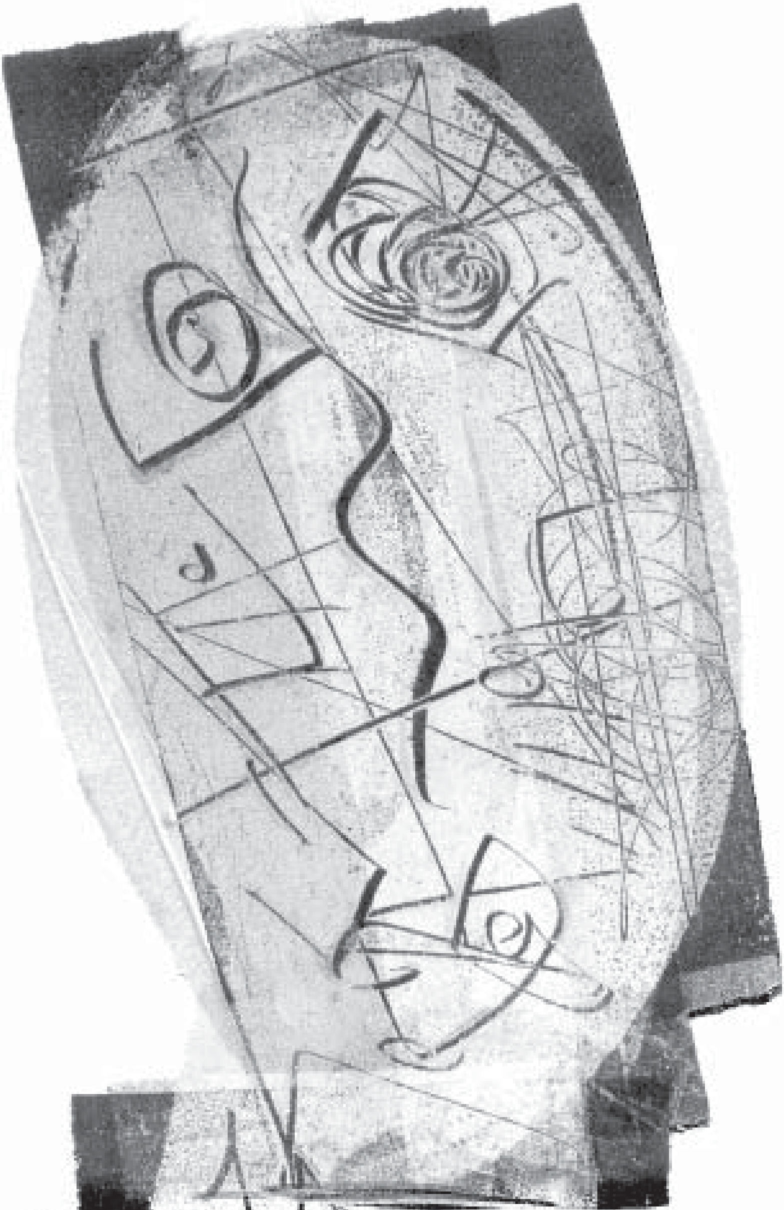

Не штука сказати:
„Я є!" треба бути.

а може, бог нагледів мене собі на атеїста?

У що я вірю? в бога, якщо він є.

„Поетом можеш ти не бути", але сатириком мусиш бути завжди.

У мене бувають думки, які я сам від себе приховую. Самі знаєте які.

•

У кожному з нас є я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони. Але є і ще хтось, кого немає в жодній граматиці.

•

Єдина антична валюта, яка й надалі перебуває в обігу, – тридцять срібляників.

•

Нас пов'язує брак спільних інтересів.

•

На карнавалі бестій найуживанішим маскарадним костюмом є людське тіло.

•

Бути Богом і творити смертних людей?

•

Ото вже орел – на копійці!

•

Немає пекла, ані раю. Є тільки прах, що для одних є раєм, для інших – пеклом. А для найубогіших – сим світом.

•

Є думки чоловічі, жіночі та ніякі. Ті останні зовсім не діти тих двох перших. Це байстрюки, яких ми зазвичай знаходимо загорнутими у газету.

•

Я не міг би бути шпиком. Важко було б знайти людей, котрих я захотів би підслуховувати.

•

Я занадто пізно зрозумів, що я молодий.

•

Вічною загадкою є не та, котра не має жодного вирішення, а та, котра має щодень інше.

•

Але ж ця мала росте. Колись вона сягнула до мого серця, а тепер я її маю по самі вуха.

•

Бог не янгол.

•

Це ще невідомо, проти кого з нас після смерті розпочнуть беатифікаційний процес.

•

Тіні? Одна з найоптимістичніших речей. Вони свідчать про існування світла навколо нас.

•

Не існує зовсім, а вдає, що переховується.

•

Існують критики, котрі вважають твір письменника лише епіграфом до своєї рецензії.

•

Аргумухляція.

•

У мене вислизнула думка. Коли я її намагався наздогнати, то помітив, що не сам, і наддав ходи. Я хотів наздогнати її раніше від цензора.

•

Відколи я бачу нашого старого, поважного Господа Бога на портретах майстрів у вигляді старшого пана з лисиною, я остаточно перестав вірити у будь-які, навіть щонайкращі засоби від облисіння.

•

Набрав до рота води з Лети.

•

Легше мати кілька власних книжок, аніж одну власну думку.

•

Мірою людини є метр.

•

Треба кілька разів пережити власні смерті, аби змогти раз написати про життя. Право на це я маю, але чи зумію?

•

Чи поховав я усі надії? Ні, це мені не вдалося. Їх на полі бою пожерли гієни.

•

Коли я бачу рівняння E=mc2, то соромлюся власної балакучості.

•

Ви гадаєте, що я занадто часто говорю, примруживши око? Ні, просто мене сліпить блиск власної мудрості.

•

Одного разу я впав у оптимізм. Мене тоді ледве врятували.

•

Політика – це не моя справа. Однак підозрюю, що вона вважає мене своєю справою.

•

Цей хаос у мені – єдине, що тримає купи мою картину світу.

•

І саван народжується з пелюшок. І пелюшки виростають у саван.

•

Мене постійно запитують: «Чи Ви також пишете більші речі?» «Ні, – відповідаю я, – тільки великі».

•

Балет сучасності. Ці драми і комедії, в яких ніхто не зважає на слова. Пози і жести – умовні. А музика іноді навіть приємна.

•

Ось моя думка про Ікса: я й не збираюся думати про нього.

У будинку повішеного не говорять про мотузку.
А в будинку ката?

•

«Підданий? Чий?» – питали старші. «Чому?» – питали молодші.

•

Не штука чхнути у клітці лева – штука сказати собі: «На здоров'я!»

•

Чи замислюється коли годинникар, що він дивиться крізь свою лупу у провалля вічності.

•

У боротьбі між серцем і мозком врешті перемагає шлунок.

•

Язики полум'я лижуть час. Вічна імпровізація.

•

І не думайте про те, щоб заснути. Ніч триває.

•

Їдуть сліпі крізь власну сліпоту і думають, що це тунель, який закінчиться світлом. А дулі.

•

Я невіруючий настільки, наскільки невіруючим може бути поет.

•

Зачароване рятівне коло.

•

Покійники міняють політичні переконання без жодних проблем.

•

Може, й над порогом смерті прибита підкова на щастя.

•

Девальвація слів відбувається тільки у національній валюті.

•

Мало хто міняє переконання, люди міняють ідеології.

•

І шляхи долі також націоналізовані.

•

Гарантія миру: закопати томагавк війни разом із ворогом.

•

Не можна сісти за круглий стіл самому з собою.

•

Люди переживають ренесанс не лише після ґотики, бароко й рококо, але й після соцреалізму.

•

Трутні не дають меду, але й бджоли також його не дають. Мед у них треба відбирати.

•

Тривалість життя міряється його широтою.

•

Висловився настільки зрозуміло, що розум здригнувся від усвідомлення.

•

Що я читаю? Книгу Життя, оправлену у мою власну шкіру.

•

Коли я опинився на дні, то почув грюкання знизу.

•

Пробила дванадцята! Не перша, і не остання.

•

І не соромно цнотливості бути самою собою!

•

Так і не закінчив свого щоденника. Довів його тільки до хвилини власної смерті.

•

І беззаконня можна кодифікувати.

•

Ризик життя меншає з кожним прожитим днем.

•

Ненавмисне спричинення кінця світу повинно трактуватися дуже обачно.

•

Підсвідомість? Авжеж, панове, але під якою свідомістю!

Горизонталь і Вертикаль разом укладають Хрест

Хрест — чудове знаряддя — для обміру висоти і ширини.

Я розв'язав один прадавній кросворд. Вийшло: INRI

•

Бог створив нас на власну подобу. Але чому ми вважаємо, що він був реалістом?

•

Іноді легше дивитися в очі смерті, аніж людям.

•

Етимологія? Усі вирази походять від найпершого виття.

•

Що за поступ! Неписьменні працюють редакторами!

•

У справжній бомбі з годинниковим механізмом вибуховою субстанцією є час.

•

«Ваші думки небезпечні!» – кажуть мені. «Для кого? Хіба що для мене самого!»

•

Час секуляризувати душу!

•

Цукати із заборонених плодів.

•

Як багато міг би зробити мозок, коли б не мусив думати.

•

Мутації голосу відбуваються і в людей старшого віку. Крики ентузіазму в них змінюються криками обурення.

•

Тому, в кого їдять з руки, не зазирають у зуби.

•

Повинна існувати трикрапка над і.

•

Для старого Рокфеллера видавали спеціальну газету, повну вигаданих інформацій. В інших країнах доволі коштів, аби видавати такі газети не лише для мільярдерів, але й для усього населення.

•

Коли влада лежить на вулиці, варто придивитися, в якому вона стані.

•

Не люблю націй, які не можна розділити на людей.

•

Людина ще не цілком опанувала життя, а вже є господарем життя і смерті.

•

Ідеальний годинник відмірює час регулярно. Ідеальний час буває то швидшим, то повільнішим.

•

У деяких державах устрій повинен залишатися державною таємницею.

•

Навіть найпростіший рахунок хтось мусить оплатити.

•

О, щасливі часи, коли до стінки стають лише для того, аби помочитися.

•

Існує різновид невільників, котрих треба знову й знову купувати.

•

Кажу цілком серйозно: повернення у військовому мистецтві до мотики і кам’яної сокири стало би серйозним кроком людства у напрямку гуманізму.

•

Мистецтво, яке намагається вийти з чотирьох приватних стін, не раз потрапляє поміж чотири казенні стіни.

•

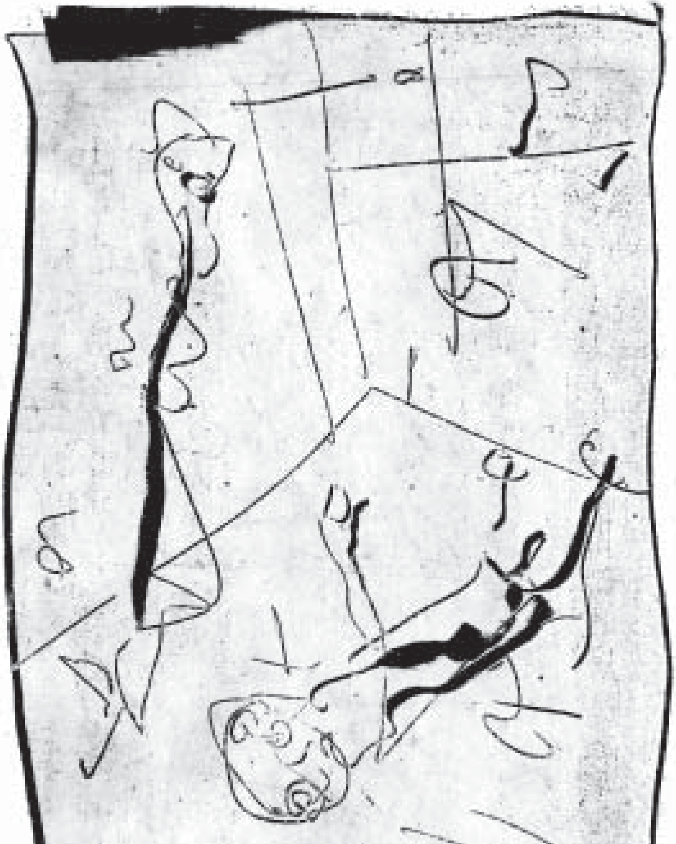
Перший проблиск думки – блискавка. Решта – уже тільки феєрверк.

•

Боюся, що смерть відбере у нас потойбічне життя.

•

«Ах, коли б ти жив за часів Ренесансу», – вигукнув я. Він подивився на мене із повним вдячності захопленням. Тоді, до певної міри

Одвічна мрія ката.
Комплімент за якісну роботу.

заклопотаний, я продовжив: «Ти б тоді не писав нічого сьогодні».

•

Найпростіше уникнути непорозумінь, і не намагаючись порозумітись.

•

Йому погрожували: «На тебе впадуть сльози твоїх жертв!» «Сльози чисті, – відповів він твердо, – вони не залишають плям».

•

Ті, хто кажуть: «Гроші – це сміття», грошима не смітять.

•

Він сказав: «Я homo politicus» таким тоном, в якому не відчувалося найменшої непевності щодо слова «homo».

•

Від часів потопу світ омивається виключно кров'ю.

•

Ми йдемо до нього, а кінець чекає нас. Проблема полягає тільки у місці зустрічі.

•

Спогад із табору: при житті нас утримував шантаж гідної смерті.

•

Час біжить дедалі швидше, перепочинемо пізніше, перед його кінцем.

•

Бідна людська голова. Вінець творіння затісний для неї.

•

Пульс часу нерідко б’ється під кайданами.

•

Стиль життя включає у себе й смерть.

•

В одній країні було офіційно проголошено, що смертної кари в ній не існує. Жоден страчений не засвідчив протилежного.

•

Як я дійшов до сатири? Писав панегірики.

•

І чого тільки люди не навчили бідного звіра, котрий в них виє: красномовства, сольфеджіо, іноземних мов, а найважливіше – мовчання.

•

Я живу з того, що не дає мені спокійно жити. Із думання.

•

Вчасно спізнитись – велике мистецтво.

•

Ти сам про себе забудеш після смерті, а що вже казати про інших.

•

Міркування вголос значною мірою звільняє пізніше від нудних допитів.

•

Я поставив крапку над і, назвавши його ідіотом.

•

Чи скелет був ескізом людини?

•

Бездумність ніколи не втрачає актуальності.

•

Манія шаблону – стати зразком.

•

Я реаліст, я не можу заплющувати очі на сюрреалізм життя.

•

Дивують мене ті Йони, котрі воюють лише за освітлення в череві кита.

•

Поступайтеся місцем дамам у вашому серці!

•

Тільки той письменник не вважає себе генієм, котрий переконаний, що це робить за нього громадська думка.

•

Ті, хто живуть коштом брехні, зуміли б жити навіть коштом правди.

Хто чує, як трава росте? Косарі!

•

Хто ж зважиться на «Критику брудного розуму»!

•

Коли кричатимуть камені, якими кидають у людину?

•

Занотував свою порожнечу на тисячі сторінок.

•

Їхня позитивна репутація викликає негативне враження.

•

Після очищення історії від брехні не конче мусить залишитися правда, іноді просто ніщо.

•

Треба вслухатися у мовчання в його контексті.

•

Звідки взявся натуралізм? Та певно, що не з життя!

•

Троглоерудит.

•

Ненависний тиран виглядав значно симпатичнішим на монетах.

•

Для мене Стіни Плачу там, де розстрілювали людей.

•

Голод: настільки загострений апетит , що ним можна вбити інших.

•

Іноді мова буває золотом, а мовчання – тридцятьма срібляниками.

•

Пізніші християни не могли бути нащадками тих, кого розривали у цирку дикі бестії Нерона, вони – нащадки тієї маси виючих від захвату глядачів.

•

Ніхто ніколи не переконає мене у моїй смерті.

•

Самоотруєння собою.

•

Після авторського вечора вона запитала мене, що саме зроджує в мені саме такі «думки». – «Гадаю, що мислення» – відповів я дуже невпевнено.

•

На узбіччі шляху до щастя височать прегарні вілли, з вікон яких мешканці спокійно розглядають бездомних, які невтомно простують до щастя.

•

Світ не можуть населяти самі лише Сократи. Цикути не вистачить.

•

Вистояти, вистояти упродовж усього життя, а пізніше ми вже якось собі зарадимо!

•

Має антисемітське походження.

•

Чимало тих, хто вимахує палицею, гадають, що вони диригенти.

•

Іноді мене обсідають сумніви, чи справді призначення людини полягає в тому, щоб жити.

•

Митцем треба бути всупереч критиці, публіці, часто всупереч самому собі, не кажучи вже про інші сторонні чинники.

•

Він усе поставив на одну карту. Але випала друга. І він виграв – став великомучеником.

•

Індивіди без індивідуальності.

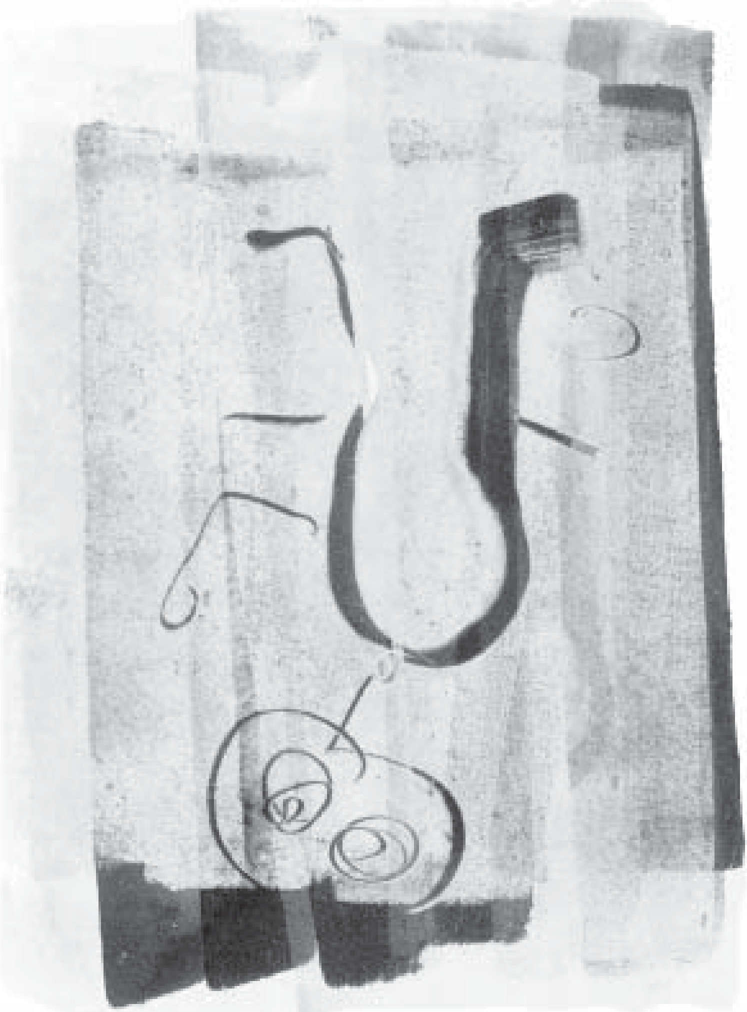
•

Мене поранили зсередини ті, кого я ношу у своєму серці.

•

Дедалі менше людей цікавляться мистецтвом. Невдовзі ним цікавитимуться лише органи влади. Але щоразу більше.

людини – persona non grata.

Донос: Ecce homo!

•

Вираз його обличчя необхідно передати трьома крапками.

•

Завжди, коли я маю рацію, я вкрай обережний.

•

Соціальне божевілля.

•

Чимало людей погодилися б із Долею, але Доля також має свою думку з цього приводу.

•

Про поета X: Відсутність таланту у нього була щедро компенсована численними літературними нагородами.

•

Боже слово треба було перекласти національними мовами, аби адресати його втямили.

•

Раціоналізація – живемо дедалі довше і дедалі менше.

•

Той, хто видерся на вершину суспільної драбини, часто забуває, нащо він туди поліз і хто його туди послав.

•

Бійтеся блазнів, які втратили почуття гумору!

•

Але, дякувати Богові, є ще й диявол.

•

Справді розумні люди не мають розумних думок, а лише вчинки чи відмову від вчинків.

•

Я думаю, що я існую.

•

Людська гординя воліє, аби життя людське стало радше темою трагедії, аніж фарсу.

•

Виявляється, що тих дев'яти місяців, які нам дають на роздуми, чи народитися, – замало.

•

Будьмо небожителями на землі!

•

На біржі думки не котуються дрібні монети. Спекуляції.

•

Мене мають читати небагато, розуміти ще менше, а вже зовсім мало брати близько до серця. Так я, може, доживу до старості.

•

Це якесь непорозуміння! Карати треба не тих, хто оприлюднює свої думки, а тих, хто їх приховує.

•

Ці доморощені філософи, які ще жодного разу не вмирали!

•

Випадковість мого існування образлива для мене.

•

І у внутрішніх драмах ми маємо зовнішніх суфлерів.

•

Усім править випадок. Ще би точно довідатися, хто ним править.

•

Він говорить такими банальностями, що варто їх лише покласти на музику – і буде шлягер.

•

Переклади з внутрішнього Я.

•

Хто у минулому житті був поетом, той навіть у наступному не може стати цензором чи рецензентом.

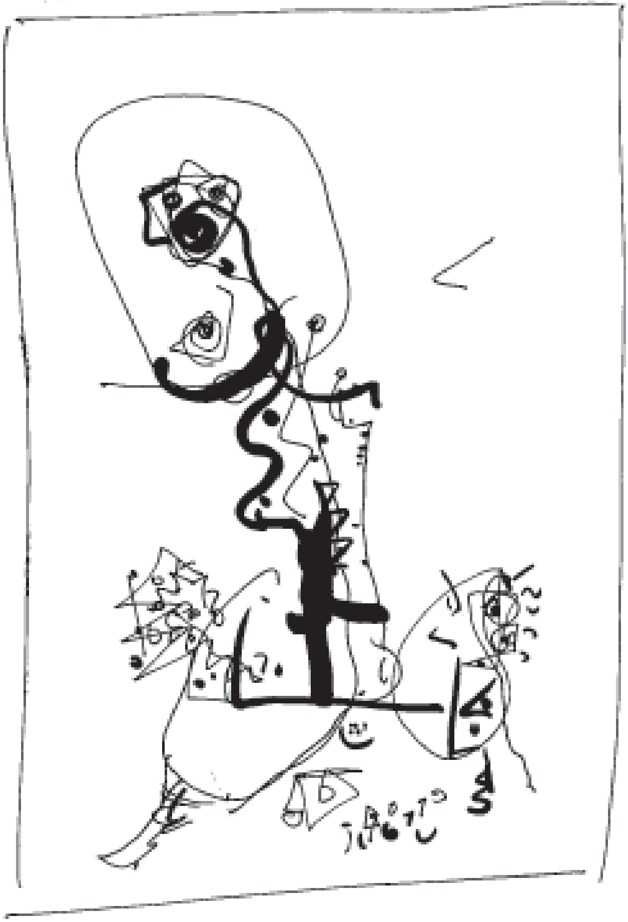
•

Відколи себе пам'ятаю, ніколи не був немовлям.

•

Що ти робиш із заощадженим від життя часом?

По чому я впізнав, що це жінка?
По собі.

Питаєш, прекрасна пані, як довго виношувались мої думки? Шість тисяч років, о чарівна.

•

Є люди, котрі не розуміють, що таке свобода, але досконало вміють організувати неволю.

•

Ми, наче середньовічні алхіміки, хочемо синтезувати правду.

•

Біль власного неіснування.

•

Чим нижче опускається світило, тим довші наші тіні.

•

Людина також може бути плагіатом когось іншого.

•

Чи можливий єдиний всесвітогляд?

•

«Свіжоспечений єретик» – небезпечна стилістична фігура.

•

Переклад з двох сусідніх мов породжує багато труднощів.

•

Чимало орлів однобокі, з іншого боку у них – аверс.

•

Негадані думки. Це вже щось!

•

Серед горобців також трапляються орли.

•

Хто не має власного дому, той відчинить його будь-яким ключем.

•

Склеюймо думку до думки, аби реставрувати якусь велетенську посудину сенсу, розбиту Незнаним.

•

Коли людина ні на чому не розуміється, вона може братися за будь-яку справу.

•

Спроби подолати брехню правдою завше були марними. Брехню можна знівечити тільки ще більшою брехнею.

•

Хто залишив відкрученим той кран, з якого хвилина за хвилиною скапує в резервуар вічності?

•

Люди, аби стати відомішими, ховаються під псевдонімами.

•

Діаметр нуля може бути доволі значним.

•

Не завше там, де не сплять під мостами, вирішені усі проблеми з житлом. Просто всі мости там є військовими об’єктами.

•

Коли я міркую всерйоз, то бачу всю кумедність світу.

•

Я знаю одного скульптора, творчий доробок якого загинув під час війни. Існує лише жива модель його скульптур. Я бачу його розпачливий погляд, коли він дивиться на модель, яка з року в рік підупадає.

•

Короткі твори можуть здобути велику популярність. Їх можна вистукати.

•

Ця незнищенна тиша світу.

•

Світ страшенно радісний, настрій псують лише ті, хто каже, наче він іще радісніший.

•

Звідкіля взявся той глузд, який ми вкладаємо у все це безглуздя?

•

Із Десяти Заповідей я виснував одинадцяту: стислість

У кожній країні питання Гамлета звучить по-іншому.

•

Народити дотеп легко. Тільки сміятися важко.

•

Тільки дитині у лоні матері серце справді росте.

•

Будьте обережні: ангели ближчі до дияволів, аніж до людей!

•

«Розкуйовджені думки» – це цитати з трагіфарсу мого життя. А загалом воно нецензурне.

•

Далеко не в кожній країні влада дозволяє довго думати.

•

Відкриття одвічних істин трапляються мені навіть посеред моїх штучних джунглів метафор, каламбурів, гри слів, сенсів та іншої поетичної галантереї.

•

Жоден Бог не пережив утрати віруючих.

•

Серйозність моменту вимагає посмішки.

•

На початку була вступна стаття, наприкінці – некролог.

•

Глупота не рятує. З ослів роблять салямі.

•

Іноді мені здається, що деякі люди ховають від себе свої думки в мені.

•

Ет, коли б смерть була платною! Я, схоже, страшний скнара.

•

Я зайнятий божевільною справою. Я хочу змусити людей мислити трьома словами. А їм же ж хочеться читати десятки слів, аби лиш не думати.

•

Іноді думка так елегантно промайне в голові, що було б варварством її ловити.

•

Плювками вогню не згасиш.

•

Умів читати поміж ненаписаними рядками.

•

Не знаю, чи вірю я в душу, але напевно не вірю в бездушність.

•

Часто подружжя не мають сенсу, зате мають дітей.

•

Люди, я сміявся разом із Вами, сміявся до Вас. Коли Ви поводилися не по-людськи, я сміявся проти Вас. Але ніколи я не сміявся з Вас.

•

О, цей гарем думок! З кожною тимчасове співжиття. І ці нащадки!

•

До того, хто не здійснює реформ, у двері постукає Реформація.

•

Іноді слово, сказане вчасно, творить світи.

•

Ми розіп’яті на циферблаті годинника.

•

Декого до раю треба буде доправляти у кайданах.

•

Мене цікавить людина, тобто все на світі.

•

Ми відійдемо у забуття. Але й там не затримаємося.

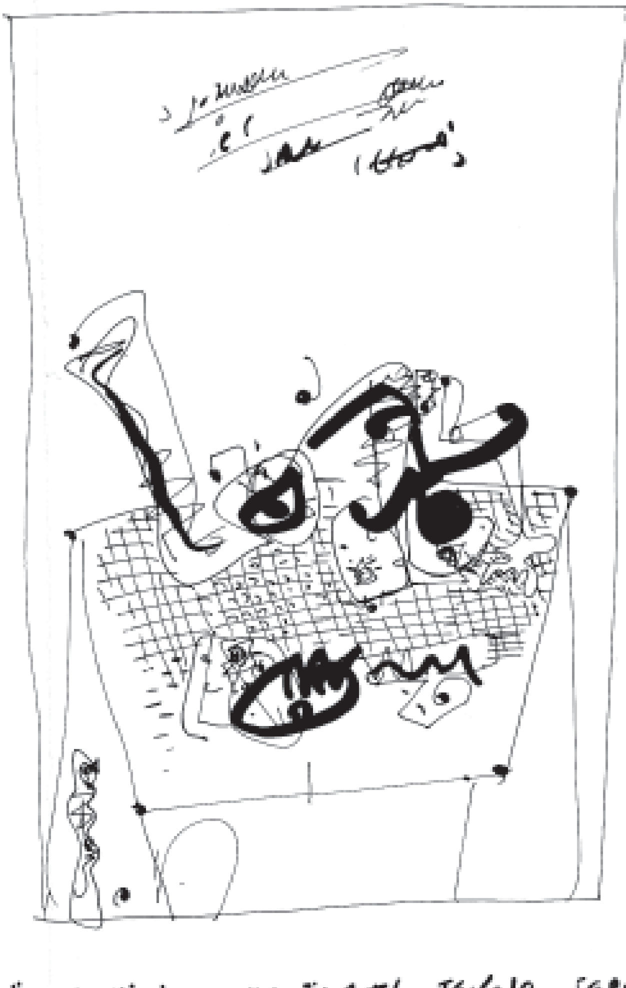
•

Він ніколи не відступав. Він розвертався і йшов уперед!

•

Треба довго залишатися непристосованим до життя, аби ненадовго стати безсмертним.

Поветуни живуть менше, зате їдять довше.

Їжу ніколи не їдять такою гарячою, як під час приготування, – втішали ті, кого їли, тих, кого лише готували.

•

Я пережив періоди страшенної нудьги, яку розвіював тільки жах.

•

Дитина народжує батьків.

•

Запитуй сам у себе, постійно запитуй сам у себе, хоч навіть уперто відмовлятимешся сам собі відповідати.

•

Важко викликати на спіритичному сеансі духи поетів без супроводу духів їхніх цензорів.

•

Інтелектуальна посуха заливає нас потоком слів.

•

Романс макабр.

•

Коли я бачу в музеях знаряддя убивства тисячолітньої давнини, якими й нині можна убити людину, я думаю про те, яким мізерним є технічний прогрес людського тіла.

•

Старий лев наче регенерувався. Аж дивно. Виявляє всі ознаки молодого осла.

•

Навчайся терплячості, це єдина річ, яка тобі придасться навіть після смерті.

•

Слова – це некрологи думок.

•

Биття людина довго не витримує. Навіть удари серця закінчуються смертю.

•

Багаторічні інтенсивні інтелектуальні зусилля корисні, вони залишають після себе відчуття цілковитої втоми.

•

Запізно бити на сполох дзеленчанням кайданів!

•

Епохи єресі бувають теплішими. Від багать.

•

Не знаю, чи слова створили світ, але боюся, що вони його знищать.

•

Скажи мені, з чого сміється народ, і я скажу тобі, за що він ладний пролити кров.

•

Скільки крові спливло відтоді!

•

Уже ніч. Нагорі в черевиках ходить сусід. Я навіть крізь стелю відчуваю його спітнілі ноги.

•

У добу романтизму в моді були штучні руїни. Які ми неромантичні!

•

Іноді буває така тиша, що чутно навколо внутрішні голоси людей.

•

Чи існує поступ? Адже весь Всесвіт кружляє колом.

•

Слово створило світ і кілька поем. І більше нічого.

•

Усе підлягає моді, у кожну епоху люди вмирають по-різному.

•

Розвиток медицини поклав край ліберальним часам, коли громадянин міг собі померти, коли йому схочеться.

•

Справжнього мудреця стане і на глупоту.

•

Пам'ятай, шукаючи слідів, ти сам їх залишаєш.

•

Був чудовим співрозмовником. Давав іншим змогу висловитися.

•

Хто був міністром культури і мистецтва за часів Шекспіра?

•

Як на генія, то мав забагато таланту.

Плювками вогню не згасиш.

Двоє людей гасять світло
в кімнаті не лише тоді,
коли вже не можуть бачити
одне одного.

•

Будьте обережні, коли finita la commedia, то у блазнів з’являється багато вільного часу.

•

Антисенаймити.

•

А може, щастя ховається під якимось псевдонімом?

•

Це вітер історії? То від вимахування прапорами.

•

Думки повинні бути лапідарними. Проте не варто їх вкорочувати на голову.

•

Адам і Єва започаткували масове виробництво людського тіла, а Авель і Каїн – душі.

•

Явища зникають. Зостаються коментарі.

•

З боротьби думок народжується світ для людини.

•

Часто вночі людина вигукує свої запитання у пустку. Проте іноді отримує невдовзі неприємні письмові відповіді на бланку з печаткою.

•

Свобода, рівність, братерство – як дійти до дієслів?

•

Ми завше перебуваємо на межі божевілля. Божевільні й розсудливі щодня переносять межові знаки з місця на місце.

•

Дурні не такі дурні, вони завжди в більшості.

•

Що роки минають, то дурниця, але в якому напрямку!

•

Чи цигани матимуть настільки сильний характер, що не осядуть на жодній планеті, а й далі будуть мандрувати космосом?

•

Мої слова будять алюзії? А моє мовчання?

•

Заощадив на мисленні доволі значний запас глупоти.

•

Не люблю тих, хто на червоний прапор дивиться крізь рожеві окуляри.

•

Люди не знають геометрії. Шукають затишного кутка на земній кулі.

•

Опозиція кричала «Слава!», лояльно підкидаючи вгору власні голови.

•

Читаю все із певним запізненням. Якось прочитав звістку, що Бог створив людину. Вона мене страшенно зацікавила.

•

Євреї винні у всьому. Їхній Бог нас усіх створив.

•

Нездорова то була країна. Повно астматиків. «Тут важко дихати!» – казали вони.

•

Сумно, що існування літературного твору не може бути довшим, аніж існування світу.

•

Відповідь залежить не від запитання, а від людини.

•

У слові міститься все, навіть його хибне тлумачення.

•

Яким штучним стає цей світ – тепер терновий вінець зробили б із колючого дроту.

•

Виграти битву ще мало. Важливо, аби тебе не отруїли на бенкеті переможців!

Важко знайти гроші — вони не пахнуть.

Дбай сам про себе! Адже ти державна власність.

•

Хай живе чорне минуле Африки!

•

Можна мати профіль, не маючи обличчя.

•

І несправедливість була, мабуть, несправедливо поділена.

•

Деякі стилісти дурні, як чобіт, одягнутий на закони мови.

•

Раціоналізація критики: викреслювати не критичні слова, а події, які їм передували.

•

Інквізиторам свобода відома із зізнань в'язнів.

•

Життя складається по-різному – до могили.

•

Стережіться його. Він умочує ніж у чорнило.

•

Той, хто випереджає свій час, часто вмирає завчасу.

•

Голова – фільтраційний табір думки.

•

На дні Стіксу.

•

День не чекає на півня.

•

Душе, не вилазь зі шкіри!

•

Я лякаюся часто тих, хто віддає якійсь справі душу і серце. Відтак вони стають бездушними і безсердечними.

•

Звідкіля я беру мою велику силу? З моєї великої втоми. Чую її шпори, які мене підганяють.

•

Піднесли бунтівливо кулаки вгору, але коли донесли їх до голів, віддали честь.

•

Для деяких акторів автор залишається тільки суфлером.

•

Гадаю, що модель досконалої людини уже існувала не в одному примірнику. Її, як і належить, завше тримали під замком.

•

Деякі містики кажуть, що я творю свої думки із бездумності інших.

•

Аби можна було перечекати Вічність і дочекатися часу, який можна відміряти людським життям!

•

Письменницькі гонорари – різновид літературної критики.

•

Голосом епохи часто є шепіт мільйонів.

•

Кар'єру божевільного, на жаль, можна зробити тільки в нормальному суспільстві.

•

Іноді людина у вужчому колі вільніше дихає.

•

Як я без страху дивився у вічі смерті? Але ж перед тим я дивився у вічі життю.

•

Не існує уніфікованих мов. Є діалект правителів, і діалект підданих.

•

Чи багато знає про тварин зоолог, який пізнав їх лише в зоопарку, чи багато знають про людину ті, хто знає її лише на волі?

•

Справжній терновий вінок довго носити не вдасться – терня викришується.

Коням і закоханим
сіно пахне по-різному

•

Не май амбіцій підвищувати рівень освіти твоїх ворогів. Прочитають тобі смертний вирок латинською мовою, та й усього.

•

Охоче представляв би усе людство, але перед ким?

•

Питання, яке народжується після кожної людської смерті, безсоромно кричить голосом новонародженого.

•

Я реаліст, я ніколи не забуваю, що життя – це сон.

•

Стань людиною! Мавпам це вже вдалося.

•

Коло іноді звужується до крапки на «і».

•

Слово дивним чином девальвується. З обігу треба чомусь вилучати саме великі слова.

•

Людина – схрещення мавпи і часу.

•

Є боягузи мозку і боягузи серця.

•

Гасло «Потрібні голови» небезпечне. Дехто може побігти до музею по гільйотину.

•

Іноді варто аплодувати мовчазній глядацькій залі.

•

Савл перетворився на Павла. Вічна доля апостолів. Вічна доля євреїв. Євреї завше міняють прізвища.

•

«Не вбивай!» – звучить усіма мовами подібно. Але вимова різна.

•

Зростає споживання мила. На мильні бульбашки.

•

Упродовж тисячі років ми одягаємо різні костюми, а смерть чомусь нас завжди впізнає.

•

Навіщо брехати, правда також мало нагадує дійсність.

•

Немає вічних істин? Може й так, але неправди є.

•

Медаль, яка калатала у нього на грудях, здавалася накривкою від банки з пастою, якою він чистив чоботи.

•

Гріхи різняться обрядом.

•

Сльози не гасять багать.

•

Хто ж вірить у чудеса! Але всі на них чекають.

•

Хтось сказав: «Коли не можна кого переконати, треба його пережити». І тоді, додам, можна навіть визнавати його правоту.

•

Усе вже сказав рабі Бен Акіба. Але частину з того конфіскували.

•

Люциферблат часу дивиться на нас.

•

Світ розширюється – коштом неба чи пекла?

•

Чому я думаю про безліч речей? Щоб про безліч речей не думати.

•

Не існує природного приросту в ангелів. Тому їх дедалі менше серед людей.

•

Декому будь-яка глибина пахне підпіллям.

•

Люди іноді стають на голову, аби мати ілюзію зміни географічного розташування.

справжній ексгибіціонізм полягає у показуванні того, чого немає.

о, що то була за мука! навколо — самі лише пол. жінки, одягнені по саму шию.

•

Пролетаріат у Польщі перемагає – його стає дедалі більше.

•

Залиште мене ненадовго на самоті, я хочу з вами порозмовляти.

•

У людському житті трапляються обриви. В автобіографіях.

•

Я завше підозрював, що риси земної кулі замальовані державними кордонами.

•

Відступай від логіки лише у бік Мудрості.

•

Пам’ятайте: в перемозі беруть активну участь також переможені.

•

Мізерна поки що, на жаль, пропорція між сірою масою мозку і сірою масою загалом.

•

Разом із колишніми вождями ховали їхніх дружин, рабів, тварин, зброю тощо, разом із нашими – тільки їхні ідеї.

•

Не всі думки проходять через мозок, деякі – лише через цензуру.

•

Люди відходять у майбутнє.

•

Світ поволі мудрішає. Але дуже поволі.

•

Іноді мене опановує почуття страху, що ми уже в раю.

•

Хрест – чудове знаряддя для обміру висоти й ширини.

•

Отож разом із ворогом-сучасником опинишся у нащадків у одному реченні.

•

Що випливає із найглибшого досвіду? Кров.

•

У блиску слави слова міняють пропорції.

•

Не борюкайся сам із собою, все одно програєш.

•

Важко стиснути кулаки, в які вкладено милостиню.

•

Ти є межею між світлом і тінню.

•

Кожна людина має право на життя. Але воно з часом втрачає термін придатності.

•

Багато хто пише слово «завтра» з великої літери не через оптимізм, а через малописьменність.

•

Дивна друга половина XX століття. Доба астронавтів і астрологів.

•

Так добре не буває, мій дорогий, щоб мати дах над головою, а небо під ним.

•

Молодість? Вона триває так довго, поки ти не станеш старим дрантям.

•

Не можу допроситися в музеї черепа homo politicus'а. Кажуть, що мають тільки надбиті релікти.

•

Є почесні тернові вінці, терням лише назовні.

•

Цикута, випита на брудершафт, має шанс поєднати навіки.

•

Деякі люди марять про те, щоб довести слово до такої досконалості, аби воно втратило сенс.

Ах, ці Офелії,
які ідуть в монастир, куди
їх ніхто не посилає.

•

Чимало спектаклів закінчуються інакше, ніж було за текстом.

•

Був настільки слабкий, що в людському марші до смерті дозволив усім себе обігнати.

•

Містичною є віра у папір. На ньому пишуть гарантії вічності граніту.

•

Мабуть, лише невіруючі можуть оцінити поетичну геніальність Біблії.

•

Чи минуле згадує про нас?

•

Найкращим кляпом є обов'язкова мова.

•

Допоміжні розпізнавальні вказівки для шукачів правди: Правда іноді буває страшною.

•

Світ прямує до кращого, але до чого прямує те краще?

•

Людина іноді почувається у себе, наче непроханий гість.

•

Не втопити пера в чорнилі!

•

Деяких удів поетів треба спалювати разом із їхніми кепськими невиданими творами.

•

Ах, коли б то казка закінчувалася: «Він ішов на смерть, а заблукав у житті».

•

Іноді людей прикручують орденами до уніформи.

•

Як існує різне почуття гумору, так існує різне почуття терору.

•

Схоже, що брак уяви сприяє відчуттю реальності.

•

Вимкніть час, ми хочемо відремонтувати механізм світу!

•

Іноді мене щось хапає за горло, і тоді я або видушую якесь слово, або ковтаю, залежно від того, з якого боку від хапаючого воно було.

•

Чекаєте, поки вам світ подадуть у ліжко?

•

У гробарів немає мертвого сезону.

•

Простіше вибачити помилки народів, аніж правоту індивідів.

•

Хто створив світ? Досі у цьому зізнався лише Бог.

•

Пам'ятай: і слова, які нічого не значать, мають своє значення.

•

Ми лише тоді зможемо мовчати, коли можна буде говорити про все.

•

Фізика: повітря свободи часто буває тільки у закритих приміщеннях.

•

Його спалили на вогнищі з кадил.

•

Любов допомагає жити? Наступному поколінню.

•

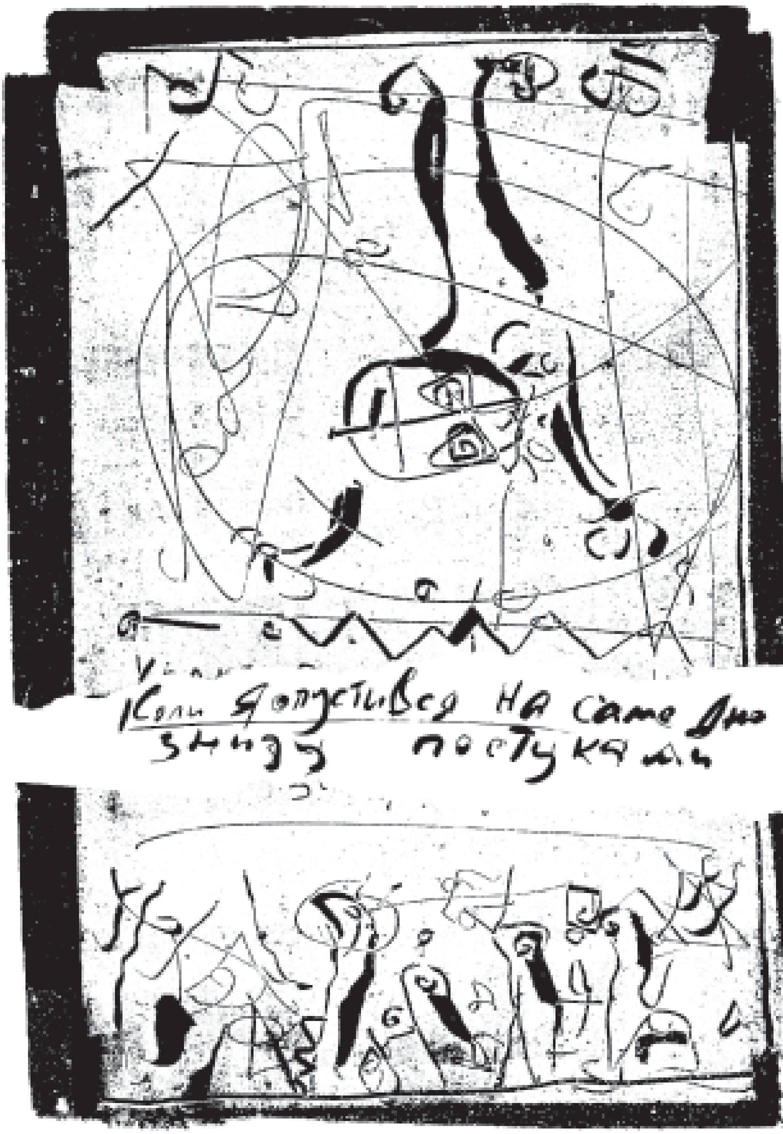
Я проспав мої сни!

•

Інтелігенція – захисна верства від хамства.

•

Чому холодна кров не врятувала померлих?

Коли я опустився на саме дно
знизу постукали

•

Придався б бодай один лівий день, без дати.

•

У багатьох людей на чолі написане їхнє призначення, але мало у кого – розбірливо.

•

У часи зневаги легше відчути власну гідність.

•

Не кожен має щастя бути жертвою, дехто мусить вдовольнитися долею ката.

•

Дехто має досконалий нюх. Коли треба, він не чує смороду.

•

Унція суму важча, аніж тонна щастя.

•

Вони повірили б, що Бога немає, коли б Той з'явився і підтвердив їм це.

•

Одні вірять, що вірять, інші вірять, що не вірять.

•

Ніколи я не виграв куш у лотерею. Бодай тому, що я ніколи лотерейних квитків не купував.

•

Гадаю, що найбільшим життєвим переживанням є саме воно – переживання життя.

•

Кваліфікування злочину повинно залежати і від кваліфікації злочинця.

•

Стиль часу – верхівка каже головне речення, народ – підрядні.

•

Сила сатани полягає в його ангельській терплячості.

•

Білі плями зникли з географічних карт. Вони перенеслися на сторінки історії.

•

Культура поширюється також і на ставлення до неї.

•

Чи Бог, створюючи світ, діяв під впливом «категоричного імперативу»?

•

Ах, ці «життя» на вказану тему.

•

Що за підступність! Наші невидимі душі ув'язнені, і тільки наше тіло, якого можна торкнутися, бігає собі на волі.

•

З дерева, з якого колись розклали б багаття, сьогодні виробляють папір.

•

Зрештою, мене пов'язують із собою певні родинні зв'язки!

•

Вирощування геніїв не обов'язково починати з кретинів!

•

Коли поіменно на страту викликали Т., він вигукнув: «Відсутній!» Збрехав? Ні, сказав правду, лише на тридцять секунд раніше.

•

Моральна печія після учти духу.

•

Як хотілося б дати по голові усьому цьому безголів'ю.

•

Знак рівності виглядає як пара залізничних рейок. У мене завше є таке відчуття, що на них може статися катастрофа.

•

Його арена? Цирк дресированих слів.

•

Бога і правди я – сміливіше – тільки донощик. Я прагну якомога більше речей донести нащадкам!

•

Мури в'язниць поневолюють навіть ззовні.

Найбільше форм має абстракція.

•

Чи є вихід з Лабіринту на Хресну Дорогу?

•

Байдуже, чи Бог творить своїх віруючих, чи віруючі свого Бога, – головне, аби Він існував!

•

Ви дивуєтеся девальвації слів? Прецінь, вони є державним платіжним засобом.

•

Мрія руїн: вдавати ще не добудовані споруди.

•

Вірю, що він і на тому світі пише. Лихо буде, коли постане культурний обмін між двома світами.

•

Тирани так одягають іншим лаврові вінки, аби ті спадали на очі.

•

В країні, де все переходить усі межі, іноді треба вчинити так само.

•

Чи не занадто дорого обходиться вивчення громадської думки органами інквізиції?

•

Німота громадян промовляє голосом історії.

•

Жандарм – це іноді не військове поняття, а духовне.

•

Піррова перемога – особливий вид звитяги. Одним ударом позбуваєшся і ворогів, і своїх.

•

Література: одні шукають слова, яке створило світ, інші пароль, яким відкриваються замки сейфів.

•

Ви дивуєтеся крові на руках акушерів епохи?

•

Важко знайти алібі для Бога.

•

І Правда іноді мусить жити з фальшивими документами.

•

Чи вірю я в Бога? Про це мене завжди питають люди, а Він – ніколи.

•

При вигляді суспільної піраміди: «Ось де собака заритий!»

•

Ощадно обходьмося з оптимізмом, його нам повинно вистачити до кінця року.

•

Попри найважчі втрати, завше буває більше героїв після перемоги, аніж до неї.

•

Навіть коли б людина стала на голову, серце завше залишатиметься поміж мозком і органами насолоди.

•

У мене посвідка божевільного? Так, але власноручного виготовлення.

•

Шляхи суспільного прогресу: у раби з часом набули право володіти рабами.

•

Не використовуйте перерв у міркуваннях для того, щоб говорити.

•

Ми станемо блохами Всесвіту, які перестрибують із зірки на зірку.

•

Коли рубають шибениці, дізнайся, чи бува не на багаття для єретиків.

•

Все плинне, навіть кров.

•

Час вимірюється диханнями.

•

Не чекай, дівчино, кохання з ногами, закинутими одна на одну.

Людина, вінець творіння — терновий.

Можна опинитися на дні,
так і не сягнувши глибини.

•

Знак запитання – це герб свободи.

•

Якось я побував на ювілеї одного письменника. Коли я вітав його, то не зміг пригадати, скільки років минуло від часу його смерті.

•

Ці шрами від пестощів!

•

Каїн убив одного брата? Але ж у нього просто не було дальших родичів.

•

Невдаха навіть цукрову тростину згадує задом.

•

Звинувачення у замаху на владу: «Володіє пером».

•

Дивно, що більшість оптимістів – це люди без почуття гумору.

•

Є загадки, в яких треба вгадати лише автора.

•

Надія – рахунок правдоподібності, написаний ангельськими перами.

•

І банальність колись була сказана вперше.

•

Є сезони, коли в моді вкорочені життя.

•

Ідея свободи мене поневолила!

•

У бездомних двері відкриті навстіж для всіх.

•

Це понад людські сили, сказати собі правду, що її немає.

•

Ах, світ би був значно кращим, коли б у ньому не було стількох красивих жінок!

•

Життя повторює по колу усе те саме, проте дедалі ближче до горла.

•

А може, рай вимагатиме від світу нашої екстрадиції?

•

Лише дотеп може змирити нас із кумедністю життя.

•

Я пишу короткими реченнями? Але скільки разів мені казали, що для них не знайшлося місця.

•

Перехідна палиця влади.

•

Повторюватися щоразу по-іншому – чи не в цьому, власне, і полягає мистецтво?

•

Очі є дзеркалом душі. Аби лиш мухи про це не довідалися.

•

Електронний мозок буде так за нас думати, як електричне крісло за нас помирає.

•

Поет є шпигуном фантазії в країні реальності.

•

Межі раю і пекла плинні, але завше проходять крізь нас.

•

Риторичні питання вищого порядку ставлять мовчки, а найвищого – устами покійників.

•

Кажете, я на все дивлюся, наче на оперетку? Це тому, що я прагну щасливого кінця.

•

Існують марева, які не розвіюються. Примарився нам якось світ.

•

Аби забезпечити Йому мучеництво, Бог втілив Свого Сина у постаті еврея.

Третій бік медалі? Груди на, яких ця медаль висить.

і задниці носять маски.
із розумних причин.

•

Скільки слів породило мовчання!

•

Що на нас ще чекає! Репортажі графоманів із інших галактик.

•

Ми знову й знову адаптуємо цей старий трагіфарс, дописуємо, викреслюємо ролі, міняємо декорації, гімни. Але епілог, епілог!

•

Справжнє мистецтво доброго тону полягає в тому, щоб сказати «геть!» так, як кажемо «Вибачте».

•

Семантичні трансформації мовчання.

•

Краватки? Легковажність чи безмежна довіра: адже кожної миті їх можуть затягнути у вас на шиї.

•

Ставав навшпиньки, аби землі було легше.

•

Чинізм.

•

Кажуть – мистецтво є дзеркалом життя!
І тягнуть вузькі, але позолочені рами.

•

Вимагайте квитанцію, коли віддаєте честь.

•

Спектаклі історії дешеві: масовим героям платять, як статистам.

•

Лабіринти пустелі.

•

Цей поет має свої межі – він спиняється там, де починається поезія.

•

Дехто плутає свою ексгумацію з воскресінням.

•

У країні брехні помирає уява.

•

Найважливіше, аби знайшлося місце для всесвіту.

•

Статевий такт.

•

Як рости тим, хто втиснутий між небом і землею?

•

Цитати, вирвані із себе.

•

«Повертаюся із меси за душу світлої пам'яті Гамлета». «Звідки?» «З каплиці ордену сестер офеліянок».

•

Треба бути співзвучним часові? Але бодай на октаву вище.

•

І дороги в нікуди дедалі краще вимощують.

•

Вогонь очищує – себе від єретиків.

•

Звідки людина вийшла раніше – зі слова, чи з печери?

•

Я епігон Десятьох Заповідей.

•

Інваліди духу повзають на колінах.

•

Мур, який відмежовує людину від людини, є всього лиш фундаментом храму загальної любові.

•

Благослов'яни.

•

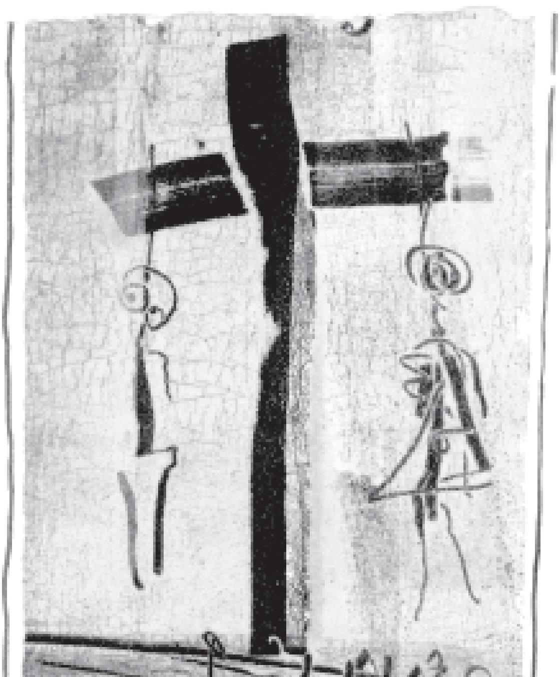
Притули вухо до слова: воно іноді шумить, наче мушля, з якої, мов слимак, зникла людина.

•

У часи занепаду не завше шукай ниців унизу.

Маріонеток повісили вайлеїки,
мотузки дає с...

Сатира ніколи не знищить іспитів,
у тюрмі завжди сидять її об'єкти.

„З одного хреста можна зробити дві
шибениці!" — сказав пихато фахівець.

•

Рутина свіжості й оригінальності.

•

Присягнув жити в інтелектуальному убозтві.

•

Друкарська фарба – сперма нашого століття.

•

Ті, хто не знайшов місця у моєму серці, дуже часто населяли мою голову.

•

Лета – притока потоку свідомості.

•

Живуть життя без анекдоту.

•

Він твердив, що пройшов крізь пекло. Можливо. Але я бачив його, коли він їхав тими краями в розкішному авто.

•

У себе не стріляють холостими набоями.

•

Оселився у розломі своєї роздвоєної свідомості.

•

Я залишаюся вірним вірі батьків. Я вірю в людину.

•

Тримайся від ближніх на відстані людської любові.

•

Одного разу я зазирнув за лаштунки театру маріонеток, виявилося, що за мотузки смикали також маріонетки. Далі мене не допустили.

•

Хто не хоче сидіти, мусить повстати.

•

Пам’ятайте, творці: пантеони – це цвинтарі.

•

Мене запитують, навіщо я пишу свої думки у публічних, громадських закладах, а не на самоті вдома. Це для того, щоб не забути, на якому світі я живу.

•

Можете їм повірити, що вони знають, якими є підвалини тих держав, у льохах яких вони сиділи.

•

Лише граматика буває певна минулого часу.

•

«Справжній митець завжди говорить правду!» – завжди нагадують творцям під час слідства.

•

Я не належу до тих, хто, вшановуючи хрест, не бачить на ньому людини.

•

Він віруючий, проте в глибині душі мріє, аби над Богом стояли ще апеляційні інстанції.

•

Все є функціональним, зокрема те, що є виразно *ні до чого непридатне.*

•

Кожен бере від мене те, що йому зручно, отож, не дивно, що мені часто в житті буває незручно.

•

Іноді я відчуваю себе як великий заряд натхнення – сказав він, – наче мене осідлав Пегас.

•

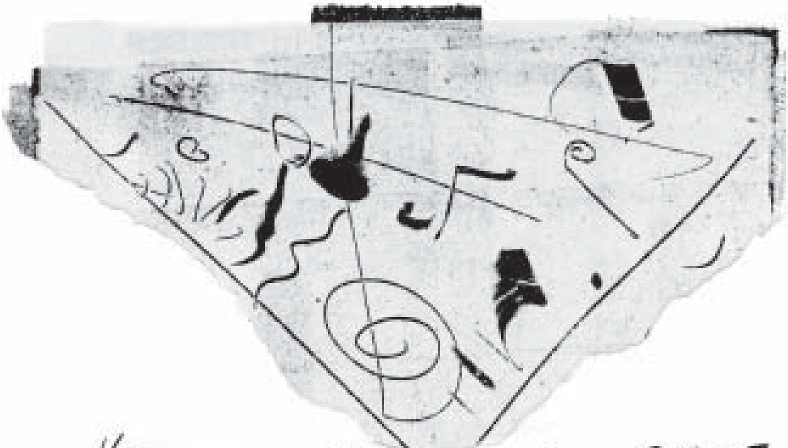
Одне створіння піднялося якось на свої дві задні кінцівки, а потім назад упало на чотири колеса.

•

Я почув людський крик. Побіг на допомогу. Волаючого я знайшов усередині себе самого. Відтоді пишу. Дехто називає мене егоїстом.

•

Іноді хотілося б молити про існування Бога!

Коли я добіг до фінішу [CEL]
і озирнувся, то побачив [LEC]
ЛЕЦ

Кінець

•

Деякі туристи відвідують храми світу з таким виразом, наче вивчають житлові умови Бога в кожній країні.

•

А може, і справді я індивідуаліст? *Я не хотів* би лежати у братській могилі.

•

Спаситель приречений на те, щоб висіти на шиї у людей.

•

Не забуваймо, що Земля та її околиці – це ж усього лише глуха провінція світу!

•

У певні моменти треба якомога голосніше обстоювати право на мовчання.

•

Стиль часу охоплює і його жорстокість.

•

Час завше тікає. Одного разу він відчуває свою провину, а іншого – просто небезпеку.

•

Вітай день вставанням!

•

Це жахливо, що від кожного завтра нас відокремлює темна ніч.

•

Вже пізно. Світає.

•

Коли Мойсей розбив перші скрижалі, багато хто неправильно їх поскладав. Звідси усі проблеми.

•

Зупиніть час, мені треба відремонтувати годинника.

•

Віслюки з довгими вухами, довгими язиками і короткою пам'яттю.

•

Збоченці! Язиком ґвалтують граматику.

•

Обличчя чесної людини збудоване таким чином, що, коли вже їй відкриються очі, то вона не може тримати язика за зубами.

•

Чому я пишу, примружившиоко? Краща перспектива.

•

Хто не вміє читати в людських очах, той залишається неписьменним, хоча б і вмів сяк-так писати доноси.

•

Коли я добіг до фінішу [cel] і озирнувся, то побачив: ЛЄЦ [Lec].

Переклав Андрій Павлишин

ВИСТАЧИТЬ СЛОВА. РЕШТА – ГАДКИ

Портрет видатного афориста Станіслава Ежи Леца представляє Карл ДЕДЕЦІУС

Коли в 50-х роках я почав переглядати польську пресу, впадали в око розпорошені по часописах афоризми Станіслава Єжи Леца – “Незачесані думки”. Я був вражений точністю формулювань, влучністю спостережень і визначень, поетичністю образів. Почав збирати їх та шукати того, хто їх створив. Автор відізвався з Варшави; на мій лист, написаний польською, відповів німецькою. Представився як переконаний соціаліст, хоча звертався до мене у формі однозначно монархічній – “вельможний пане”. Ото вже ущипливість сатирика, подумалося спершу, тільки потім зрозумів, що є в тому велика повага, відбиток широкого світогляду, що цього достеменно бунтарського поета повсякчас підсвічував своїм відблиском. Отже, таким чином я продовжував добирати та перекладати афоризми.

Коли в листопаді 1959 року я вперше по війні приїхав до Польщі, був гостем Леца. Він мешкав в окремій трикімнатній квартирі поблизу Новомєського Ринку, будинок номер 15/5, а з ним – його тиха дружина, співробітниця міністерства закордонних справ, теща і двоє синів. Розпили мускатне вино “Зі святої гори Синай” – останню пляшку, з тих, які, за словами Леца, він привіз з Ізраїлю.

Спершу було трохи ніяково. Лец виглядав жвавим, обличчя його випромінювало спокій, а ніс із горбинкою надавав йому виразу не стільки дражливого, скільки, радше, жартівливого. Його ясноблакитні очі кидали меткі й доброзичливі погляди. То був гостинний вечір і приємна бесіда.

Пізніше вийшли пройтися чарівними, гарно забудованими вуличками вздовж Новомеського ринку – через Старувку до колони Жигмунда і далі, Краківським Передмістям і Новим Світом до Святогжицької.

Прогулянка з Лецем була урочистим маршем перед фронтом великих споруд – шерегу палаців, церков і будинків, про які Лец міг розповісти багато старих і нових легенд та історій, трагічних і веселих. Ніколи пізніше я не бачив, аби Лец ішов вулицею інакше, ніж власне отак, – легко, наче танцюючи, але непоквапливо, наче був самим Хроносом, повелителем часу, певним своєї могутності. Йому була неприємною метушливість юрб великого міста. Постійно мусив зупинятися, аби обміркувати якісь думки або привітатись.

Показавши мені по дорозі кілька “своїх” кав’ярень, допровадив мене до Нового Світу, де в кав’ярні при вікні з видом на перехрестя сипав різними історійками. А знав їх безліч.

Лец мав пам’ять просто дивовижну: міг без кінця згадувати про віденські, львівські, варшавські чи берлінські аристократичні і міщанські родини, креслити генеалогічні древа, вистрілювати чергами дат, переказувати плітки, розказувати анекдоти у формі, готовій до друку. Наспівував свої тексти на галицький мотив, у якому розпізнавалися мелодії австрійські, польські чи українські.

Найохочіше і найжвавіше розповідав про Відень та імператора Франца Йосифа; вважав себе за його особистого підданого. В духовному сенсі його приваблювала історія габсбурзької монархії, хоча серцем повністю був у теперішньому, в Польщі.

Єврей – аристократ – соціаліст

За столиком у кав’ярні, почув я дещо і про його життя. Народився у Львові. “Вороги мої поширюють чутки, наче я є запеклим індивідуалістом.

Вже малим хлопцем я носив на матроській шапці стрічку із золотим написом “Viribus unitis!” (“Спільними силами”). Була то улюблена фраза Франца Йосифа І”. На плакаті із закликом “Учіться плавати” учень Лец дописав: “Для чого? Panta rhej!”. Мав вроджену схильність до висміювання.

В його батька Бенно Леца де Туша, директора банку, були маєтки на Поділлі та на Буковині, і він постійно курсував між Львовом та Віднем, де мешкав дід з боку батька, лікар, а також прадід з боку матері Х. Вейнглас, радник імператорського двору та земельний управитель. Ім’я матері було Адель з дому де Сафрін. Родина виводила свій родовід від євреїв, що у своїх святих місцях, на північ від Генісаретського озера, мали славетну школу рабинів. Будучи вигнаними, дісталися через Іспанію до Голландії, а потім і на слов’янський Схід, де часто належали до інтелектуальної еліти в єврейських міських громадах.

Один із предків Леца отримав у Відні від Габсбурзького двору дворянський титул. З розпадом цісарсько-королівської монархії зникла і латифундія баронів Лец де Туш. У всіх австрійських документах прізвище Лец має німецьке написання; в Польщі написання сполонізувалось.

Лец мав шість років, коли втратив батька. У десять років, вже по війні, родина перебралася до Львова. Тут він ходив до євангелістської середньої школи, де вивчав німецьку, а потім до славетної Кармелітської гімназії. З 1927-го впродовж року вивчав полоністику і ще п’ять років – право. У 1933 році закінчив університет магістром права.

Ян Шпєвак, друг Леца, згадував коштовні меблі та дивани у помешканні Леця, що було на вулиці Словацького, 6, поблизу пошти; не бракувало там і інших ознак добробуту. Однак студент Лец неохоче згадував про статки батьків. Спілкування з наймитами, з біднотою Поділля зробило з нього соціаліста та ще й sui generic: “Не вважаю, що мати тільки душу, то є “мати недостатньо”.

У 1929 році дебютував як поет у краківському “Ілюстрованому щоденному кур’єрі” віршем “Весна”. У той час він носив, за вимогою моди, солідний ціпок для прогулянок і монокль – як його дядько, ротмістр, чи речник польських футуристів Бруно Ясєнський – і за звичаєм більшості осіб його стану курив люльку. Проте такий стан речей не був довготривалим: кипіння соціальних конфліктів у львівському “казані” спонукало його до лівих поглядів і політичних віршів. Публікувався Лец у різних соціалістично-революційних виданнях. Часто згадуються його бурхливі авторські вечори у Жовтій Залі Технологічного інституту.

Через свою політичну активність мусив залишити Львів і в 1934 році перебрався до Варшави. Швидко став відомим як поет і сатирик і друкувався у різних газетах. Його твори можна було прочитати у “Шпильках” і “Сигналах”. З’являвся також у друкованих органах художників лівого спрямування – “Домкраті” та “Лівому торзі”, “Скамандрі” і “Чорним по білому”. У 1936 році створив разом з Леоном Пастернаком літературне кабаре “Театр малюків”, заборонений цензурою одразу після перших виступів; у тому ж році Лец узяв участь у з’їзді працівників культури, після якого як співпрацівник “Популярного щоденника” (закритого владою), мусив залишити столицю і шукати притулку в Румунії.

Пізніше у Чорткові зміг зачепитися в адвокатській конторі. Швидко по тому, однак, повернувся до Варшави, одружився, та вже з дружиною винаймав скромне помешкання і жив як літератор, а також – незмінно – як соціалістичний підданий уявної монархії під скіпетром імператора Франца Йосифа. Цікавий парадокс: на обід бігав часто до віддаленого району Лежно, аби там поїсти дешевше (за 50 гр.) в Циганерії – і таким чином заощадити на вечірню каву в Малій Зем’янській за столиком Гомбровича, а інколи і в товаристві Тувіма. Лец жив тоді при Грибовській, недалеко від костелу.

Мова найстисліша

Коли спалахнула війна, Лец знову повернуся до Львова. Коли в 1941 році туди увійшли німецькі війська, був заарештований і перебував у концентраційному таборі в Тернополі. Двічі щасливо уникав розстрілу. Вдруге це сталось якраз перед ліквідацією табору, коли групі в'язнів вдалося здобути німецькі мундири. Діставшись до Варшави, – виснажений, без засобів до існування, під загрозою викриття – був близький до самогубства. Тоді, однак, налагодив зв'язок із рухом опору і знову набув снаги до життя. Редагував конспіративну газету "Солдат у бою", друкований орган Гвардії Людової, а потому Армії Людової. Постійно змінював помешкання, аж врешті взяв участь у партизанській боротьбі на люблінській землі у складі першого батальйону АЛ, за що дістав звання майора запасу, а вже значно пізніше (у січні 1966 року) був нагороджений Офіцерським Хрестом Ордену Відродження Польщі.

У 1946 р. почав працювати польським аташе у Відні. Коли в 1950 р. мусив залишити цю посаду, вирушив у добровільне вигнання до Ізраїлю. Але за два роки потому, коли життєві негаразди в незвичному середовищі стали для нього нестерпними, повернувся, хворий на ностальгію, на береги Вісли. Його дружина і донька залишилися в Ізраїлі.

У Варшаві Лец із сином спершу знайшов притулок у передмісті, в Яна Шпєвака, аж поки дістав власне помешкання у Прушкові, заснувавши другу сім'ю (разом із Христиною Швєнтовською). Писав у цей час небагато, в основному перекладав, перш за все Брехта, Гете, Гейне, Тухольського і Тракля.

Польський Жовтень означав для Леца початок кар'єри афориста. Недарма його "Незачесанідумки" стали крилатими висловами, а перед Лецем знову відкрилися двері всіх столичних

редакцій. Одначе він і надалі вкладав свою гірку долю і повну скептицизму рефлексійність у лаконічні вислови. “Говоріть коротше, аби почути кінець речення ще за тієї ж епохи”. Філософський спосіб мислення, сумовитий гумор і влучність спричинили до того, що тоненькі книжкечки Леца входять до вибраного у найкращих бібліотеках. Лец використовував найточнішу, найвлучнішу мову наших часів, поетичну і логічну. У свої сентенції вкладав досвід тисячоліть, а наріжним каменем того досвіду зробив іронію. Занотовував свої думки в кав’ярнях, трамваях, парках і став “останнім європейським філософом-перипатетиком” (як зауважив Кшиштоф Теодор Тепліц).

Під час нашої першої зустрічі у кав’ярні “Новий світ” подарував мені всі свої книжки і підписав одну з них німецькою: “У Варшаві в “Новому світі”, але, дякуючи Богові, ще на світі старому”.

Мій Відень

Лец, уособлений анахронізм, став для варшавської культури сіллю землі. Вірогідно, чимсь більшим, ніж просто меланхолійним позерством, пояснюється, що аж до кінця над його столом висів кольоровий портрет Франца Йосифа, до кінця з радістю і великою повагою носив зроблені для нього у Франкфурті з монет запонки до манжетів, на яких було викарбовано імперський герб.

Коли повернувся з подорожі до Югославії, його запитали, чи був він у Сараєвому. “Я – вигукнув з образою, – чи був я в місті, де убили МОГО кронпринца (ерцгерцога Фердинанда, застреленого в 1914 р.)?!”

Найохочіше їздив до Відня, міста свого щасливого дитинства. Коли одного разу вибрався в таку подорож з Романом Карстом і коли вони приземлилися в на віденському летовищі, Карст

запитав: “Сташку, ти знаєш, що оце вже цілу годину говориш тільки про себе?”. Лец відповів роздратовано: “А що, може знаєш ліпшу тему?”.

Охоче розповідав про свої успіхи, про листи з-за кордону і схвальні відгуки видатних критиків. Видавалося, що самий тільки звук власного голосу винагороджував його сповна. Та ті, хто знав його ближче, розуміли, що його зовнішнє марнославство компенсувало внутрішню скромність та невибагливість. Говорячи про себе, думав про інших. Про дружину, про тещу (бабцю, котру дуже любив), про синів, друзів, про своє місто. Ледве вийшовши з потягу на вокзалі у Франкфурті, вже сумував за родиною та варшавськими кав’ярнями.

У 1965 р. хвороба змусила його ходити з палицею. Замкнувся в собі; нещодавно бездоганно пошитий на нього костюм висів тепер на ньому, обличчя стало аж прозорим.

Під час операції лікарі визначили, що Лец невиліковно хворий і жити йому залишилось недовго. Друзі знали про це, та намагалися не показувати йому своєї печалі. Лец теж про це знав, та, оберігаючи друзів, розважав їх жартами. Востаннє я бачив його в листопаді 1965 р. Довідавшись про мій приїзд, залишив варшавський санаторій і прийшов, спираючись на палицю, аби зустрітися зі мною. “Хто зна, що б відкрив Колумб, якби у нього на шляху не опинилась Америка”.

Польща святкувала тисячоліття утворення держави. Вулиці і магазини були прикрашені транспарантами із символікою Мєшка І. Лец прокоментував меланхолійно: “Треба бути першим. А я останній”.

Навесні одержав для коректури гранки найновішої збірки епіграм. Не мав уже сил працювати над нею. Тому відмовив: “Маю важливіші справи – займаюся помиранням”.

Довго не листувався з Лецем, запізно, манівцями, довідався про його важкий стан. 10 травня 1966 р. я летів до Варшави з добрими звістками і

певними надіями. В літаку ЛОТ роздавали газети. Я взяв "Жице Варшави" і раптом побачив маленьку замітку: "Похорон сатирика Станіслава Єжи Леца відбудеться завтра, в середу, 11 травня, на колишньому військовому цвинтарі".

Лец помер від важкої хвороби 7 травня 1966 р.

Доля витрактувала дослівно латинський вислів *nomen est omen* (ім'я є долею) і застосувала його до особи Леца. "Лец" єврейською означає "блазень". Середньоверхньонімецьке слово "Лецце" – "прикордонне укріплення", "оборонний вал" – надає йому значення політичного. Німецьке "леццен" означає водночас як "укріпляти", так і "гнітити" – що асоціюється з останніми справами (Letzte Dinge). І нарешті останнє: Летц означає поховальний обряд. На думку спадають "Дзяди"("Поминки") Міцкевича, а також марш "Море, наше море...", що закінчується словами: "з честю спочив" – тобто поліг на полі слави.

На Комунальному Цвинтарі на Повонжках в середу зранку, в задушну, безвітряну травневу погоду зібралося багато варшавських літераторів, аби віддати останню шану своєму колезі і другу. Керівництво спілки Польських Письменників в особах Ярослава Івашкевича, Артура Мєндзижецького стояло у почесній варті, Урочистий марш гвардійської роти при зброї, військовий салют. Розкішний похорон сатирика! Казали, що його ховають як генерала чи трьох письменників одночасно. Молодий поет Збігнев Єжина, заплаканий, ніс за труною відзнаки померлого. "Жалобний марш" Шопена губився в перешіптуваннях та в шурхотінні кроків поміж листя.

Найкращий посмертний спомин про Леца написав сам Лец, і то в кількох варіантах. "Хто не вміщується у шухляді – нехай розкошує у труні"; "Не виростай понад розміри пантеонів"; "Шкода, що до раю треба їхати катафалком"; "Будьмо делікатнішими: не питаймо людей, чи вони живуть". І нарешті: "Кінець некрологу: не помер! Змінив спосіб життя".

Користь від цензури

Афоризм пройшов ув історії літератури багато етапів і мутацій. Не завжди був такий короткий, як у Леца. Значних метаморфоз зазнали його обсяг, характер і цілі, яким він слугував.

Афоризми Гіппократа були передусім засадничими формулами або медичним діагнозом. Від XVI ст. дедалі частіше ставали філологічним коментарем, наприклад, до латинських класиків, таких як Тацит. Такі коментарі з'являлися в Іспанії, Франції, Італії. Завдяки цьому "шлюзи" початкового поняття відкривалися для різноманітних трактувань, сентенцій, визначень, пояснень. Нарешті у XX ст., наприклад, у Теодора Адорно, з'явилося звертання до давньої форми, відомої як minima moralia.

Тим часом у німецьких романтиків і класиків цей різновид дістав нового поштовху, почавши поетизуватися. Новаліс – *fermenta cognitionis*; Шлегель – вивільнення скутого духу; Гумбольдт – поезія думки. Таким чином, поле афоризму поставало щоразу по-новому, дедалі ширшим і розлогішим – від природознавства та філософії аж до філології, теології і морфології культури. XX ст. вивело на перший план психоаналіз, соціологію. Тут, передусім у цій останній царині, найбільшої оригінальності та майстерності досягли поляки, і то "завдяки" своїй історичній долі.

Лец – придворний блазень епохи народної демократії, знайшов тонкий, елегантний, витриманий у добірному стилі, спосіб висміювання політично вульгарних понять:

Жахливим маскарадом дме,
Як замість Жанни д'Арк
Постане Жан д'Арме.

Тут кожне додаткове слово є доречним. Освічена інтелігенція на льоту ловила алюзію, а цензорові випадав червоний олівець із рук. Чи

можна було беззастережно дозволити до друку такого хоч би двовірша:

Є у нас сюжет стабільний:
Сурми при плиті могильній, –

відразу й не здогадаєшся, про кого йдеться. Може, про позбавленого хисту письменника? Читачі, однак, розуміли одразу, кого і що мав на увазі Лец – партійну олігархію і бездарну пропаганду.

Якщо від більшості книжок залишаються саме цитати, то чому б одразу не писати самими цитатами? Така була його логіка.

28 квітня 1982 р. "Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel" помістив звернення до експертів з питанням, хто із сучасних письменників найяскравіше представляє XX століття. Критики, автори і видавці назвали зрештою 12 німців і 15 іноземців; серед них були Беккет, Селін, Фолкнер, Гіде, Пруст, Сартр... і ще один аутсайдер, автор "Незачесаних думок". Його тоненькі збірки вирізняються скромністю серед показних творів видатних колег, а проте сила переконання тих непоказних творів не знає меж. У протилежному разі важко було б пояснити такий успіх перекладів, хоча б тільки німецькою мовою: десять різних видань, 40 перевидань, півмільйона спроданих примірників, безліч додруків, цитат у газетах, листах, книжках і радіопередачах. Лец був для німців хвилерізом – для "польської хвилі".

Економія часу і машкара безпечності для цензури сприяли успіху. Девіз Леца: "Вистачить слова. Решта – гадки".

Соцреалізм, в який Лец-початківець мало не увірував, став для нього манією переслідування. Лец відійшов від нього без істерії, з гідністю, як і личить філософові. Реалізм соціалістичний, – стверджував він, – не дозволяє нам повірити у соціалізм реальний. Коли гукатимуть: "Хай живе поступ!" – завше питай: "Поступ чого?". "Як задуш-

но! Відчиніть вікна – хай і надворі чують", "Мрія невільників: торговиця, де можна купувати собі панів", "І поліцейський жезл є дороговказом".

Якщо правда, що цензура шліфує літературу, то польська література після не менш як двохсот років цензури "відшліфована" достатньо. Треба призвичаїтися до її подвійного дна, до свідомо деформованої перспективи. Це вимагає терпіння, але й обіцяє нове, витончене задоволення.

Гамлет, з образом якого ідентифікується польська душа, і в Лецовій посідає своє місце: "Маріонетки марно мріють про монолог Гамлета"; "У кожній країні питання Гамлета звучить поінакшому", "Гамлет мав би уже стати Крезом. Хто тільки упродовж століть не вставляв свої п'ять копійок до його монологу".

З традиції Талмуду

Лец вирізнявся з-поміж попередників і сучасників багатством і ваговитістю тематики. Ніхто не спромігся так чітко й переконливо, як він, викрити облуду, якою зачарувало нас небо, і розгледіти пекло під майстерною ретушшю. Коротко – означає в нього не тільки влучно, але й правдиво, – аби слово набувало первісного, біблійного значення.

Не забуваймо, що значна частина зібрань єврейських висловів походить зі слов'янської Європи, а завдячуємо цими переказами слов'янським євреям, таким як Нахман Крохмаль (Галичина, XVIII–XIX ст.), Мордехай Міхельсон (Петриків, XIX–XX ст.), Цві Бергер (Дрогобич, XIX ст.), Раббі Галоцьки і М. Тверські (Житомир, XIX–XX ст.), Е. Доморацькі (Варшава, XX ст.). У тих висловах можна розпізнати першооснову для "Незачесаних думок". Звернімося до Залки Ландмана: "Будь точним у словах, вичерпним у мисленні"; "Думання є святом вольності" (Моше ібн Езра); "Зла думка безчестить серце" (Бахія).

В історичному сенсі Лец походив із народу, який п'ять тисячоліть споживав вислови, а в сенсі географічному – з краю, де як у боротьбі, так і в хвилини ліричні часто вдаються до дотепів і де така зброя стала звичною. Такі вислови мають характер анаграм, і створювались вони кабалістичною думкою, що полюбляла мовну гру. Не важко знайти в них елементи талмудичні чи александрійські. Так само, як Галаха (судочинство) і Агада (оповідь) у Талмуді, в Леца поєднуються повчальність і література. У дусі цієї традиції "Незачесані думки являють собою колаж із гомілетичного моралізаторства й дидактики – повторення (Мішна), тривання традиції (Тосефта) й узагальнення (Гемара).

Письмо семітів – першооснова абстрагованих скорочень, аж до відмови від голосних. Греків, які надавали величезної ваги кожній подробиці, а розмаїття вважали святим, такий стан не задовольняв, тому вони й обдарували згодом Захід фонетичним письмом. Лец черпав силу приголосних з арамейської, привабливість голосних з української, а користуючись граматикою німецькою, збагачував рідну польську мову, що була йому найближчою – на її крилах підносився найвище. У такий спосіб Лец використовував гнучку інструментовку.

Чіткість і влучність мови талмудичної додатково підсилювалися поетичною біблійною мовою, саме тією, яку, після німецької реформації, доповнив і зробив пружнішою слов'янський темперамент. Отже, Лец сконцентрував у собі і своїй творчості гіркоту бедуїнських пустельних пророків, ханаанську лагідність, практичність іспанських євреїв, що твердо ступали по землі за часів середньовічного єврейсько-арабського співжиття, і німецьку діалектику. Поєднував снобізм, походженням з віденської кав'ярні, зі сміливістю польського бунтівника. У його життєвому досвіді співіснували, з одного боку, поневіряння вавилонського вигнання, а з іншого –

дошкульність власного страдницького життєвого шляху. Тільки це – широта цього досвіду – дозволяє зрозуміти суперечливість світогляду Леца – суміш життєвого песимізму і скептичного оптимізму.

Головна особливість афоризмів Леца – як сам він слушно називав: "думок" – полягала у надзвичайній інтелектуальній мобілізації. Доказом може бути відлуння, що відбивається звідусіль, де лишень з'являється. Лец досягав цього ефекту безпосередньою войовничою заангажованістю, парадоксальністю спонук і політично-моральною непідлеглістю. Не бути, а тільки мислити, мислити, мислити – ось його кредо.

У цьому є щось від Аристотеля, який ототожнював вільну рефлексійність зі здійсненням задуму; Сократа, для якого саме мислення вже означало буття; Фоми Аквінського, який стверджував, що людина є тим, чим є, перш за все завдяки тому, що мислить; і картезіанського *Cogito ergo sum* (мислю, тобто існую). Проте Лец не був кабінетним філософом, систематичним мислителем, радше морально-критичним майстром слова, його мислення прагнуло втілитися у художню форму. Мислення "як внутрішню мову, єдино можливу мову волі і правди" (Платон) Лец перетворив – запроваджуючи агітаційний фермент – на суспільну діяльність. Для художника формальний бік його мислення став засобом досягнення мети. "Дражлива думка, чи вільно там чхати".

Витончений танок на линві

Лец черпав натхнення з різних джерел (пив із багатьох, – оповідав, – і постійно був спраглим). Значною мірою з особистих знань про німецьку літературу, про що свідчать його переклади віршів та епіграм із Ґете, Франца Грільпатцера, Готхольда Ефраїма Лесінга, Крістіана Моргенштерна, Гей-

не. Саме від Гейне походить спонука, від якої "Незачесані думки" отримали свою "емблему" (Гейне: "Думай красиво і зачесано").

Є у Леца паралелі і до контрапункту, віртуозної мовної гри в стилі німецьких і австрійських афористів і сатириків Георга Кристофа Ліхтенберга (1749–99), Марії фон Ебнер-Ешенбах (1830–1916), Йоахіма Рінгельнатца (1883–1934), Еріха Кьостнера (1899–1974), Карла Крауса (1874–1936) – проте не без власного творчого внеску, влучних символів чи образів. Там, де в Ліхтенберга – шанoблива іронія чемного вченого, в Крауса – ущипливість мізантропа, Лец виявляє свою меланхолійну приязнь до людей, лагідно посміхається у вічі.

Те, що цим першим підказували ще терпимі негаразди з оточенням, чим був для них фізичний горб, – що, на думку Кунона Фішера "надзвичайно вигострює анекдот і надає сталі рухливості", – в Леца було (зважаючи на горбатість його носа, який він вважав за найбільший і найбільш горбатий в усій Варшаві) тягарем надзвичайно обтяжливим: підсумком тих європейських поневірянь, яких зазнав як єврей, поляк, монархіст, соціаліст, пацифіст і партизан, емігрант, реемігрант, багаторазово переслідуваний втікач від тих переслідувачів, – аж поки не втік від них остаточно в сферу безтілесної вольності як автор безсмертних афоризмів.

Афоризмові підвладні спроби жартівливої дефініції, але сам він не надається на жодне визначення. Він – наче стонога гідра (з головами, часом, порожніми), часом з Янусовим обличчям, часом – з головою Медузи. Чи то фрагмент, чи квінтесенція? Що переважає – сенс чи форма? Задум, пригода, випадок? Залишок? Хто до нас промовляє із самотньої думки? Афорист? Навіть не він. Зупинімося на тому, що той хтось демаскує перед нами утопію пафосу і доводить силу гумору. А різновидів гумору маємо безліч: Генріх Гейне, Жан Поль, Ернст Теодор Амадей Гофман,

Генріх фон Клейст, Готфрід Келлер, Томас Манн – кожний усміхається, хихоче, вибухає сміхом, траверстує, пародіює по-іншому. А ще інакше Лец. Знається на стародавніх греках і римлянах, тому прискіпливо добирає як чуже, так і власне: "Бездумність ніколи не втрачає актуальності". Витончений танок на линві є зваженим, але й замашним, від філософії переходячи до фривольності: "Півкола з іншого боку не існує"; "Чимало орлів однобокі, з іншого боку у них аверс"; "Був сморід, що боровся з вентилятором, вважаючи себе за Дон Кіхота".

Авторство афоризму завжди видається непевним. "Спробуй щось розказати, не вдаючись до прислів'їв та ідіом, не звертаючись – хоча б побіжно – до Біблії". "Плагіатори сплять спокійно: Муза – жінка, отож вона рідко зізнається, хто був у неї першим". Афоризми – це думки, а думки вільні, як птахи. Летять, куди заманеться, можна звертатися до них безкарно. Крадіжка належить до генеалогії. Все залежить від форми трансформації. Так думка врешті може залишитися прислів'ям-сиротою, але "думка суспільна", що є в нім, піде в народ. Так і з "Незачесаними думками", котрі безіменно проглядаються в календарях, а в "Reader's Digest" подані як чеські прислів'я.

Лец оновив афоризм, роблячи з нього художню літературну форму. За допомогою лапідарних текстів, уникаючи показних контекстів, піднімав на поверхню основні претексти. Звідси і його високий рівень, і право на славу.

Орел-жартівник

"До глибокої думки треба дотягнутися". Контрапункти – меланхолійні, парадоксальні, дотепні, ущипливі, прості і скромні, чи химерні – є заразливми. Поряд із тим, значною мірою, винятковою є їхня дидактична вартісність, що виключає лише пасивне споживання. Змушує підхопити

образ і рушити за ним. Останньою творчою ланкою цього ланцюга є читач. "Даю вам гіркі пігулки в солодкій глазурі. Пігулки ці нешкідливі, отрута – в оболонці".

Коли Лец у 50-60 рр. надав афоризмові нової наснаги, маємо справу з ренесансом того літературного жанру, означенню якого личить... знак запитання.

З того часу німецькі поети, зі славетними іменами і безіменні адепти, наслідують у мистецтві слова найкращі взірці, що вимагають мудрості й дотепності. Зацікавлені станом цього предмета і самим предметом полемізують у періодиці, газети цитують, поширюються літературознавчі студії.

Мені самому, вже по смерті Леца, потрапляла до рук безліч публікацій, де наново відкритий, новонароджений німецький афоризм почав показувати гостренькі зубки, що тільки-но прорізалися. Це непогано. Серед авторів були й учні Леца, які ще до того були вже визнані, хоча б Габріель Лауб. Ульріх Еркенбрехт визначив свої афоризми як "Зачесані думки". "Деякі думки можна скалічити (ska-Lec-zyć)", – писав Вольфганг Ескер. Лец стояв біля витоків відродження, "нагло змінивши лише одежину: афоризм, що вже давно ледве дихав, раптом ожив", – стверджував у багатьох публікаціях Ганс-Горст Скупи.

"Якщо не помиляюсь, афоризмів такого ґатунку не писано ще від часів Ліхтенберга і Ларошфуко, і є в них – не в Ліхтенберга, а в Леца – вся наша епоха" (Альбрехт Ґоз).

Томас Бернард (австрійський прозаїк і драматург) у книжці "Імітатор голосів" (1978) дотепно розповідає про чудернацькі й кумедні здибанки. Зізнається, що немає для нього жодного краю в Європі, милішого від Польщі. Згадує зустріч з Лецем, котрий "завжди говорив правду", навіть коли та була настільки неправдоподібною, що аж не сприймалася. В іншому тексті, "Сусіди", характеризує Леца як двох людей в од-

ному: “один сидить по кав’ярнях (...), а другий гніздиться на червоному гербовому полі країни, розпростерши крила (...), і вільно рухаючи пером. Жартівливий дрізд, сивий мудрий орел, що підморгує з порозумінням до всього народу”.

Додам, що він близький хіба що до чорного двоголового орла австрійського. Як писав Лец у “Віденських примхах”: “Помилково народжений на кілька десятиліть пізніше”, готовий був вийти на вулицю “в параднім мундирі ротмістра кавалерійського полку Його Імператорської Величності...”.

Лец вважав, що мав би це нам пояснити.

Карл Дедеціус (автор статті) – народився 1921 р. в Лодзі.

Історик літератури і перекладач польської літератури німецькою. Засновник і керівник Німецького Інституту Польських Справ в Дармштадті, найповажнішого закладу, що поширює польську культури в Німеччині. Інститут видає серію книг “Polonische Bibliothek”, що налічує вже кілька десятків томів; серед них твори Берента, Жеромського, Шульца, Віткачого, Мілоша, Ружевича, Шимборзької, Колаковського.

Переклад з польської
Тетяни АДАМУС

З книгами видавництва «ДУХ І ЛІТЕРА»
ви можете ознайомитись на сайті:

www.duh-i-litera.kiev.ua

З питань замовлення та придбання
літератури звертатися:

Видавництво **«ДУХ І ЛІТЕРА»**
04070, Київ, вул. Волоська, 8/5
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»
корпус 5, кім. 210
тел./факс: (38-044) 425 60 20
e-mail: duh-i-litera@ukr.net – відділ збуту
franc@roller.ukma.kiev.ua – видавництво